

Bismillahirahmanirahim

Izdavač
Kulturno-umjetničko udruženje Sejfullah, Konjic
Za izdavača
Ćukle Muamer

Lektura i korektura
Jasminko Šarac
Tehnički urednik
Ale Puzić
Design
Acid DTP studio Stolac

Štampa
Sabah-print, Sarajevo
Za štampariju
Šećo Elezović
Tiraž
300 primjeraka

Jasminko Šarac

Stolačka bohemija

Konjic, 2014. godine

Prašina prolaznosti neumitno pada
na sve stvoreno i jedino u Božijem
znanju nema zaborava.

Naša tijela se mijenjaju i svakog časa bivaju starija
ali duša nije sadržana u vremenu. Zato nam se
uvijek čini kako smo tek počeli živjeti.

POSLJEDNJI BOEM

Zvali smo ga posljednji boem. Iako je boema bilo i prije i poslije njega tako smo ga zvali, cijeli grad. Ne znam je li znao za svoj nadimak ali ga se nije ticalo jer kada neko umre još za života krajevi se vraćaju počecima i sve biva jedno te isto, neosjetljivo za tudu riječ ili misao. No, socijalna smrt može biti početak života novog ovisno o tome zašto je neko umro za svijet ovaj.

Smail Redžić, zvani Smaja. Ili možda Ismail jer pravo ime niko nije znao niti je za njega pitao. On sam nije imao nikakvih dokumenata za identifikaciju ali mu se u tom kao i mnogočemu prolazilo kroz prste jer uvijek ima onih koji su opštepoznati i svugdje prepoznatljivi. Kada se bježi od sebe i od drugih ne postoje ni prošlost ni budućnost već jedino gorčina onog sada i ovdje.

Čekanje da život prođe, najteže od svih čekanja. Samoubojstvo je loš izlaz jer radoznanost nas tjeran da živimo kada to i ne želimo.

Možda je Smaja nazvan posljednjim boemom jer je po opštem mišljenju potpuno propadao i po tome se od drugih nepovratno razlikovao, nije mu bilo ravnog u stolačkoj čaršiji. Tako je ispadalo da je najgori ujedno i posljednji jer ljudi vole ovaj svijet i njegova zadovoljstva pa onaj ko je spremam na bilo kakvu žrtvu izaziva mržnju a ona ga opet stavlja na posljednje mjesto. Drskost prelaženja preko postavljenih granica pak nije ni laka ni uobičajena a razlozi plivanja uz rijeku su uvijek teški i nedokučivi. Na koncu, svaka krajnost biva sumnjičiva jer je teška i nepristupačna, neuobičajena.

Gledano iz tog ugla Smaja je zaista propadao. Međutim, svijet ovaj je sam po sebi mjesto propasti, raspadanja i propadanja, nestalnosti i promjene. Ipak, kada god vidimo one koji plešu na rastegnutom užetu iznad ambisa osjetimo radost, razlog za slavljenje života jer mi smo na obali. Koliko god bilo nesigurno ipak je utješno, i koliko god bilo nejasno i zamagljeno ipak je istina. Radujemo se tuđoj nesreći jer se nije desila nama.

Teško je reći da li je Smaja zaista (spoznajno) propadao onoliko koliko su moralno propadali i dosezali dno u materijalnost ogrezli promatrači njegova života. Često je uveseljavao prolaznike na Stolačkim ulicama, kadaš Šaljiv a u crnom humoru uvijek ozbiljan, smijući se i životu i ljudima oko sebe. Bio je dugogodišnji alkoholičar a kasnije i beskućnik i direktor lokalnog doma Zdravlja Ekrem Čohodarević bi ga često primao u bolnicu da "preleži" zimu i sakupi neophodnu snagu do proljeća a onda sve po starom. Pričalo se kako je Smaja u mladosti obavljao funkciju direktora Zeničke željezare nakon čega je smijenjen jer se proprio i krenuo pogrešnim putem. Čak se govorilo kako sadašnji funkcioneri iz Zenice prilikom svakog dolaska u Stolac redovno traže viđenje sa posljednjim boemom, da ga pozdrave i porazgovaraju s njim (u pitanju je predratno vrijeme).

Priča je bila izmišljena. U skladu sa malograđanskim ukusima izmišljotina je usklađivana te povremeno dotjerivana na način da se u nju bezuvjetno vjeruje. Jer, u velikom gradu bijaše naš čovjek i to na samom vrhu pa ga ne treba zaboraviti sada kada je na dnu, a svi smo aktivni učesnici, tiče se i nas, jer i vrh i dno su mogućnosti u svima nama.

Ipak, istina je da je Smaja radio u "Papirnoj" u (Zenici) a Binbaš bio izbacivač, oba naše gore list a tad sve mora imati značaj pa ne smije biti zanemareno. Neki su to zapamtili i prepričavali pri tome svakako uveličavajući zasluge momaka iz naše vale jer kad se neko uspinje uspinjemo se svi iako sa padanjem nije tako. Kada padamo onda smo sami. A oboje je stvar shvatanja jer je nečiji uspon uvijek tuđi pad, i obrnuto. Ipak, stvarna vrijednost čovjekova često biva nevidljiva.

Smail i ja smo bili rođaci. Redžići su stara i bogata Stolačka porodica. Nekad bili te se u to vrijeme obilja naseliše u Dragoviljama gdje je bila tadašnja vrsta ljетnikovca i oznaka "begovluka". Neki tu i ostaše pa izrodiše djecu a prema njenom vlastitom kazivanju tu se rodila i moja nena. Selo Dragovilje je nedaleko od Stoca a prema predanju u prošlosti je bilo poznato po dernecima i teferičima. Smajo i moja nena bijahu bliski rođaci, od dva brata djeca. Ipak, kod nas je svraćao rijetko ili nikako. Međutim, jednog njegova dolaska se

jako dobro sjećam. Bijah dječak od oko 14 godina. Kada se oglasi zvono na vratima otvorih samouvjereni i drsko jer u tim godinama samouvjerenost raste i pripremamo se za veliko suočenje sa stvarnošću. Preda mnom je stajao prosijed čovjek u tamnom mantilu i sa crnim naočarima. Neobrijan i oborenih ramena stajao je poput kipa, kratki brkovi su stršili i davali cijelom licu gotovo dječačku pojavu. Pitao me je li mi nena tu na šta sam kratko klimnuo glavnom i odmah je pozvao. Rođak je izgledao odsutan i mrzovoljan i spreman je za svaku mogućnost jer kada god iskažemo potrebu za drugim čovjekom bivamo i omalovaženi te zbog tog i mudra izreka kaže kako je u samoći spas. U tom smislu je Imam Ali a.s. rekao: "Ko spozna ljude odvojiti će se". Vidimo kako nije napravio nikakvu podjelu na vjernike i nevjernike jer je akcenat na ljudskoj prirodi, bolje reći duši, koja naginje zlu.

A kako je drugog izvana nemoguće promijeniti odvajanje se nadaje kao jedina zaštita od zla i zaprljanosti koju kontakt sa svijetom neizbjegno donosi. Zbog toga su se mistici svih vjera oduvijek osamljivali i živjeli povučeno.

Ponovo se zagledah u Smaila. Sive pantalone bile su prljave i isprolivane sa par crnih mrlji čiji je uzrok bilo teško odrediti. Crna košulja zamašćena i za bar 3 broja veća visila je na njemu poput strašila. Većina dugmadi bila je pokidana i upravo kad mu htjedoh nešto reći pojavi se nena Hajra. Smail skide naočale. Pogled mu je neodređen, vodnjikav i žmirkav i ne govori ništa.

"Primaš li" - izgovori Smaja zadihano, nekako zbumjeno očekujući da će se suprotna strana možda čak postidjeti takve rodbine i odbiti gostoprимstvo. Jer, često se dešava da nas zaborave kada padnemo i tiho i nenametljivo nas se odreknu. Ali uvijek drsko i odsječno jasno.

"Primam... jašta..." - prihvati nena gotovo radosno pogledavši ga kratko i pronicljivo.

Snaga iste krvi ipak progovori uprkos zabranama i razdvajaju. On uđe i sjede lagano se obazirući oko sebe sve u nekoj nevjericu da se stvari mogu naglo preokrenuti i zadobiti katastrofalan tok.

On se oprezno nasloni na kauč i nasmiješi se bezazleno kao da čak žali što mora da se spušta na nivo neiskusnih i nezrelih ljudi, stavivši ponovo naočale valjda da se zaštiti i osigura. Jer, oko je prozor duše a najčešće ne želimo biti pročitani i odgonetnuti.

Nena Hajra sa unukom Jasminom

Nena stade pored svog voljenog rođaka stavivši ruke na bokove i zloslutno mašući glavom, šutke stade prekoravati novoprdošlog gosta. Iako nisam očekivao da će biti tako direktna i brza u neposrednosti koja može zaboljeti, ona otvorila je glavnu temu odmah i bez ikakvog ustručavanja. Uzalud, jer njene riječi ostadoše bez odjeka.

“Moj Smajo” - prozbori ona lagano ali potpuno razgovijetno ... “prestani pit’, dozovni se t’obe dok je još vakta...”.

Šutnja je trajala jedan dugi trenutak, ali je već tada bilo jasno da smislenog i

razumnog odgovora neće biti. On se tek ironično osmijehnu iako ga nije ni pogodilo ni naljutilo ali dosadno mu je da raspravlja o poznatim stvarima koje mu još uz to svakodnevno nameću pa mora da brani svoj život ne osjećajući za tim nikakvu potrebu.

Smaja slegnu ramenima. Bilo mu je svejedno i ne zna šta da kaže a ako nešto i kaže baš ništa se neće promijeniti jer odavno je završen i njegovo je prošlo a i da nije proći će i vremenu se uzalud opirati. Sjedio je pogureno, isprijen i krvak ali duboko dostojanstven iako ne vidi razloge za kajanje. Ako piće piju i drugi, troši svoje i ne smeta nikome a tudi životi ga ne zanimaju pa ne zna ni zašto bi druge zanimalo njegov. Ali po prirodi stvari savjetnika je mnogo a mudrosti malo i tako je oduvijek.

Božiji Poslanik a.s. je rekao: "Alkohol je majka svakog zla".

Kako je majčinska uloga rađanje i odgoj alkohol sukladno ovom hadisu rađa a potom i odgoja svako zlo, jer ono što je rođeno kao zlo biva takvim i u svom rastu te je po tome alkohol majka svakog zla. Loš korijen daje loše stablo a stablo sačinjava "sve" ono vezano za njega, grane, lišće i td. Kao što se i majka brine o svom djetetu, tako se i alkohol "brine" ali u suprotnom smislu, nastojeći uništiti i dokrajčiti.

Nena je stajala u istom položaju valjda se još nadajući Smajinom pokajanju jer nikad nije kasno. U tom smislu je i Božiji Poslanik a.s. kazao kao Bog prima pokajanje svog sluge "dok ne počne hroptanje u grlu", dakle zadnji izdisaji. No, kada počnu, pokajanje se više ne prima. Ipak, posljednji boem o tome nije ni razmišljao.

Smail ponovo slegnu ramenima i prihvati fildžan sa kahvom. Poslužen je i kolač kojega on nije ni pogledao. Naglo se stade obazirati oko sebe kao da najedanput postaje svjestan gdje je zabasao. Ispijajući lagano kahvu Smaja se najednom kucnu po zlatnom zubu u ustima i podiže kažiprst pokazujući na mene kao da neni Hajri želi predočiti svjetlu budućnost potomka koji neće biti poput njega. Varao se, imali smo mnogo zajedničkog.

Geni su nevidljivi ali se na kraju pokažu, sviđalo se to nama ili ne. Jedan Smajlin je poginuo u partizanima tokom drugog svjetskog rata i sam boem je bio pripadnik gerilskog pokreta, doduše nešto kraće od svog poznatijeg brata. Nije volio govoriti o ratu i tim vremenima a i kada bi neko upitao odmahivao bi rukom upućujući znatiželjnika na "plaćenu partizanštinu", već uveliko razvijenu u to doba. Vješto bi gundao protiv dvoličnjaka i karijerista potpuno svjestan koliko stvarnost soc-realizma odudara od proklamovanih idea za koje se borio. Zbog toga bi ismijavao II Svjetski rat tvrdeći da nema nikakve promjene.

Smajil je na svoj način živio poštено, nikad ništa ne tražeći niti se ikom dodvoravajući, ravan sa svima jer nema šta izgubiti. Vlast je prezirao te često izmišljao razne šale i zgodе o lokalnim partijskim funkcionerima. Oni se pak nisu obazirali na otvorene ubode pripisujući sve nerealnim fantazijama pijane i iznemogle budale jer je u prljavim dosjetkama bilo više istine nego su željeli čuti. Smaja se nikog nije plašio niti ustručavao ali vrline posrnulog čovjeka su nevidljive upravo zato što je zlo tako očito a ljudi ionako u svemu vide ono što želete vidjeti.

Habula-hasura. Bijaše to Smajina uzrečica, kovanica čije značenje ni on sam nije znao. Ipak, izgovarao ju je često i tako uvjerljivo da se ljudima činilo kako se značenje uvlači pod kožu, ulazi u srca i samo po sebi podrazumijeva. Dijalozi koje bi s ljudima vodio bili bi oštri i neumoljivi, ali kada je bivao zbrunjen ili morao uzmaknuti pred jačim protivnikom uvijek bi u pomoć pritekla "habula" a onda i "hasura" čime bi suparnika naglo i sveobuhvatno razoružavao. Možda je u početku bila riječ o specifičnom Stolačkom "hakanju" (ha-bu) pa je kasnije dodano "la" da još više zamagli ali i otupi pomenutu sentencu. Ha-bu laiče, ko si ti da se meni obraćaš i zašto bih se spuštao na tvoj nivo, kao da je htio priopćiti posljednji boem. Hasura je prostirka od tankog drveta ili rogozine i u prošlosti često upotrebljavana, gotovo sve do "modernog" rješenja životnog prostora.

A moderno uređenje je idealizovalo predmete same po sebi oduzevši toplinu doma.

Gazite me koliko hoćete ali za vas sam nedokučiv. Ha - bu (la) i ne možete mi ništa, drugaćiji sam. Ko zna je li u prošlosti prva riječ poznate izreke glasila "habla" što će reći hablećina odnosno ublehaš bez veće inteligencije i sposobnosti domišljanja. Odbrambeni Smajin poklič usmjeren svima ispod njegovog nivoa, veliko "da" za sve neprilagođene i veliko "ne" za sve prosječne i ubičajene. Naravno, kategorije su se po potrebi zamjenjivale i mijesale krajnje cinično.

Habula-hasura. Smajina mantra, a svako ima neku svoju, samo njemu svojstvenu čak i kada to ne zna. Smajil je volio biti u centru pažnje, u samom epicentru aktualnih zbivanja, svijet se vrti oko njega poput ringišpila i prisutni su poput drvenih konjića, jure ali ne znaju gdje ni zašto. Bez sumnje, bio je izrazito narcisoidan mada uzroke i razloge tog čudnog stanja nisam mogao dokučiti. Ipak, u Smajinoj nametljivosti je bilo i stila i prikrivene mudrosti. Nikada nikom nije izgledao odbojan, plijeni pažnju jer je iskren.

Većina je njegove istupe zvala "bolešcu" gotovo sujevjerno nagađajući kako se Smaji nikad ne zna. A što je neko inteligentniji to je i usamljeniji, što je nadareniji to je i zbiljski drugaćiji.

On pogleda nenu Hajru a zatim mene i ustade. Nagli pokret, bjekstvo od nespokojsztva u sebi, teško koliko i uzaludno. U času podiže ruku a onda zastade i žurno izade. Kao da krajnje oporo htjede nešto reći ali odustade i samo odmahnu rukom. Otišao je bez pozdrava, gotovo stideći se.

"Tabijasus" - ote se nenij Hajri s gorčinom i ona se vrati u sobu pognute glave. Nije mu mogla pomoći i to ju je očito pogađalo a u rodbinskim vezama tuđa sramota pada i na nas. Ali i ne mora jer u konačnici svi sami nosimo svoje breme, stenjemo pod teretom gušeći se ali pomoći nema. Jer čitav život čovjek je suštinski sam i niko drugi mu ne može pomoći. Svako nosi svoj teret, svoju habulu i hasuru kao zagonetku za druge i predmet promatranja za sebe. Teret je na ovom svijetu neizbjježan, sudbina zbog pada na zemlju iz višeg svijeta.

Još jedan susret sa Smailom jako dobro pamtim. Bio sam već mladić, davna

1980. godina. Svirao sam gitaru i nosio podužu kosu a moje društvo je znalo češće popiti koju više i to u starom hotelu kako smo ga zvali. Novi je bio tek "ušao u modu" pa je stari dobrodošao i naročito za one depresivne i apatične koji se boje života i njegovih neizbjegnih mijena i promjena. Nekoliko stolova sa kockastim stolnjacima, pod prljav i nepokriven, opušci i spaljene šibice, ukisli zadah besmisla. Žuti zidovi i čađavi, napukli komadi žbuke su često padali čak i na goste. Originalni likovi su gledali tupo i uglavnom pred sebe, teški i sebi i drugima. Po opštem mišljenju u starom hotelu su se okupljali svi oni "od zla oca i još gore matere", sva ološ grada koja je u spontanim dołascima nalazila i čast i vlastiti imidž, ponosni što su prodali dušu đavolu. A on nema milosti ni prema kome.

Mustafa Sarajlić - Hegel i Faruk Dervoz - Šoga

Za stolom sam sjedio sam, pored mene gitara, "ako zatreba", drugim riječima čeka se vrijeme kada podnapitom društvu bude sve svejedno pa bude u stanju slušati čak i mene. Volio sam svirati, ali najviše sam, no po prirodi stvari to na

koncu nikom ne uspjeva jer se talenat (stvarni ili izmišljeni) uvijek "pročuje" i upravo zato umjetnici tako često bivaju žrtvom. Za drugim stolom sjedio je neobrijan starac sa sivim šeširom na glavi a žive razigrane oči svjedočile su kako radoznalost tako i sreću što ima priliku motriti prave boeme. Nije bio stalni gost, da jest znao bih i нико на njega nije obraćao pažnju što mu je očito godilo.

Za šankom je stajalo nekoliko već dobro podnapitih ljudi, pogledi su im otrovni i čemerni. Kape na glavama spuštene do ušiju i ne mogu gledati ni sebe ni druge.

U uglu do šanka razvaljeni džuboks povremeno bi svirao a naročito popularna je bila pjesma "Voljela me jedna Vranjanka" čiji refren ("pusto , pusto mi je sve") je pogadao sve goste direktno u samo srce. A ni Vranje nije tako daleko, Juga je šarolika i svega se može vidjeti. Vranjanska ljepotica u našem snu. Iznad džuboksa, na tankom kartonu bio je priljepljen natpis: "Čast svakome, veresija nikome".

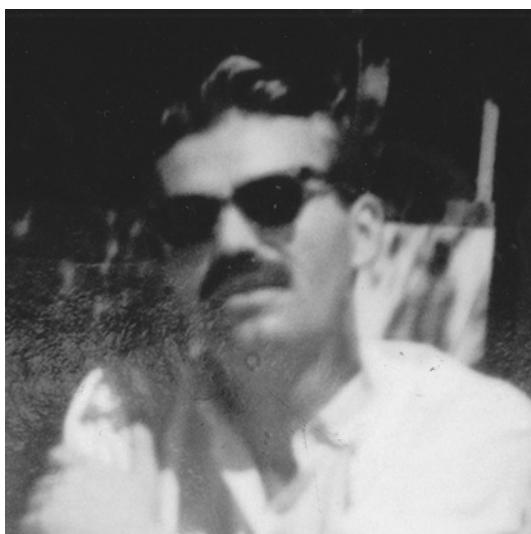
Natpis je bio formalne prirode i služio je prikrivanju stvarnosti jer ne samo da se pilo na veresiju već i "džabe", bolje reći plaćano je nikako ili otprilike. Konobaricu to nije ni čudilo ni iritiralo, odavno se navikla na sve i svašta i tek je promatrač. Brkati pijanac za šankom me pogleda.

"Momak...deder nam zasviraj jednu..." Ni molba ni naredba, tek logičan slijed u zadimljenoj rupi gdje je sve na svom mjestu i sve ima svoje vrijeme. I razloge.

Počeh svirati "Noći u bijelom satenu", moja omiljena pjesma kada bih se sjećao Mirsade i sretnijih dana.

"Bravo majstore" viknu jedan od onih za šankom i udari šakom o pult iz sve snage. Nije znao ni riječ Engleskog niti je znao čak ni šta je saten ali sve ima svoj čas, vrijeme kada se u glavi pijanog čovjeka otvara jedan novi svijet u kome se sve čini skladnim i poznatim. Starčić u sivom odijelu skide šešir i nakloni mi se, i on postaje dio predstave a to je već nešto veliko. Ako ništa

drugo zna šta su noći i šta je bijela boja a saten je i onako usput. Konobarica crvenkaste, čičkave kose i dugih, nalakiranih noktiju jarko crvenom bojom sjedila je odmah do plinske peći. Peć je polupana i prljava ali grije. Plela je čarape. Za goste nema ni dobrodošlice ni odbacivanja i na njih se ne obraća nikakva pažnja a ionako svako sipa sebi a ona ne traži kavgu i bolje je da je neprimijećena. Bila je čak lijepa u nekom nervoznom čuđenju koje se odražavalo na licu ali je mirna i sigurna. Poznaje nas sve pojedinačno i zna svačiji tabijat pa je ništa ne može iznenaditi. Bila je nijemi svjedok a sudije ionako nema, preostaje joj jedino da šuti.

Smaja Redžić

Familijarnost koja očarava i sablažnjava, iste sudbine propalih, završenih ljudi i razlike, ako postoje, su toliko neznatne da nisu vrijedne ni pomena.

Normalan svijet je zaobilazio Stari hotel u širokom luku a i sociopati su ulazili oprezno i sa podozrenjem, jer se u poznatoj krčmi nije osjećala sigurnost.

Najednom uđe on. Posljednji boem, Smaja Redžić, glavom i bradom. Na sebi je imao obavezni mantil i tamne naočare. Smeđe kućne papuče na nogama, kao da se sprema na odlazak za spavanje a vani je ljuta zima, no, možda nije imao drugačiju obuću. Kada uđe naglo zatetura ali se odmah uspravi i priba. Njegovo stanje je uvijek bilo teško odrediti, pijan i kad je trijezan, trijezan i kad je pijan. Lebdeći tako u opojnoj mogli samozaborava siguran je u sebe i niko mu ne može ništa. Znao je to i on sam.

Ugledavši me odmah mi pride. Nisam mu sudio niti ga odbacivao, svako imam svoj put i čini mu se najboljim ili bar jedinim mogućim a to je onda isto. Bacivši pogled na gitaru brzo i odsječno prozbori:

“Rođak... nipošto ne prodaji talenat malograđanima, nipošto!” Zamislivši se na tren klimnu mi glavom da potvrdi misao kao da sve vrvi od provincialaca željnih mog talenta.

Zamislih da nešto kažem ali je Smaja već bio za šankom sam sebi sipajući dupli konjak. Pijanci se razmaknuše propustivši ga s dužnim poštovanjem. Jer, u pitanju je legenda grada, a pijanac sa poduzim stažom zaslužuje prednost nad mlađim.

Konobarica je i dalje bila zauzeta pletivom uopšte se ne osvrćući prema šanku a bijela kecelja, iako zamrljana još uvijek je pružila dokaz da je riječ o ugostiteljskom objektu a ne psihijatrijskom odjeljenju u nekoj zabitoj bolnici. U svoj talenat, međutim, nisam bio siguran a ne znam ni kome bih ga prodao, kupaca još nema. Mlad, anoniman i nepriznat. U međuvremenu, posljednji boem se vrati sa metlom u ruci. Bila je stara i prljava, i na žutoj površini vidjeli su se tragovi paučine, vjerovatno ju je izvadio ispod šanca. On okrenuo dršku metle ka svom licu i stavi je ispred usana, vidjelo se da priprema dobru izvedbu .

“Koji mikrofon” - zasmija se Hegel vedro, sasuvši u grlo podobru čašu lozovače. Hegel je bio nihilista i vjerovao u besmisao svijeta i života ali nije imao snage ni volje za samoubistvom. Čemu, kad je sve, pa i to besmisleno. Kamijev

“Stranac” bijaše omiljeno Mustafino dijelo a jedan primjerak je i lično posjedovao, i prije smrti ga poklonio meni baš kao sve ostale knjige.

“Talijanske kancone” - u međuvremenu najavi svoj repertoar posljednji boem. Sve krajnje svečano jer izvođač je ujedno i urednik emisije pa treba ostaviti što bolji utisak.

Pijanci za šankom odgovoriše pljeskom i psovjkama. Konobarica se tek blijedo osmijehnu, Smaja je stari znanac i sve mu se toleriše a strog pristup ionako ne bi urođio plodom jer milicija uglavnom nije dolazila na intervenciju kada su u pitanju njegove vratolomiјe.

“Ti rođak...”, okrenu se naglo Smaja prema meni, “prati me sa gitarom”.

Bijaše mi neugodno. Za kancone sam čuo ali nisam znao šta su a još manje sam mogao biti u mogućnosti pratnja tim nepoznatim melodijama. Moj repertoar se sastojao od nešto “zabavnih” pjesama kako smo ih tada zvali i skidali, bilo sa radija bilo jedan od drugog. A svirača u gradu bijaše svega nekoliko. U međuvremenu Smaja dade znak rukom i društvo se utiša. Metla je bila na podu a drška uspravljenja ka njegovom licu. Pripito društvo jedva dočeka početak predstave, Mustafa Hegel se tužno osmijehnu.

Izvođač poče pjevati. Pjesma je sadržavala nekoliko jezika i dijalekata i bilo je teško odrediti je li u pitanju recital ili melodija.

*“O sole mio, gladan sam tebe bio
O sole mio, Klarin sam dio
Klara mia, Klara mia...
Ah, kara mila, kara mila”*

Društvo za šankom kao da naprsto poludi i čaše stadoše letjeti na sve strane što još više raspali posljednjeg boema koji po taktu stade udarati nogom, metla je još uspravno prkosila novonastaloj situaciji. Uživio se u ulogu i više ne zna sa sigurnošću šta je spontano a šta usiljeno dodano.

*“Dona Klara, dona Klara
Nema para nema para
Iz Dubrava, iz Dubrava
Bondorno mio, bondorno miooo... mnogo sam pio
Bondorno svima, on mi se klima,
Bondorno mio, o more mio, bondorno svima, svi smo na tlima”.*

Pratio sam hvatajući akorde otprilike, uzaludno i besmisleno što je samo pojačavalo opšti cirkus. Smijali su se svi osim Hegela koji je ironičnim izrazom lica u svemu tražio dublji znak i nepoznate tragove.

Ne znam jesu li to bile koncone, meni nije ličilo ni na šta poznato.

“Dona Klara” - završta Smaja “to je ona koja nema para, dona Klara iz Dubrava, iz Dubravaaa... iz Dubravaaa”, i blago se nakloni društvu. Dočeka ga opšti aplauz. Konobarica napokon odloži pletivo i lično zaplijeska rukama da uveliča predstavu. Izvođač bijaše polaskan.

“Dona Klara, lijepa kara” - zaurla i on iz sve snage a onda naglo prestade pjevati zbumjeno nas gledajući kao da cijelo društvo vidi prvi put u životu.

“Habula” - najednom se ote Smaji gotovo nehotice.

“Hasura” - viknu iz sve snage jedan od pijanaca za šankom i baci čašu koja se slomi u komadiće udarajući o zid na suprotnoj strani. Nekoliko krhotina pade ispred mojih nogu, odložih gitaru odmaknuvši se malo ka uglu kafane.

Smaja baci metlu i sjede za prazan sto duboko zamišljen. Nagle promjene raspoloženja bile su karakteristične u opisu njegove ličnosti i dok su jedni to nazivali “sizofrenijom” drugi su bili tvrdo uvjereni da je sve proračunata igra. Skinuvši naočare pogleda nas sve redom sa krajnjom dozom prezira kao da sve do maloprije nije uveseljavao baš te ljude koje sada napadno ignoriše. Još jedanput odmahnuvši rukom zalupi vratima i izgubi se u tamnoj noći. Niko ga nije zaustavljao i svima je svejedno. Jedino Mustafa Hegel glasno zijevo

i zavlada potpuni muk. Čamotinja. Provincijska magla dokonosti u hladnoj noći bez smisla.

Smail Redžić je umro 80-tih godina prošlog vijeka. Ali nove habule se premađuju za tek dolazeće fabule. I hasure su prostrte poput počasnih, crvenih čilima kojima će skitnice i gubitnici ponosno koračati poput careva. Jer, za krive puteve posute cvijećem se uvijek neko nađe, jedino je pravoputnost teška i nema mnogo pristalica. I u svakom vremenu će postojati boem koji izgleda kao da je baš on posljednji. Misao je gotovo beznadežna ali i slaba utjeha je još uvijek utjeha.

VARALA JE VARALA

Stolačko javno kupatilo izgrađeno je u doba Austro-Ugarske monarhije. Služilo je za odmor i razbijbrigu dokonih oficira i umornih, zalutalih vojnika očajnih pred neukisnom i učmalom dosadom u gradu. Sve bježi i nekud tone, potopljeni i čemerno, sivilo provincijske granične postaje. Granica nije tako blizu ali nije ni daleko, pisma su rijetko ili nikako stizala. Sjaj Beča dalek i nedostizan, toliko udaljen da su se mnogi pitali da li je ikad i postojao. Austrijska carevina na kraju ode a dođe Kraljevina pa Titova Jugoslavija a kupanje u dva odvojena bazena pod velikom lipom se nastavi.

Jer, život uvijek ide dalje. Probija nove puteve, iznalazi druge smislove, kliče novostvorenim vođama stavljajući one bivše u podrumе povijesti i prepustajući ih prašini zaborava. Režimi dolaze i prolaze ali ustaljene navike prkose promjenama jer čovjek mora imati utočište i pribježište kako bi opstao u surovoj tami ovozemaljskog.

A igra i zabava odvraćaju um od temeljnih pitanja o smislu i baš zato vrludavo skakutanje satkano od nemara i zavođenja šarenim lažama tako često vidimo posvuda.

Prije posljednjeg rata gradsko kupatilo bijaše vrsta jeftine atrakcije. Obavezna tavla iigranje kartama sjedokosih opštinskih činovnika, poneka partija šaha uz obavezni navijački duh jer se smatralo da su šahisti pametniji od drugih ljudi pa ih treba podržavati i diviti im se. Oni sami su također vjerovali u to. Bilo je i kocke za novac u sjenovitim uglovima dotrajalih stolova ali se vješto skrivalo. Ipak, svi kockari bili su poznati a narodna milicija je gledala kroz prste gradskim funkcionerima. Sistem je dopuštao sitnije prijestupe i brižljivo dozirao pljačku do određenih granica.

Bilo je važno pobjeći od sebe i pobjeći što dalje jer su stvari gledane iz daljine jasnije a daljina omogućava da ih i ne gledamo ako nećemo jer je blizina

teret i želja istovremeno. Tako se bježalo ili daleko ili preblizu, sredina uravnoteženosti je izbjegavana.

Velika lipa je izrasla u kupatilu gotovo na razmeđu dva bazena mada nešto bliže velikom i skakači bi se uspinjali i skakali u veliki bazen. Oni hrabriji, jer je visina poprilična pa je i skok neizvjestan. Ipak, oni koji su se odvažili skočiti sa vrha lipe bijahu odlikovani opštим priznanjem i divljenjem.

Ahmet Morić - Buha

Tu, "pod lipom", za malim limenim stolom je boravio nadzornik objekta i njegov upravitelj koji je uz to bio i čovjek za sve poslove u kupatilu. Ahmet Morić lično. Bio je nešto poput samoproglašenog šefa a objekat je imao i malu gostionicu, tuš, te nekoliko kabina za presvlačenje. One gotovo da nisu ni funkcionalne jer se njihova upotreba plaćala pa su posjetiocci uglavnom dolazili već obućeni u kupaće gaćice i kostime. Bila je to više stvar inata bez svrhe, jer je nekima bilo nemoguće objasniti zašto bi se voda "plaćala".

Kanal je iznad bazena i voda teče godinama, Bregava teče stoljećima i zašto bi se upotreba plaćala kad je tok ionako neprekidan i na dohvati ruke. A oticanje vode ne prestaje i nikome nije na čast što je tako odvajkada.

Izraz "kupalje" bio je tipično stolački jer ga (bar ja) nigdje nisam čuo (ili pročitao), ali Stolačka mitologija ima svoje puteve i moramo čuvati nešto svoje što nije ničije drugo. Uzaludnost koja je bila vedra i neočekivana.

Živih očiju i kovrdžave kose, u bijeloj majici bez rukava koja je pokrivala veliki stomak, Buha je nadzirao sve događaje u okolini. Kada bi uskovitlana kosa narasla Ahmet bi odlazio frizeru Omerici sa priličnim negodovanjem:

"Evo me ko' tornak! Skrati da ne bude ko' negova" - uperio bi prst u prvog prolaznika kraće kose jer ono bitno nije bila frizura već šišanje skoro do gole kože.

Rast kose će duže trajati a samim tim i finansijska situacija biva bolja jer se manje potroši što sporije raste. Rijeđe se ide Omerici, te kućni budžet uštedi koju paru više.

U kupatilu je bilo najviše djece a kako je njih po prirodi stvari najteže kontrolisati Buha je bio prinuđen uvesti kaznene mjere za sve vrste prijestupa a bilo ih je mnogo i stalno su se povećavali i umnožavali.

Za Ahmeta život na ovome svijetu bijaše zabava i igra pa su tako i međuljudski odnosi predstavljali vrstu utakmice, pobjeđuje onaj ko više puta ugura loptu ambicije među vratnice života. Kako se utakmica života završava tek smrću, a svaki dan je tegoban i treba ga izdržati, šef objekta je poput fudbalskog sudije uzakonio u svom svijetu nadmetanja upravo fudbalske kaznene mjere za neposlušne. To je značilo podizanje žutog ili crvenog kartona prema prijestupniku koji bi odmah shvatio šta ga čeka, i o čemu je riječ. Žuti karton je značio opomenu pred isključenje a crveni je upućivao na izbacivanje iz igre a ono je moglo trajati dan ili cijelu sedmicu.

"Tornaj se i da te ne vidim više!" - sikatao bi Ahmet neumoljivo i samouvje-

reno. Za one posve nepopravljive Buha bi odredio zabranu boravka u kupatilu za cijelu sezonu ili čak cijeli život. No, to se dešavalo sasvim rijetko.

Kupatilo

Djeci je naravno bilo žao napustiti igre u bazenu koje su se po pravilu i događale onda kada su i pravljene greške dostojne Ahmetovog ukora jer bi se djeca u žaru nadmetanja i pridušivanja "zaboravila".

Nerijetko se upravnika nastojalo odobrovolti:

"Nemoj bola' Ahmete... neću više... majke mi" - bolećivao bi molio kažnjenik ali šef bijaše strog i neumoljiv. Kaznene mjere su važile za sve, čak i za djecu viših partijskih funkcionera, Buha se nije obazirao ni na koga. Možda je to bio jedini način da se održi red i mir i kakva-takva disciplina kako ne bi došlo do opštег divljanja i haosa. Desnom rukom visoko podignut karton (crveni ili žuti) i prst koji neumoljivo pokazuje prema izlaznim vratima. To je bilo sve.

Bez psovki ili suvišnog govora ali i bez patetične samilosti ili ikakvog lažnog obzira. Pravila igre se znaju a zna se i ona ozbiljnija posljedica, skrivena na drugoj strani medalje. Kriv si i snosi posljedice. Niko te nije tjerao da krši granice a kad već jesi nestani iz vidokruga, izgubi se u drugi dio grada.

Mladih i zgodnih djevojaka je bio popriličan broj a Ahmet bi se često osvrtao bez ikakvog ustručavanja. Jer, on je glavni i sve je njegovo vlasništvo makar samo figurativno ali gazda se zna a onda je sve lakše. Njemu je dopušteno i ono što drugima nije ili bar može uobražavati da je to tako.

“Koji gnati... majka te ubila!” - promrsio bi Ahmet više za sebe, ali se snaga utiska odražavala kako na okolinu tako i na licu požudnika. Jer je rečeno: “Čovjek ništa ne može sakriti a da to ne bude otkriveno nehotičnim pokretom ili otkriveno izrazom lica”.

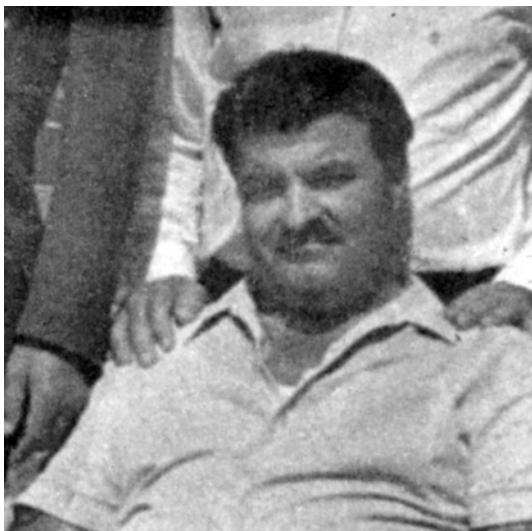
Dječiji prekršaji bili su brojni i raznovrsni a krajnju riječ je naravno imao Buha i o njegovoj procjeni je ovisilo da li će dodijeljeni karton biti žuti ili crveni. Tako bi nagli prelazak (preko “rora”) iz velikog u mali bazen zasluživao žuti karton dok bi guranje i tučnjava redovito rezultirali crvenim kartonom. To je važilo naročito onda ako bi iz nečijeg nosa potekla krv na šta je Ahmet bio posebno osjetljiv pa bi u takvim situacijama posegnuo i za doživotnom zabranom dolaska u kupalje. Buha bi sve situacije rješavao sam a milicija nije nikada pozivana. Sramota bi bila.

Djeca bi često “pridušivala” jedni druge a što je označavalo guranje glave pod vodu, onog slabijeg od strane onog jačeg. Ahmet lično bi pažljivo procijenjivao je li neko odviše “pridušen” nakon čega bi obavezno uslijedio crveni karton. Red se morao održavati:

“Ovdje ka da te više nijesam video! Nema kupana do idućeg jeta!” I nikada mu se niko nije usprotivio ili suprotstavio.

Jedan od legendarnih likova u kupatilu bijaše Asim Basarić zvani Binbaša. Riječ “baša” je turcizam a označava velikodostojnjika, u najmanju ruku ruko-

vodećeg čovjeka vezano za bezbjednost cara i carskih dvora. Vjerovatno je nadimak dobio dok je još u ranoj mladosti bio izbacivač u "Papirnoj", nesuđenom Smajinom kraljevstvu. Prema predaji, Binbaša bi po dvojicu izgrednika nosio "pod pazuhom" ruka, te ih bacao izvan kafane. Bar tako se pričalo.

Asim Basarić - Bimbaša

Sjedio bi često u hladu stare lipe, ni od kog ništa ne tražeći niti se ikom dodvrajući. Obla glava sa kratko ošišanom kosom i šeretski osmjeh izazivali su opšte simpatije. Zavaljen duboko u stolicu i opuštenih nogu sjedio bi poput kakvog zaboravljenog kralja a pokrenuo bi se tek da rukom otjera dosadnu muhu sa lica. Dalek od svijeta i svijet daleko od njega.

Ako bi ga neko počastio prihvatio bi bez lažnog ustezanja i glumljene snis-hodljivosti. Ionako sve odlazi i ničija nije do zore gorjela. A i da jeste, uzalud je, po danu svijeća ne treba nikome.

Buha bi često, poput doktora specijaliste opisivao zdravstveno stanje Stolačkih boema. Opšta bolest opisana je u obliku stiha:

*“Konak, vinak, šljiva, loza
To je moja dijagnoza”.*

I zacijelo, nije bio potreban ljekar niti ikakva posebna znanost da bi se shvatio kako je u Stocu broj alkoholičara iznimno velik. Čak se govorilo da smo u tom smislu (broj alkoholičara u odnosu na broj stanovnika) u bivšoj Jugoslaviji bili na drugom mjestu, što nije nimalo nemoguće. Mnogi su bili polaskani konstatiranim stanjem.

A Asim bi i dalje sjedio pod lipom često zatvarajući oči u tromoj odsutnosti, ravnodušnosti prema svemu što postoji a ona teško biva narušena ili ugrožena. Jer, onaj ko nema šta izgubiti nema ni brige, one su uvijek vezane uz posjedovanje odnosno vezanost. Biti nevezan, to je prava i jedina sreća na ovom svijetu.

Volio sam pričati sa Bimbašom. Otvoren prema svima, nije odbijao nikog, nije okretao glavu od ljudi. Ničemu se ne nada i nema šta da krije pa mu drugi ne smetaju, nema u njemu ni radosti ni žalosti. Tek čekanje da sve prođe, i ljudi i život.

“Moj mali... dobro upamti ovo što će ti reć, kad ti budne devetnes’, povali sve što stigneš... nemoj oprostit’ nijednoj!” - dobaci mi jednom gladeći žuljevitu bradu i smješkajući se uvjeren u dobar utisak koji je ostavio.

“Okani se đeteta stari jarče!” - umiješa se Buha - “Kad mu dođe vakat sam će ograjisat’, ne mere se brez toga. Ta zanat svak’ izuči”.

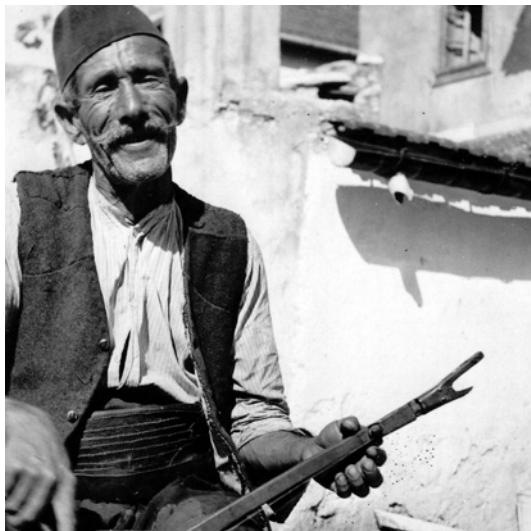
Bimbaša časak zastade i zavrти glavom kao da se i sam pita nije li malo pre-tjerao, te odmahnu rukom. Društvo za stolovima je bilo šaroliko, vladao je čudan muk. Sunce pripeklo, vrućina, ljudi teški i sebi i drugima. Ali Asim nije mogao mirovati.

“Poganac sam bijo!” - lupi on iz sve snage šakom po stolu. Mnogi se nasmiješe i zakratko se začu i aplauz. Gosti su se sporazumijevali pogledom išareći na boema. Stavih ruke ispod brade, sve mi je zanimljivo.

“I to kakav!” - dobaci Buha razvrstavajući žute i crvene kartone na dvije strane stola, da budu u pripravnosti jer ih je često upotrebljavao.

“He, he!” - nastavi Bimbo krajnje vedro - “Nije mi mogla promać” nijedna rospija... Samo ako sam pik’ bacijo... He, he...”

“Gotovo je!” - pogleda ga Ahmet mračno i smrknuto - Naše je prošlo i nejma više. Ne mere se više ovarisat ko nekad. Zemja zemji i kraj”.

Guslar Ibro Morić

“Varala je, varala!” - upade naglo Bimbaša napuštajući temu smrti i prolaznosti života. Bila je to njegova omiljena uzrečica a povod i razloge njenog

nastanka niko nije znao. Štošta bi se nagađalo ali niko nije pouzdano znao kako je sentenca nastala. Izgleda da je refren izvađen iz poznate pjesme tog vremena:

*“Varala je, varala, i tebe će znaj;
“nevernoj se ženi, druze, nikad ne vraćaj”.*

Ko je bila Asimova nevjerna djevojka u mladosti i da li je ikako postojala, to nismo znali. Po svemu sudeći on je bio uvjeren u opšte nevjerstvo ženskog pola koje se realizira čim se ukaže dobra prilika.

Bimbašina vjenčana žena bila je i vjerna i poštena. Da se nevjernoj ženi i teško vratiti jasno je samom logikom muškog ponosa i sujete no oduvijek postoje i oni koji trpe i podnose, bilo stoga što im je svejedno ili zato što su nemoćni bilo šta promijeniti.

Moj adže Salem je svake godine dolazio na odmor iz Njemačke i kupovao bi Asimu nove kupaće gaće. Parhetne ili kako smo ih zvali “od botane”, a ličile su više na kakvo strašilo u kukuruznom polju nego na odjevni predmet. Ipak, Bimbaša je htio upravo takve, “starinske” prezirući novu modu i moderne tokove koji su tako nemilosrdno i uporno razgrađivali njegov brižljivo njegovani unutarnji svijet. Gaćice su bile jednostavne, bez gume i postave, dosta nesigurne za veliki skok. Jer, postojala je opasnost da potpuno spadnu što se često i dešavalo.

“He, he...” - smijao bi se Buha - “ove su iz negova vaka... da lakše spanu’ kad nojzi pripekne međ’ nogama”.

Asim je pak bio ponosan na odjevni predmet koji ga je ganutljivo podsjećao na mladost. Skakanje sa velikog zida u kupatilu biješe Bimbin specijalni i dobro razrađen ritual koji se plaćao. Bilo direktno, bilo čašćavanjem pićem. I to je znao svako ko je htio gledati predstavu, a Asim je rado prihvatao pozive te vrste i nije tražio nikakvu nadoknadu. Ali ta je praksa već uvedena i postala je navikom.

Uz pomoć par mladića Asim bi se nekako popeo na veliki zid a onda pogledavši prisutne dizao desnu ruku u znak pozdrava. Lakrdijaši su spremno "navijali" a aplauzi bi bili jaki i dugi. Jer, svaki Bimbašin skok bio je za pamćenje. Kako je bio gojazan i zdepast Asim bi sa zida skočio bez ikakvog odbacivanja u dalj, te je horizontalno padao u vodu poput tuljana i to "na stomak" što bi izazivalo pravi urnebes u gledalištu. Počesto bi crvene kupaće gaće (jer nisu imale gumu) spale Bimbi do koljena na šta se skakač ne bi mnogo obazirao jednostavno ih ustegnuvši. Naravno, ako bi ih mogao naći jer bi pokatkad završile na samom dnu bazena.

"He, he... ukazo' mu se karenak!" - zavrtio bi glavom Ahmet kao da se pita nije li možda narušen ugled i samog objekta koji je on tako brižljivo održavao. Snishodljivo je pratilo situaciju a potpuna obnaženost mu se nije sviđala, želio je prekinuti ujdurmumu.

"I bubulenak!" - ubaci se Fadil Roli skačući na tabanima da što prije osuši dugu kosu. Bio je stalni gost i poznati bentaš.

Bilo je to doba Bitlsa i marijuane. Mlade djevojke su okretale glave na svoj način uživajući u predstavi i glumeći snishodljivost i stidljivost. Djeca bi se grohotom smijala pokazujući na obnaženu priliku u vodi. Sve im je zanimljivo, i spontanost i odsustvo stida, uživaju u nesvakidašnjem prizoru.

"Izlazi iz vode, mudono!" - gubio bi Buha strpljenje pošto bi bilo jasno kako je Bimbaša sablaznio bar polovinu gostiju - "Čuješ li me, mudono, da si odma izašo" derao bi se.

Cirkus je bio na vrhuncu, oni mlađi su se kreveljili i plazili jezike jedni drugima. Starije žene bi osjećale istinski stid i prekoravale prijestupnika.

"Aaa... broke!" - stavljala bi Duda ruku na usta prosto ne vjerujući svojim očima. Vjerovanje нико nije ni tražio a učesnici su predstavljali isti kulturni krug. Upravo smo svi bili "broka", a cirkus je bio i cilj i smisao. Pa gdje upali. Brukanje je u kupaljama stil života, ovisno čega se dosjetimo.

“Varala je, varala!” - šeretski bi se osmjehnuo Bimbaša izlazeći lagano iz vode, stepenice kupatila su za njega već izazov a treba se uspeti. Neki bi mu prilazili i čestitali ni sami ne znajući šta čestitaju, a nije znao ni nositelj glavne uloge.

Asimova kćer Arzija sa porodicom Morić

U kupaljama je stalna vreva a dječiji smijeh je odzvanjao do Pogradske mazale. Djeci je naročito bio omiljen prelazak iz velikog u malo kupatilo kada bi zbog razlike u temperaturi vode između dva bazena voda u malom bila toplija ili kako su se djeca izražavala “k'o piša”.

Otrcani lokalizam je prihvaćen mada se mogla pronaći pogodnija i otmjenija riječ ali se takve stvari i ne pronalaze niti domišljaju već se jednostavno dese. Nepisana pravila i standardi koji izmiču logici i racionalnom pristupu a sveukupnost izraza i određenja potpadala je pod izraz “sijaset” ili kako je to Duda malo dublje definisala u pitanju je bila “broka”. No, broka je bez zavisti ili zlobe i čak puna vedre dobrodošnosti.

Kada bi se kupatilo mjesecno čistilo Buha bi glasno i svečano oglasio:

“Do dajeg ovđeka nema kupana niti banana.” - što bi obično trajalo par dana a dječija nestrpljivost bi požurivala i samog upravnika.

“Ni tarnahana!” - upao bi naglo Roli što je kod nekih izazivalo podsmješljive izraze lica. Ahmet je ignorisao sve upadice, nije volio da mu se iko mijesha u posao, još manje da ga poučava poznatim stvarima.

“Varala je, varala!” - oglasio bi se ponovo Bimbaša baškareći se na vrelom pijesku poput nahranjenog lava koji drijema bezbržno u potpunoj sigurnosti.

“E, vala je i prevarila mnoge” - dobacio bi neko u prolazu kreveljeći se.

Asim je živio poštено, čak bio poštenjačina svoje vrste. Nepopravljivi optimista i veseljak nikada nije padao u očajanje i za sve iskrse probleme je pronalazio rješenje ili strpljivo čekao da se riješe sami od sebe. Svojevrsna vrsta domaćeg filozofa, ekspert za ženske prevare ali i sve žabe skakačice u ustajaloj baruštini malograđanštine. Strijelac koji nije promašio cilj. U svemu je upravo bio u svom elementu. Nepovrijediv i precizan.

Ponekad bi prepričavao dogodovštine iz Zenice, kada su Smaja i on radili u “Papirnoj”, Smaja kao konobar a Asim kao izbacivač. Poznavao ih je cijeli grad i uživali su određeno poštovanje a u poslu bili dosta tajanstveni.

Ali sve prođe i prođe svačije.

“Mloge je pritisn'o, stari žicalo!” - dobacio bi ponekad Buha na šta bi se Asi-mova usta razvukla “od uha do uha”. Volio je žene i bio slab na njih. Nikad se ni na kog nije istinski naljutio i dobrodušnim osmjehom bi redovno razoružao protivnika.

Tako su prolazili dani u Kupaljama. Buhini žuti i crveni kartoni, Bimbašino skakanje sa velikog zida, igranje karata i tavle. Kovitlaci vode, pjena i smijeh.

Život koji teče i koji se uživa. Bez današnje usiljenosti, tuge i depresije koja hara planetom.

Nakon posljednjeg rata sve je poprimilo skromnije razmjere a sa životne scene su već otišli oni na kojima je i počivao istinski život u gradskom kupatilu. Nema više onog nekadašnjeg i neizbjegno je da tako bude, jer bitku protiv prolaznosti niko dobio nije. Ne vrijedi se opirati. Jače je od nas ma koliko mali bio broj ljudi koji to želi shvatiti.

I živjeti po tome.

POTRES DO FLAFONA

Bila je to godina 1991. Život je tekao normalno i svojim ustaljenim tokom uprkos dešavanjima u susjednoj Hrvatskoj. U Bosni je mirovalo no pribojavali smo se sličnog scenarija, ali život sam uvijek nađe razloge za dobra nadanja i sretan svršetak. Ne želimo vjerovati u loš ishod, ljestve je i prirodnije. Mirovni ugovor će se sklopiti, pregovori će dati bar neki rezultat.

Odavno je propupalo, sve probiharalo i procvjetalo, ulice pune prolaznika. Tiha vedrina i nada da će nas rat zaobići jer je zajednički život utemeljen odavno i neće se lako razrušiti. No, događaji nisu slutili na dobro.

Ahmet i Duda sa unukom

Šetao sam gradom zaokupljen jednim događajem iz davne 1969. godine. Ak-

teri su još živi pa valja priupitati, neusiljeno i nemetljivo jer ljudi govore o sebi ukoliko su u centru zbivanja i događaj ovisi o njima. Režiseri su ili bar glumci, svejedno.

Krenuh do kuće Ahmeta Morića koji je i pokrenuo cijelu ujdurmnu. Nadao sam se da će tamo naći suprugu Dudu jer riječ je o preljubi a žena to nikad ne zaboravlja i možda će rado govoriti. Kad je ljubav u pitanju ženska osveta će progovoriti kad-tad.

Naime, te 1968. došlo je do zemljotresa u Banja Luci i Ahmet doveđe svojoj kući ženu koja nije imala gdje (jer joj je kuća uništena) i koja bi se sadašnjim riječnikom zvala izbjeglicom. Supruga Duda nije imala ništa protiv.

No, događaj je dobio neočekivani zaplet i neugodan rasplet a takve stvari se pamte, neko zapamti i prenese drugima a ovi opet cijelu priču dorađuju, ubacujući ili izbacujući čitave dijelove. Provincijska bajka.

Brzim koracima dođoh do kuće Morića. Duda je sjedila za malim, bijelim stolom i pila kafu. Pušeći škiju smireno je odbijala dimove, izgledalo je kao da u kući nema nikog drugog. Kao naručeno, pomislih radosno, kada je sam čovjek se rađe i brže otvara i skloniji je povjerovati u nepovredivost tajne mada ga stvarnost stalno demantuje. Jer, svako onaj kome naglasimo da ne kazuje drugom, ima opet drugog koji je treći u igri i tako redom. Tako se dešava da cijeli grad zna ono što (zvanično) нико ne zna.

Dvorište puno cvijeća, kajsija probeharala, avlja popločana kamenjem koje je bilo ljupko razbacano cijelim putem. Nekoliko kokošiju je kljucalo zrnevlje.

Uđoh na mala zelena vrata odškrinuvši ih. Gospođa me pogleda ravnodušno uzevši fildžan u ruku.

“E, baš vas trebam!” - obratih se. Sjedila je mirno i sabrano, malo šta je može iznenaditi. Pogleda me malo začuđeno, ali kada me prepozna odmah se razvedri. Voljela me još dok sam bio dijete i često igrao “lopte” u njenoj avlji.

“Bujrum, bujrum dijete moje”. Bila je u plavoj haljini sa ružičastim cvjetovima, glava podvezana bijelom jamenijom. Na nogama crne iznošene papuče a čarape debele, vunene i možda pretople za ovo doba godine. No, starijim ljudima se valja čuvati i brinuti za sebe.

Sjedoh na malu smeđu stolicu a Duda brzo donese fildžan i usu mi kafu. Pogledah je ozbiljno i sa poštovanjem. Mnogo toga je preturila preko glave i štošta zapamtila a sjećanja često bole jer je čovjek slab i krhak čak i kada se pokazuje snažnim. Par bijelih mačaka se izležavalо na suncu odmah do stola. Duda pogleda na njih.

“Eto, navikle se ovde pa ne znam kuću š njima. Grehota očerat’ a i drage su mi. Rospije!” - pogladi jednu po glavi što je ova primila prilično ravnodušno i ne pomjerivši se.

Pogledavši me pronicljivo Ahmetova supruga kao da se pitala zašto odabrah baš nju:

“Zanima me jedan davni događaj, ako vam nije mrsko?!” - rekoh i zagledah se pažljivo u njene žive oči. Motala je škiju povremeno pljuckajući. Lice duboko izborano a usta stisnuta i u grču ali je zračila vedrinom i dobrodušnoću.

“Samo ti sine pitaj i brez ikakva ustručavana, zemja se nebu zaklela da tajna neće ostat skrivena.” - poče Duda filozofski da umuje kako bi umanjila moguću banalnost razgovora - “A i šta da krijem?” - podiže ona glavu krajnje dostojanstveno kao da očekuje pitanje od presudne važnosti za cijeli rod ljudski, planeta ovisi o našem šaputanju. Nešto važno se dešava i to baš njoj, izdvojena je, odabrana za neponovljivu misiju.

“Čuo sam da je vaš muž Ahmet nakon zemljotresa u Banja Luci doveo neku djevojku da je spasi jer nije imala gdje pa ste je vi primili jedno vrijeme.” - izgovorih tvrdo i samouvjereno.

Ha, ha, da je spasi!” - nasmija se Duda grohotom i dvaput pljunu u stranu sa

gnušanjem. Lice joj dobi nestvaran izraz a oči čudno zaiskriše. Izgleda da je spas bio ono posljedne u toj nesvakidašnjoj avanturi, jer je ionako rijedak i mučan, skloniji smo uništavati nego spašavati.

“Ne znaš ti dijete moje... ta kakvo spašavanje. Vego je Ahmet da oprostiš, dobar halat imo', tako bi spašav'o razne forkuje po birtijama.” Nisam pratio njenu misao i u glavi mi sinuše željezna kliješta i makaze za rezanje loze:

“Zar je bio električar?” - ote mi se krajnje nestvarno.

“Jes, inžener za struju među nogama” - osmjejhnu se Duda mojoj nevinosti pomalo tužno. Kako je halat pojašnjen red je objasniti i njegovu upotrebu.

“Pa pričajte.” - otpih malo kafe zamačući kocku šećera u fildžan. Zaplet priče će očito biti zanimljiv. Duda zapali smotranu cigaru i odbi par dimova. Kao da se pomalo dvoumila da li uopšte da govori ali trajalo je samo tren.

“Ondakar, kad je bijo potres, hm, ti si dijete bijo, osjetilo se i vođe. Zemja se trehnu ko iz topa. I Tito je preko radija govorio. Zaboravila sam. Prođe sedmica, dvije. Stiša se. Jedno jutro, perem sude ovde na'vlijici kad ide Ahmet i vodi nekog sa sobom. Vidim, žensko je. Zar ćeš u kuću šnjom stari macavrilo, pomislilih i neka me zebna obuze. Malka snaga me jami, znoj cimbura niz čelo, strah me. Morebit će je ostaviti a meni ga spušćat'. Očerat me. A deću i kuću jedna mi majka nije. Dovodi drugu ženu. Stadoše preda me. Šćedoh nojzi šta kazat al' me Ahmet preteknu”.

“Evo Dude, nakon potresa u Banjoj Luci Komitet Partije naredijo da svak uzme nekog ko je osto' brez kuće pa ja doveo nu.”

“A šta mi je drugo preostalo. Šta smeta, pomislilih. Nijesmo u Partiji, ali molim lijepo. Poštivamo. A i red je pomoći, ljudski a i po našem adetu, muslimanskom. Žena nema deća nas fala Bogu tri sobe. Pogledam je. Dosta mlada, jedra i jepuškasta, oči crne ko' ugarak, usta mala i slatka. Vitka ko' jela, kosa joj pada preko ramena. Pantalje utegnute, prava džizlija. Ama, nešta mi nije štimalo,

prognani i unesrećeni su fukara a ova prava gospođa, ko' da je iz Pariza. Hm, đe nađe mog čojeka, mogla je mlađeg i lješveg. Ali, halat, sine moj... boje je da svašta ne lajem..." - vrati se Duda očito glavnoj stvari u cijelom događaju.

"Znači, primili ste je?" - priupitah potvrđno. To sam već znao ali bitna je njena verzija cijelog događaja.

"Primili. Jašta. Đeca sitna, gledaju i smiju se ko' da u kuću dolazi mlada s vjenčana. Smješkaju se, a Lila je ufatila za hajinu. Ne pušća. Dadosmo joj posebnu sobu ko' što je i red, u kući je oženjen čojek i treba pazit na obraz. A komšiluk sve prati i sve dolazi do Komiteta jerbo nikad nijesi znao ko radi za niha. Zborilo se da sve doznaju. Iako nemamo šta krit', vaja bit svjestan svega. Prođe desetak dana. Đevojka se ni na šta ne žali ali ne spomine zemljotres. Nema veze, rekoh, cura je u tuzi. Postade nam draga. Ponekad bi Ahmet uljeg'o u nezinu sobu i ost'o koji minut. Šta smeta, domaćinski je prigledat' i upitat treba li išta?! Al' jednom osta sahat kod ne. Da uljegnem sramota je, morebit je priča o kakvu jadu, zemljotresu. Morebit je tješi, nakon svega joj i treba utjeha. Čekam. Ne progovaram ništa. Izađe crven kao rak, sve puha ko zmija sopuja. Šćedoh mu razmutit vode i šećera, velim drmnulo ga srce. A opet, boje se ne petjat, ne tražit vrarga. Da se šejtan nije primako, ko zna, jerbo je moj čojek bio povodljiv i merak na dobro žensko. Gleda preda se. Krivac je, velim sebi, ali nejma dokaza. Boje je šućet, pa viđeću kasnije. Ništa, zaboravim ti ja to. Sunce jako, more se čojek zacrvjet, jeto je i češće jamije malka snaga. Svakoga. Ali, kako vrijeme prolazi, vidim da drugi judi ne primaju te izbjeglice, u cijelu Stocu samo mi. Nide nikog u gradu, nesretnica kod nas a drugi ne pristižu. Poče me to intrigirat, lijepo svezah šuhvuu. Što li je Partija naredila samo nama da prihvatomojude. Nismo u noj, nismo avangarda, đe nađoše baš nas, sve tako mislim i umujem. Ili, morebit nije naredila nikom, sinu mi poput mune, vego Ahmet sve slago' samo da je dovede. A dovodi je jerbo mu je na srce legla, svidela mu se. Ha, velim, ima nešto - nije to brezveze, špancira se samo po našoj kući. Moraću pratit kretane, vinut se u osmatrane terena jer ako pukne broka čuće se na sva zvona. A ondakar je kasno potlje... nema kajana. Suparnica, nekako, ali forkuja posred moje kuće, e, to ne mere. Pratih izdaleka oboje ali jok, dokaza nejma. A ona sve slobodnija. Jedne noći,

Ahmet se zadrža u čaršiji. Mlogo je volijo društvo a i konak. Spatijo bi ga ko smug pa se jedva dovuci do avlje. Nije mu akšamluk mrzak bijo, šta jes', nema lagana. Nema ga zadugo pa legoh da spavam. U tanjiru ima nešto ako hoće a ako dođe pijan svakako neće liznut, zavalice se u krevet stara džomba. Taman se uvedoh u san kad iz nezine sobe poče nešto drmat. Da nije novi potres majka ti nije žalosna, pomislih nako izasna. Pričekam. Jok, nije zemjotres, drma se samo u nezinoj sobi. Ama, velim sebi prišuljaću se pa kud puklo da puklo, jer je ovo mlogo sumnjivo. Jer, krevet se ne drma sam od sebe, neko je jal' na nemu jal' pod nim. Ili su jedno na drugom pa tahta puca od težine jerbo je Ahmet podebel čojek."

"Jeste li odmah posumnjali da je Ahmet možda s njom bio u nedoličnom odnosu?"

Ahmet i Milorad - Mišo Miketić

"Nijesam, i tudeka mi je i danas hatur. Mišljah, brez veze je ušo, u Banoj

Luci se smirilo pa će i đevojka otpelat ubrzo! U to doba Ahmet je čuvо jance i koze, ohmud smo imali" - pređe Duda najednom na sasvim drugu temu ko' da odgoni nešto od sebe. Takvi prelazi se često dešavaju kada je stvarnost nepodnošljiva, i tada je drugi kolosijek uvijek u blizini.

"Ama odo virnut u sobu," - ponovo se vrati na prvobitnu temu kao da koze nije ni spominjala - "procúlicu pa šta god bidne. Vrata ne kjučamo a kjuča i nejma. Odškrinuh malo. Kad imaš šta videt. Ahmet i ona. Gologuzi. Oboje. Ona zavrла nogama do tavana taman ko da će šišu slomit, samo što je ne izvali tabanima. A krevet odma uzazid, duvar se trese vas. Kakva Bana Luka, ovo je mlogo gore. Obuze me jangija. Ne mere ovo u mojoj kući i gotovo. Nećeš, majčin sine da si još toliki ovdeka dovodit i prosipat kurvaluk. Zato odlučih da pjunem u samo zbivane, nek vide da imam ponosa i ja. 'Aha, poganaca u belaju!' - viknuh iz sve snage širom otvorivši vrata. Mišljah, ako ih iznenada haknem, postiđeće se. Kenga i magarca. Samo baciše deku na se a moj čojek nogom gurnu vrata zalupivši ih. Viđoh, oči mu zakrvavljene, vas podbuho od ifrizluka. Zino' ko cipo, pantalje mu spale do kojena. Put pod noge Dude da ne bi krv pala. Zatvorim vrata. A u ne tašmakara da izvineš ko mala tavsija. Mogo bi na noj pitu sukat'. Čim se svanulo išćerala sam je s noge na nogu. Sikter, forkujo, da te moje oči ne gledaju. Velika je bezobraština bila, puče broka na familiju. Rodbina me pita a ja sve šutim, ne znam šta reć jerbo Ahmetovu narav dobro znadu. A on se meni kune: 'Nijesam Dude rahmeta mi metarina! Čuj! A mati mu još živa. Znadeš li da ti je majka živa a kuneš se nezinim rahmetom, kuko nijesi dabogda!" - Duda pripali jednu škiju da malo odahne te nastavi.

"Ali on k'o da me i ne čuje. Glavno mu da se opravda. Čekaj malo, nijesam ni ja iz Jagomira izišla, znadem ja dobro jer sam viđela svojim očima. On će opet: 'Dina mi i imana zaštaklo joj u ledjima pa sam moro' namješčat' a ko' da se bila i strunila, pa sam pogledo stomak.' Čuj. Šuti pogani svjeska, viđela sam vas gologuze jedno na drugom i da te više nijesam čula. Nezina pećina zinula a u tebe kolac ko' glava od mačke."

"Pa jeste li oprostili mužu preljubu?" - priupitah znatiželjno.

“Oprostila?” - pogleda me Duda kao u čudu - Moj sine, u taj vakat čojek je bijo sve i sve. Glava kuće. Pa ako šta donese dobro je, ako ne dolazi pjan i ne bije te još boje. Kora hjeba i po' kavade, znalo se zadovojno bit. Judi bi žene svoje češće priklepnuli, izdevetali ko' vola u kupusu. A one šućele, ku' će i će. Taka vremena bila. Pjanstvo je bilo mlogo rašireno, nejma ga u ovoj vali a da ga nije volijo sastavit’.

“Sjetite li se ikad te žene?” - rekoh onako uzgred.

“Ponekad se upitam je li jadnica udata bila?! Dođe mi žao, Ahmet joj čojeka napravijo rogonom. Najgorje je bit rogona, iza leđa ti se smiju, svak sijaseti s tobom. Spušča ga Ahmet i noži i nemu. Do balčaka. Cokjun je zoru oglasijoo! Viši nego u pjevca. Hm, da je pritisno neđe u šumi, ne bi glave okrenula. Ni mukajet. Ali doves rospiju u kuću, eee... to ne dam. Ne dozvojam. Miš je miš, uljego u jednu rupu jal' u pedeset - pomiriš se sa sudbinom” - promrsi nevoljko. Bilo je očito da je navikla na muževljeve izlete i avanture.

“Slažem se. Kvalitet muškosti ostaje isti.” - dobacih radi reda, a Dudu kao da podstaknuše moje riječi da i dalje govori. Ohrabri se i krenu u samo pojašnjenje povjesne stvarnosti tog vremena.

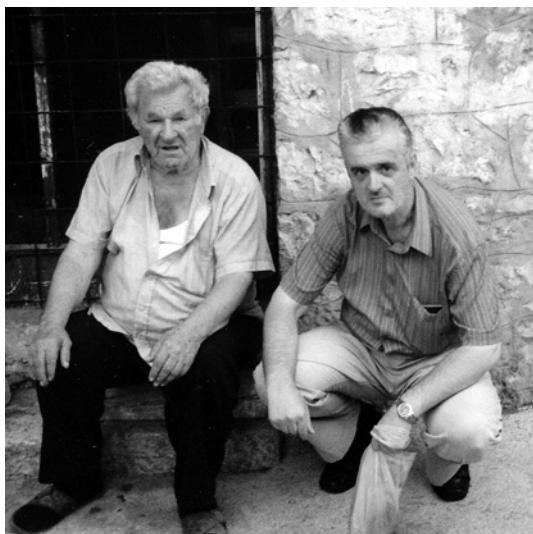
“U moj vakat moro si trpit. Nejmaš kud ako se rastaviš. Pušćenici niđe mjesta nejma. Vidiš, majka rahmetli mi prije udaje reče: 'Dude, skači u vodu, u vatru, na nebesa al' se vamo ne vraćaj'. Nejma se kud. Tvoji te neće jerbo je pukla broka na cijelu familiju, rađe bi te viđeli mrtvu nego rastavljenu”.

“Vremena se mijenjaju” - odvratih zamišljeno, a ona ne reče ništa.

“Eto sam ti ispričala o potresu.” - trgnu se najednom iz zamišljenosti - “Pogulanuk je vazda isti. Ali halat što je Ahmet imo, halat je glavni bijo u svemu. Pušći, pušći sine, nemerem više...”

Naklonih se i napustih dvorište. Duda mi mahnu rukom. Što je bilo, bilo je, kao da htjede reći.

Sreća je u nesreći što i zemljotres može biti samo u krevetu. Odviše neznatno da bi uništilo ali odviše veliko za pamćenje.

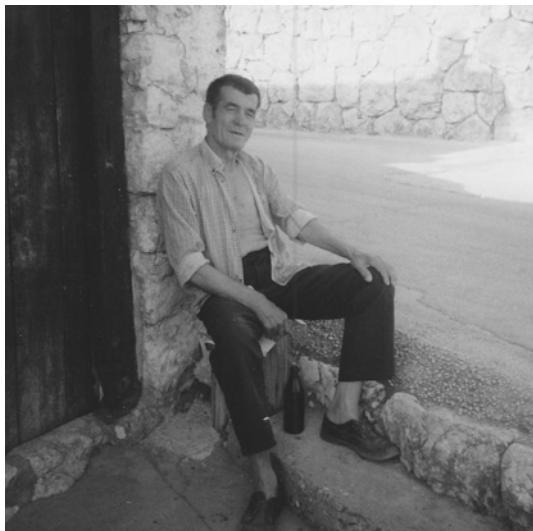

Ahmet i Jasminko

DŽINOV USPON

Meho bi se uvijek lagano i oprezno uspinjao kaldrmom idući u Šetnicu. Cipele obično za dva broja veće i razvezane što je davalo posebnu simpatičnost njegovom originalnom liku. Držao bi se desnom rukom za željeznu, zelenu ogradu koja je put dijelila na dva dijela. Nikud ne žureći kao da je odmjeravao i brojao korake znajući da nema kuda zakasniti. Sve oduvijek isto, i stara košćela i Ramizina pitanja i pripeklo sunce u širokim avlijama.

Meho Gubeljić - Džin

Do penzije je Mehmed radio u komunalnom preduzeću a tu su poslovi i raznovrsni i katkad posve neočekivani. Vrijedno je radio svoj posao nikada se ne žaleći ni na što i ni na koga, puštajući da dani jednolično prolaze, možda u sebi duboko uvjeren da su i ljudi i svijet posve nepromjenjivi.

U raspjevanoj Šetnici bi popio koju više, naročito "oko prvog" a onda nevezano za mjesto i vrijeme, navikavajući se na alkohol. Hladovao bi na velikom kamenu kod Dervoza kuće i gledao put koji vodi do njegove avlje, tih i neuznemiren u svom svijetu. Ličnost kakva se rijetko rađala.

Meho je nosio nadimak "Džin". U Stolačkoj kasabi većina ima nadimak pa što ne bi i on, tim prije jer ga nije birao, drugi su mu ga dali. Nadimak je dobio još u osnovnoj školi. Pošto je nekoliko puta izgubio godinu, odnosno "prop'o" govoreći tadašnjim jezikom, dječaci koji su ga sustizali u školskim klupama izgledali su kao patuljci u odnosu na njega. Nije bio posebno visok niti razvijen ali u odnosu na pridošlice iz nižih razreda koji su bili mlađi po nekoliko godina bijaše pravi gorostas.

Ponekad bih sjeo na hladni kamen razbijajući Mehinu usamljenost. Nije mu ni drago ni mrsko, nema šta kriti a to znači ni bojati se, sve mu je svejedno. Kada bi bio trijezan prezirao je kafane jer banalnost svratišta remeti mir i urušava sjetu, a mir i sjeta se teško dosegnu a lako gube. Možda je prezirao kafane jer su ga odviše privlačile a za kafanu se nikad nema dovoljno novca što je samo po sebi dovoljno za odbojnost.

Sjedeći jedanput s Džinom u hladu stare smokve priupitah ga za njegova oca, znao sam da ga nije zapamlio. Otišao je s nekom vojskom, ni Meho ne zna s kojom, obučen u uniformu i nestao. Nestanci naših ljudi iz čaršije bijahu brojni, neobjasnjeni, nerazjašnjeni sve do danas. Meho se zagleda pred sebe a onda vrlo razgovjetno odgovori:

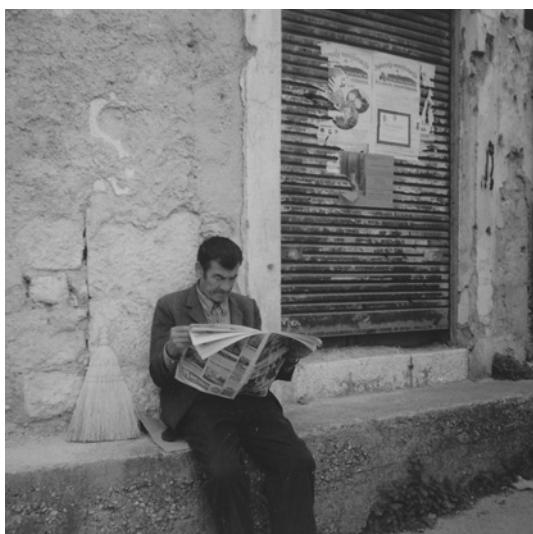
"Nijesam ni zapamlio oca, bio sam još u materinu trbuhu kad je nest'o. Naišla nekakva vojska , mnoge su dolazile i odlazile pa u mene mati pomisli proće' i ova. Ali momci se kupe da se popune redovi jer su gubici veliki a rat još traje. Majka stoji na vratima i gleda". Džin otpi gutljaj pive, u očima mu gotovo suze:

"Stoji ona tako na vratima. Gleda. Sve joj daleko i nestvarno, prava vojska a ona je posmatra. 'De ti je čojeck!?' - priupita je bradati vojnik strogo i odsječno i izade iz kolone. 'Tu je!' - mati će razdragano jer vojska traži da ga vidi a to

nije mala stvar. Valjda joj drago što i ona može nešto pokazati. Izvedoše babu smušenog i iznenađenog a on u trenu shvati sve. Treba sve napušcat, i toprak i ženu i rodni kraj i krenut u neizvjetnost. A iz neizvjesnosti se često nikada ne vraća." Džin pripali cigaru i odbi par dimova. Nastavi sa krajnjom nelagodom.

"Moj brate, obukoše ga. U uniformu. Ode i ne vrati se. Neđe je kažu pogin'o na Srijemskom fronut. Što li ode i kad li ode, ni sam ne znam. Ja nijesam vido, mati mi pričala. I tačno je. Kako je koja vojska prolazila kupila je momke. Niti su znali zašto ni gdje idu. Topovsko meso u igri velikih sila".

"Je li babino tijelo ikada pronađeno?" - priupitah Mehu.

Džin na ulazu u Zagradu

"Nikad. Za nj nikad čuli nijesmo ništa. Pogibe, moj mali" - obori Mehmed pogled još više - "To ti je sudbina. Bježiš nekud a taksirat baš tamo čeka. Rastaviš se sa dušom kad se najmanje nadaš. Odeš na ahiret i to je sve".

“Znadem ja dobro!” - nastavi Džin odvažno - “pričala mi je nena rahmetli. Trebaš preć preko Sirat čuprije a tanja od dlake i oštira od sablje. A meleci oko tebe, nemereš pobjeć. A i kud? Kijamet je za sve, za sav svijet”.

“Neki će i preći” - pokušah da ga utješim.

“Neki hoće.” - odvrati zamišljeno - “A tamo džennet. Vas okićen, tičije mlijeko. A hurije gledaju pred se... Moj mali da mi je tamo uljeć. Jer mnogo se napatih na ovom svijetu a utjehe nema. Kud god pogledaš belaj i tuga, čemer. Barem meni”.

“Svima” - oglasih se gledajući u daljinu.

Ostavih Mehu da čita stare novine, u svemu se može pronaći neka istina. Nije dugo prošlo a jetra mu otkazala. Otišao je onako kako je živio, tiho i udaljen od života. Ali Stolačka čaršija će ga sigurno pamtitи.

KUPLJAČINA

Huso Morić je doživio nezaboravnu i nesvakidašnju ratnu avanturu koja je srećom dobro završila po njega. Iznenadni stjecaj okolnosti ga je spasio odlaska u logor u julu 1993. godine, čega on sam nije bio niti svjestan. Ljudi su odvođeni u logore a rat je bjesnio svom žestinom. Huso se nije mnogo obazirao niti je njegov život bio radikalno promijenjen. Ništa neobično se nije događalo u njegovom nestvarnom svijetu gdje se stvarnost tako često mijesala s maštom da ih je bilo teško razdvojiti. Nešto se dešava, svjestan je i on sam ali se oduvijek nešto događalo i opet sve prođe.

Vojnici prolaze, padaju granate al' ne može vječno i sigurno će prestati. A ukoliko će prestati a hoće zašto bi se brinuo za nešto prolazno. Ne može utjecati ni na šta, izvan je njegove volje i mogućnosti.

A ako nikad ni ne prođe, moć navike je velika, pa ćemo se snaći jer život teče i ljudska patnja ga nikad ne zaustavlja. Prolaznost ruši sve. Jer na ovome svijetu nema sigurnosti, želimo je ali ona uvijek izmiče.

Mnogo godina kasnije, 2010. odlučih da Husu priupitam o minulom događaju. Akter je i svjedok a to svakom godi, možda nešto i saznam. Sjedio je na uglu ulice, sunce jako a on gleda u daljinu. Nagovorih ga da odemo na kafu kod Cince. Kafana je blizu a vlasnik Hasan je bio poznat i omiljen. Husi je ionako svjedno, no izraz "kafa" mu se nije svidio jer bi on nešto žeše. Uvjerih ga da je izraz normalan i da se podrazumijeva da pozvani može popiti piće koje hoće, a ono "na kafu" je formalne prirode a logično je da ljudi piju razna pića. Nekoliko staraca sa slamanatim šeširima je kartalo, teški i sebi i drugom. Jedan podnapit mladić stalno je uzdisao i dizao prst u zrak kao da se u vasioni krije njegova neostvarena ljubav. Treba da padne na njegov dlan poput zvijezde. Izazivao je sažaljenje a to ne volim.

Možda će Huso pristati na razgovor, ionako mu je sve svejedno a meni nije,

želim bar nešto zabilježiti. Bit će veliki uspjeh ako ga nagovorim na razgovor jer je po prirodi težak kao i svi nestabilni i promjenjivog je raspoloženja. U njegov um je teško ući a on bi se čudio onima koji žele ući jer nemaju šta naći. Dodoše kafe kao vrsta "predjela", znalo se šta Huso očekuje i čemu se raduje. Dugo je šutio i gledao isključivo pred sebe, kao da ja i ne postojim. Još nema podsticaja, kralj alkohol nije pogledao podanika. Mnogo ih je, treba vremena. Zna da ga nisam pozvao bez razloga a mučno mu je govoriti o bilo čemu. Nema se čega plašiti ili stidjeti ali je bio poznat po tome što ga je bilo teško nagovoriti da se raspriča. Čak i pijan najčešće bi šutio, iskustvo, jer već ima znanje o opasnosti govora.

Ljude je gledao ispod oka mjerajući svaku riječ jer svaka može biti podrugljiva a što znači i opasna. Jer, riječ probada gore od strijele. Rana može zacijeliti ali rana srca ne zarasta nikad.

Počeh pričati pomalo o ratu, tiho i odmjereno da ga ne zaplašim ili otjeram, a on i dalje gleda pred sebe, tako je sigurniji i zaštićen u svom svijetu. Huso uzdahnu dva puta kao da želi reći da mu se ne govoriti ni o čemu ali kad već navaljujem nema druge. Pritisnut je uza zid, nema izbora.

Prozborismo koju a ja odmah nabacih nešto o ljetu 1993. godine kada smo odvođeni u logore. U međuvremenu stigoše cigarete i lozovača i Husine oči zaiskriše radošću. Sve tempirano u pravi čas, neolitska razmjena dobara. Osjeća je i on ali ne može da definiše. Nije mi važno, robna razmjena, ona najsigurnija. Ovo je sada već druga situacija, obavljen je ritual za otvaranje usta i razvezivanje jezika.

"Kako si izbjegao odlazak u logor?" - rekoh tvrdo i odsječno, bolećiv nastup je kod Huse izazivao još veću šutnju. Huso otpi gutljaj rakije i pripali cigaru. Pažnja mu ipak godi iako bi od svega najradnije pobjegao. Pogleda me neveselo i izvještačeno. Gdje baš mene nađe među tolikim svijetom - kao da je htio reći. Ali neko mora i uzalud se pitam "što baš ja", jer bi se to mogao zapitati svako.

"Eeeeeh, he..." - odmahnu on rukom dajući do znanja da tema nije vrijedna

razgovora. A i sumnjivo je, možda ja za nekog "radim", prikupljam informacije. Bolje je mirovati, ko zna, možda dođe do nove kupljačine naroda kako je Huso zvao odvođenje u logore u ljeto 1993. godine. Jer, u njegovom svijetu vremena i događaji bi se često pomiješali i zadobijali drugačiji smisao.

"Pušći... bilo pa prošlo..." - obazrivo prihvati Huso.

"Znam, znam," - nastavih uporno - "ali valja zapamtiti jer da ljudi ne pamte i ne zapisuju ništa se ne bi niti znalo. Događaje moramo predati budućim generacijama, kako bi znali šta se dešavalо da se njima ne ponovi."

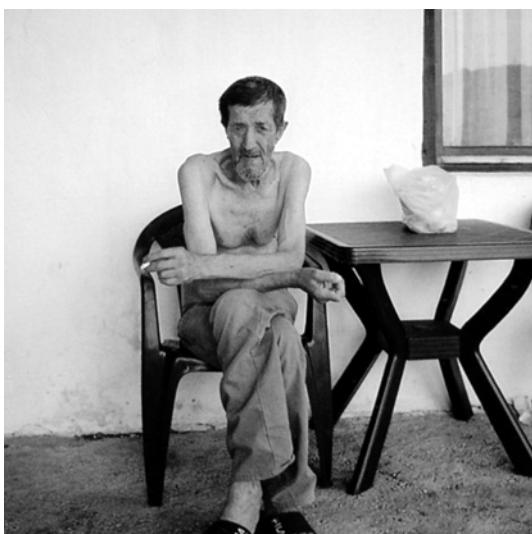

Avdo Rokić - Macan

Huso kao da se malo zamisli nad mojim riječima. Govor koji je ličio na dubok nije mu se sviđao, plićak je ugodniji.

"Pušći mi filozofiju!" - odvrati smrknut - "Ali kad već hoćeš, pričaćeš ti." - Sva-

ko promišljanje o događajima Huso je nazivao "filozofijom", kao da je odgajan upravo u Staroj Grčkoj. "Bilo je početkom jula" - odvrati jasno i razgovjetno kao da je u pitanju drugi čovjek a ne slabunjavi Huso koji jedva da govori. Čak mu se i lice promijeni i dobi drugačiji izraz. Tema je ozbiljna a tema nas i određuje spram stvarnosti čak i kad ne želimo. - "Sunce pripeklo, avlja puna mrava, suho lišće na putu. Avdo macan se zagledo u nebesa ko' da je vodeći meteorolog. Od njegove prognoze ovisi opstanak svijeta i ljudi većina njih se povukla u kuće. Ljudi se posakrivali, što od straha, što od vrućine, al' Macana baš briga."

Huso Morić

"Gleda u nebo, ko da će svi odgovori sić' s nebesa najednom. Sjedim nako, ne znam ni šta će a majka pristavila kahvu da se saberemo. Kahva smiruje i ostavlja dojam kako će baš sve biti u redu, i vazda je tako. Kad odjednom, dolaze autobusi i kamioni a ljudi s kesama u rukama jedan po jedan ulaze unutra. Disciplinovano i brzo, velika je žurba jerbo je gužva na moru. Ha,

velim, sigurno. Sindikat vodi na more siromašne iz svih preduzeća. Vodili su na more svake godine pa što ne bi i ove. Mršav sam ko' grana i sva mi se rebra vide pa možda povedu i mene - sinu mi misao. A što i ne bi, dobar radnik sam bio i poštivao, šta mi se rekne uradim i ne protivim se nikad. *'Požuri mamo s kahvom da ne zakasnim na prugu, Sindikat vodi na more.'* Zna majka dobro da se vodi briga o radničkoj klasi jer im se daje dobro klasje. Tako je mislila. A ona taman pristavila po fildžan i po' kocke šećera. Šemsi opet, sve sumnjivo. Samo muškarci ulaze u autobuse i morebit žene ostavljaju da ih ne pokazuju na plaži svakom. Jerbo je tako bilo u Šemsino vrijeme. Žena se smjela samo čojeku pokazivat i skidat. *'Potrčo ko žedno magare. Kad mogu toliki judi pokvasit noge mogu i ja. Evo v'ako ko što me sad gledaš. Kupaće nemam ali imaju one bijele a i kenjac će me gledat'. I da hoće briga me. Ako nekom smeta nek rekne Partiji, morebit mi ona kupi kupaće. Tigrova koža.'*

Neko sa susjednog stola spomenu Belmonda što Huso jedva dočeka. Jer, Žan Pol bijaše junak Husine mladosti i njegov dvojnik:

“Dina ti, zar nismo isti? On i ja.” - obrati se meni krajnje optimistično. Potvrda bi mu mnogo značila, kada se jednom povjeruje u ludost, svako je može ovjeriti.

“Određena sličnost svakako postoji.” - odvratih nemarno na šta se Huso šeretski osmehnu.

“Žan Pol Huso!” - dobaci konobar sa čačkalicom u Zubima a cijelo društvo se nasmija. Huso ih je potpuno ignorisao kao da i ne postoje.

“Šta je dalje bilo?” - upitah Husu.

“Kesu u ruke, majka spremila dvije baklave i sjurih se iz Šetnice da pruga ne ode, da ne pobegne. A do Zaostroga se valja navozat. Kad siđoh, okolo vojnicu sa puškama u rukama. Oči pune mržnje, ovo ne sluti na dobro, rekoh u себи. Morebit nas čuvaju, pomislih, škripari i te stvari, nakon svakog rata se javlja. Ali nešto mi sumnjivo. Žene plaču a samo muškarci ulaze u autobuse. Možda

plaču od dragosti, mišljeh tako, judi idu brez njih pa da se odmore od njihova brezobrazluka. Suze radosnice, ko zna?! Valja se odmorit od neradnika i nasilnika. Skitnica. Kad, dva vojnika me ufatiše za ramena. '*U Dretelj s njim!*' - viknu jedan. Kakav Dretelj, kukala ti majka, ja mislio Sindikat vodi na more a žene plaču od dragosti. Šta sam kome radijo? I Kome sam ja važan? Prepadoh se. Od placanja ništa. Odnekle dođe jedan oficir, činovi na oba ramena, poznavao sam ga iz viđenja prije rata i često bi me častio. '*Puštaj Husu kući, nije on dobar!*' - zagrmi dubokim glasom. Ona dva vojnika me odmah pustiše. Zbunih se i osjetih potrebu da i ja nešto kažem. '*Zar Sindikat ne vodi ljude na more?*' - izustih u jednom trenu. Vojnici se tihom osmijehnuše a jedan se kucnu prstom u čelo pokazujući na mene. '*U Dretelj, na plažu!*' - grohotom se nasmija krežubi vojnik koji je stajao u blizini - '*Pa digni noge na žicu da ih osušiš!*' - dodade ironično. Huso nema druge, put pod noge. Ne čuvaju od škripalara veg hapse upravo nas. Poteci kući ko flak. Niko me nije gonijo. Čim dođoh kući a ja odmah pod sećiju. Nije Sindikat ni Zaostrog već kupljačina majka ti jadna, kupe sve redom. Mati me tu noć nagovarala da izadem ispod sećije. Veli, sve je pokupljeno a tebe su vratili i stvar je gotova. Nemaš rašta u tom mraku bauljat ko gluho krme. Nijesi seto, uz tebe smo. Od Sindikata ni traga ni glasa. Kupljačina. A, jok, majko, ne izlazim ispod sećije dok se sve ne završi. Mogu se oni vratiti i predomisliti, život me naučijo da ne vjerujem nikom. Kren'o u Zaostrog a završio pod sećijom. Mogu samo razmutit slane vode i potopit noge pa zamišljat da sam na Jadranu. Stavit gname u favor slane vode. Kupljačina majka te ubila. Sve kupe.”

“I sin mi je bio tu.” - nastavi Huso sasuvši čašu lozovače - “Njega nijesu dirali, dijete je bijo, i ne pogledaše ga. Sjedijo je za stolom, gleda a ne zna. Nekoliko dana provedoh pod sećijom, majka mi donosila pirinča u činiji i koru hljeba. Dobro je pa se išta ima, ne do Bog Dretelja. Vidim vojska više ne hoda ko prije po cijelom gradu. Pokupili sve pa nemaju razlog obametat. Jerbo, ja mišljah čuvaju nas od škripalara, a jok, krenuli baš na nas. Malo se oslobođih i počeh hodati po avlji. Noću se pljačka i odvozi al' u Šetnicu niko da dođe. Nemaju šta opljačkat. Neće jamljat čađave sulunare i mašice, nejma ovđe bogatstva nikakva. Kongo također u avlji, zapalim poneku s njim. Prođe neko vrijeme, pokupiše žene, đecu i nas nesposobne. Izbacije nas kod Blagaja,

sunce pripeklo a setenja laju iza nas. Narod se snalazio kako je znao i umio. Neko ode u Gnojnice, Dračevice a neki završiše u bijelom Polju. Narod nas je primao, fala im."

"Čojek se vazda snađe." - krenu se Huso prstom po čelu. Klimnuh glavom. - "Snađošmo se nekako." - razgali se Huso sasuvši četvrtu čašu rakije. Četvrta je za njega presudna, mršav je i nejak, može ga uništiti.

"Sve je to život." - pogledah Husu blago i ko zna je li život u njegovom svijetu razdvojen od događaja. Dva svijeta.

"A šta?" - zaškilji on na lijevo oko, već je i zaboravio šta smo razgovarali. Ne tiče ga se, nije dio njega.

"Sindikat, odlazak na more i opšta kupljačina." - rekoh.

Huso ne odgovori ništa. Sjedili smo još dugo šuteći. Ljetna zapara. Dosada koja ubija lagano. Provincijska dosada na koju smo navikli.

Huso sa sinom Mirsadom

DŽEVADOV KLAVIR

Često smo se družili i sjedali bi "na kafu" vodeći duge razgovore a Dževdo (kako su ga neki od milja zvali) je začuđivao prodornošću i iskrenim odgovorima. Jedno oko mu je uvjek bilo poluzatvoreno ali je onim drugim motrio poput radara sva zbivanja oko sebe. I šutio o njima.

Bio je bolestan i umro je prije nekoliko godina. Fizički je neobično ličio na svog oca Hasana Kosu, heroja iz Drugog svjetskog rata koji se istakao u bici na Sutjesci a neki svjedoci tog događaja još su živi. Zbog urođene sramežljivosti i stida živio je povučeno, u početku i nepoznat i nepriznat.

Dževad Koso i autor

Sticajem okolnosti (zahvaljujući jednom pukovniku koji ga je pedesetih go-

dina prošlog vijeka prepoznao i zauzeo se za njega) postao je uvažen i poznat partizan. No, nastavio je živjeti stariom načinom života.

Nakon posljednjeg rata, sin Dževad nije imao stalno zanimanje i kasnije je (zbog otkazivanja oba bubrega) bio radno nesposoban. Dane bi provodio na ulici i kafanama i narodski rečeno, svugdje ga je dotalo.

Mnogo godina prije rata Dževad je kao dječak pohađao "Hasinu školu" kako smo je zvali i koja je predstavljala neki oblik ustanove za djecu sa posebnim potrebama. Bilo ih je oko petnaestak i po mom mišljenju svi su bili potpuno normalni. Raznih spolova i uzrasta vremenom su se uživjeli u ulogu retardirane djece pa čak počeli poprimati i njihove manire. Jer kada dijete preuzme ulogu ono je ne može odvojiti od stvarnosti.

Upravniku Hasanu je to bio dokaz ispravnog puta i načina školovanja "zaostalih" a što je moglo podrazumijevati sve; od neposlušnosti roditeljima, sitnih krađa ili prelazaka preko zida u gradsko kino, dakle izbjegavanjem plaćanja ulaznice.

Određivanje umne zaostalosti nije postojalo i ovisilo je o procjeni samog direktora koji je razvrstavao đake po samo njemu znanoj nauci. Upravnik Hasan je čvrsto vjerovao u duboku retardaciju (tek) socijalno zapuštene djece, i često bi je naširoko obrazlagao vrlo uvjerljivim tonom. Šupljaci za tvrde podloge. Bila su to "djeca ulice" no sami izraz ne znači ništa jer su mnogi genijalni ljudi u djetinjstvu bili upravo takvi i posve "nenormalni", u društvenom smislu. Postojalo je čak mišljenje da je Hasana kao (tada) jedinog diplomiranog defektologa valjalo uhljebiti i naći mu posao pa su djeca ulice sklonjena a krupni i prodorni defektolog je određen za njihovu resocijalizaciju i povratak u zdrav društveni život. Bio je to zadatak, mada se nije znalo ni šta je resocijalizacija niti zdrav društveni život.

Prema mom uvjerenju (tadašnjem a i sadašnjem) u grupi "zaostale" djece ne samo da nije bilo retardiranih već je bilo i natprosječno inteligentnih kako to često biva među odbačenima i izolovanim.

Specijalna škola bila je smještena u osnovnu školu i sastojala se tek od jedne prostorije. Soba je bila mala ali čista, peć i neslagana drva, velika. Titova slika i par rasklimnih klupa. Hasan lično je određivao ko će sjesti u koju klupu i na koju stolicu i bio je to važan dio opšteg psihosocijalnog rituala jer je svako morao znati svoje mjesto bez obzira pripada li mu suštinski. U ugлу se nalazio veliki prašnjavi klavir, estetska dekoracija i znak da je postojala čak i muzikoterapija. Terapija se sastojala u tome da (kada upravnik dozvoli) svako lupa po tipkama kako hoće i pjeva šta hoće. Pacijentima to prije nikada ne bi palo na pamet ali ovdje su se navikli i ne kaže se uzalud da zdrav neizbjježno poludi u ludnici.

Upravnik Redžić Hasan (dole lijevo)

Poseban kuriozitet vezano za klavir bilo je Dževadovo sviranje nogama, odnosno nožnim prstima. Iako je upravnik Hasan ismijavao tu ekscentričnu epizodu mnogi su se kleli kako Dževad zaista zna svirati nogama. Dževad bi se popeo na klavir skinuvši prije toga cipele i čarape te nožnim prstima

pritiskao tipke. Vremenom se uvježbao u tome i nakon svake izvedbe čekao bi ga dugi aplauz.

Pričalo se čak kako je Dževada na klavirske izvedbe nagovarao lično defektolog i upravnik. Inače, sve funkcije su bile spojene u Hasanovoj ličnosti a odredivao bi se shodno trenutku koji zahtjeva određenu intervenciju. Poslije časova se stalno govorkalo kako ravnatelj iza leđa ismijava štićenike što nije bilo nemoguće jer se radilo o raspodjeli uloga koja je neizbjježna kada od normalne sredine treba napraviti bolesnu. Dakako, neki se užive toliko da predstava postane stvarnost jer je život u vanjskom svijetu bolan i krut, a u azilu je sve tako nestvarno lijepo pa čovjek sve više potiskuje svoju normalnost. Prihvatajući ulogu koja mu je namijenjena.

Fatima Morić - Lila

Škola za djecu s posebnim potrebama se zvala "specijalna" da uplaši one druge i naglasi kako je riječ o liječničkoj ustanovi istovremeno. Sami upravnik

Hasan je bio inteligentan, prijek ali dobrodušan, strog ali dobronamjeran. Djeci je u potpunosti odgovaralo da neko za njih misli jer to nisu ostvarivali u porodicama. Običan svijet je smatrao kako su polaznici specijalne škole ludi, retardirani ili zaostali u razvoju pa njima koji nisu imali izbora nije ni preostalo ništa drugo nego da se poistovjetate sa nametnutim ulogama.

Hasan bi ponekad zabranjivao Dževadu da svira nogama kako bi se očuvao ugled institucije, da bi ga poslije sam nagovarao da skoči na klavir.

Dževad u buregdžinici

Škola je bila i prošla. Nekadašnji štićenici danas žive svoje živote poput svih nas, kao potpuno normalni ljudi. Bili su prinuđeni na neke obrasce nekada davno i vremenom zaboravili. Možda je uhljebljenje jednog čovjeka bilo presudno, ko zna?! A da je Dževad svirao rukama umjesto nogama možda bi se danas tu pohađala muzička akademija. Nije nimalo nemoguće. Jer, ljudima su određena i nazivi važniji od istine i stvarne vrijednosti.

ŠVABSKI MOLERAJ

Stanovao je u mojoj ulici, nešto podalje ali smo jedni druge mogli vidjeti iz svojih stanova (kuća). Ismet Sefo, zvani Isa. Većina ga je zvala nadimkom. Neki su nadimku dodavali slovo "H" tako da bi se dobila riječ "His" ali to je bilo uglavnom u trenucima opštег veselja ili piganstva na Čupriji. Komična dimenzija je bila bitna jer je u Stocu nadimak imao skoro svako.

Ismet Sefo -Isa

Ismet je bio moler. Vrijedan radnik koji se posvećivao poslu do krajnosti stalno zagledajući u svoj rad i procjenjujući ne odudara li psihomotorna aktivnost od zacrtanog plana. Učio je zanat pred Muharemom Hrlom a pomagao mu je i moj adže Salem da se adaptira i navikne na sredinu. U to doba su fakulteti bili rijetki a zanat poželjan a njega je opet svakom pojedincu dodijeljivao

opštinski činovnik po slobodnoj volji. Mnogi su bili nezadovoljni ali se nisu smjeli protiviti niti o tome pričati. Muk je bio sveopšti.

U zanatskoj radnji Podgradom bi se dešavale razne zgode i nezgode, pa i opake šale. Zbog toga je Ismet redovito tražio i očekivao zaštitu onih jačih i snažnijih. Izazivao je neku čudnu vrstu sažaljenja dok su neki to nazivali lisičijom igrom. Kako god izgledalo je autentično i neponovljivo. Čudno je i to da je baš on uvijek izgledao maltretiran ali čak i ako je bila gluma bila je uvjerljiva.

Alija Mekić

Glavni Ismetov zaštitnik bio je Alija - Ale Mekić, jedan od nezaboravnih likova Stolačke čarsije. Crn i poduze kose sa jakim rukama, Ale je u ponašanju imao nešto viteško i nikada prvi ne bi počinjao tuču. Ali, ako je bio napadnut branio se svom snagom te bi napadač obično izvukao deblji kraj. U svim situacijama bio je smiren i nepokolebljiv, nikad ne gubeći kontrolu nad sobom. Aljin otac Mujo bio je jedan od prvih i vodećih Antifašista u Stocu i sljedbenik

Partije koju je kasnije razoračan napustio. Porodica Mekić je dala u prošlosti neke značajne muzičare a to se nastavilo i danas.

Guslar Osman Mekić

Poznati muzičar bivšeg sastava "Drugi način" bio je također Mekić. Kada bi u kafani došlo do kakve gungule Ismet bi odmah pogledom mehanički potražio Alu kako bi se ovaj "pobio" s protivnikom i neutralisao ga. Mnogi su se kleli kako Isa pored molerskog, ima i zanat izazivanja sažaljenja, te da se zna uživiti u ulogu žrtve i mučenika, a to na druge uvijek djeluje. Navodno je kod ljudi znao pobuditi zaštitnički instikt i želju za zaštitom.

Jedanput se desilo da je Ismetu Stolac "dosadio". Ne može se, mora se nešto mijenjati, jer sivilo i besparica ubiše. U to vrijeme su bili popularni odlasci u Njemačku a Salem je bio voljan da ga primi i pobrine se za njega. Isa se pozdravi sa rođbinom a majka Emin, čestita i pobožna žena proli kantu vode za njim da ga ko ne urekne.

Nije se ni okrenuo da pogleda rodbinu, posljednja slika uvijek boli i postaje sve bolnija kako vrijeme prolazi. Ismet je bio sažaljiv i osjetljive prirode i možda ga majčin suzni pogled vratí nazad. Sjeo je na voz u Čapljinu i izašao u Študgartu sa plavom platnenom vrećicom u kojoj je bila četka za bojenje i komad ustajale sudžuke.

Ulazak u Germaniju bijaše fascinantan. Umjesto žarulja na stubcima veliko osvjetljenje čitavih gradova, ceste široke i nema konja i krava, samo skupa i brza auta. Nema ni konjskih zaprega koje bi kod nas često kočile saobraćaj.

Salem Šarac

“Aaa, Njemačke!” - prozbori glasno. Niko se i ne osvrnu. Odmah je shvatio da možeš hodati ulicama koliko hoćeš i biti siguran da te niko neće “haknut” iza zida niti komentirati twoje osobine. Ne tičeš se nikoga. Niko te ne podcjenjuje i nema našeg brezobrazluka. Jednom rječju hladna sloboda nepostojanja. Čovjek je poželi ali nikad dugoročno i istinski.

Ismet se smjesti kod Salema i poče raditi svoj zanat. Moleraj je bio potreban i dobro se zarađivalo. Prođe neko vrijeme. Plate je davao Salemu "na čuvanje" jer je postojala bojazan da bi Ismet u nekom trenutku bio u stanju sve spiskati a kako se mogućnost stalno uračunavala bolje je da Salem čuva pare. Jer, Ismetove psihološke vratolomije i moralni kod su često miješani i bili u defektu. Nepredvidivost je bila njegova važna osobina koje je i donekle sam bio svjestan.

Ipak, Ismeta poče hvatati nostalgija za Stocem. Niko na Rajni uveče ne zabačuje "na ugora" a ko zna i ima li ga. Nema Šoge da se druže i piju. Poželio se Buhe i Dude i Stolačkog marifetluka.

Ismet i Duda

Odlučio je da se vrati u rodni kraj. Salemu nezgodno reći jer je ovaj očekivao Ismetovu pristojnu zaradu, red i disciplinu. Kući će već biti lakše, može čak slagati i da je išćeran, da mu je otkazano gostoprимstvo. A sramota ga se ne

tiče, nje se boje oni koji imaju mnogo toga kriti. Jedva nekako, uđe u Salemovu kuću. Snebivajući se, ipak je smogao snage da ga pogleda u oči.

“Prijatelju, taj mi moje pare što ih zaradih.” Salem ga je pokušao smiriti.

“Nemoj moj Ismo,” - otpoče blago Salem - “ponesi kući to što si zaradio pa obraduj majku i ostale. Jer, nema smisla dolaziti ovdje uzalud, valja nešto i zaraditi.”

No, kako Isa ponovi zahtjev Salem mu dade njegov ušteđeni novac. Nekoliko hiljada maraka. Nije mnogo, ali je dovoljno da zadovolji jedan iznenadan hir.

A Ismet ravno u elitni hotel koji je ustvari bio u suštini javna kuća iako se naziv izbjegavao. Jer, prostitucija nije svugdje ozakonjena ali strasti uvijek nađu svoj put. Kad tamo, rospije, džizlije. Jedna sjedi na desnom a druga na lijevom koljenu, gotive te kao da si jedini muškarac na svijetu. Sve je potrošio. Osjećao se, kaže, kao u raju. A one ga izmuzle i pravac vanka. Izlazak.

Možda je tako i najbolje jer ljudi nesvesni prolaznosti sakupljaju čitav život da bi na kraju ostavili to onima koji im neće zahvaljivati. Ni grob im neće obići. A i teško je štediti jer je Zapad blještav i zavadljiv i potiče na trošenje danas toliko da je trošenje i kupovanje mnogima jedina svrha života. Naš čovjek u takvom položaju jedva da može štediti.

Tako se Ismet vratio u Stolac noseći u džepu stare Njemačke novine i uspomenu na zgodne Njemice što su ga opeljušile.

Kad bi ga pitali kako je prošao odgovarao bi:

“Tobro, malo ja saradim, malo mama pošalje.”

Budžet je popunjeno. Ponešto sa obje strane i možda je tako najpravednije, čovjek nikada ne smije biti ostavljen sam. Baš nikad. Jer, snaći se, to ne zna svako i što je priroda plemenitija mogućnost snalaženja je manja.

Niski i pokvareni ljudi se lakše snalaze. Razlog više da uzvišenost Ismetove kratke misije bude zapamćena i ostane u sjećanju.

Šefko Sefo, Faruk Dervoz - Šoga i Ragib Jaganjac

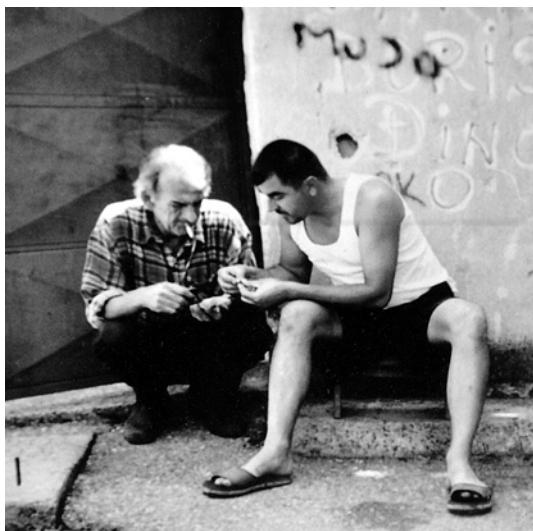
MUSTAFA HEGEL

Napoleon na bijelom konju dovršava zadaću svijeta, on je očekivani duh koji hodi kroz povijest. Ovo je Hegelova vizija a sam veliki filozof je teško govorio, bio usamljenik i imao mnoge probleme socijalne prirode.

Neki i danas tvrde da je Marks samo prepisao Hegelovo učenje o gospodarskoj i služećoj svijesti. Mustafu Sarajlića su zvali Hegel. Momak iz naše ulice je smatran osobnjakom a njegovi potezi su tumačeni tako da proističu iz činjenice kako je on “posebna pamet”, a posebna pamet proizvodi i posebno ponašanje. Vjerovatno je nazvan Hegelom jer je kao i pravi Hegel (u svom vremenu) bio ljudima dubok i nerazumljiv. Sarajlići su stara i ugledna porodica koja je u prošlosti dala znamenite ljude. Krajem 18-tog stoljeća ovdje u Stocu je djelovao šejh ef. Sarajlić, vjerovatno pripadnik Nakšibendijskog ili Bektašijskog duhovnog reda. Danas u Stoci žive dva brata iz porodice Sarajlić a dio šire familije je u Americi.

Mustafa Hegel je bio poznat po svom buntovničkom duhu. Ustajao bi protiv svega i svačega, vječito mrzovoljan i natmuren poput tamnog neba. Nepravda ga je pogađala i uvijek se borio protiv nje kako je znao i umio i najčešće bio poražavan u neravnopravnoj borbi jer na zemlji zlo caruje. Borba za pravdu i istinu bila je vjerovatno osobina i njegovog slavnog pretka šejh Alija, ali derviš zna uzroke i domete zla, njegove izvore i konačni poraz njegov. Sve rijeke se vraćaju Izvoru ali neke su mutne i divlje, pobjeđnjele pa ih određenim pravilima treba vratiti u njihov tok. I derviš griješi kao i običan čovjek ali rijetko pogrešno procjenjuje. Težnja ka vraćanju Izvoru je jednaka kod svih ljudi bez obzira potvrđivali oni Objavu ili je poricali. Svaki idol je tek zastor, koprena koja odvaja od Istine. Kako samo znaju biti čarobne koprene odvojenosti, ali nikad se ne voli koprena već ono iza nje. Taj privid sadrži klijuč ljudskog života. Tako je i Mustafa Hegel patio zbog pravde vapeći za njom, no on je bio buntovnik protiv “svega” ne shvaćajući osnovne principe na kojima svijet počiva. No, sami dokaz silaska duše iz višeg svijeta je upravo njena pobuna

na ovom svijetu jer životinje žive u saglasnosti sa prirodom i nikad ne ustaju protiv poretku stvari. Čovjek se može spustiti ispod nivoa životinje ali nikada ne može postati životinja. Sloboda između dobra i zla zalog je ljudskosti.

Mustafa Sarajlić - Hegel i Emin Šuko

U uglu starog hotela Mustafa bi samovao uz konjak i "Moravu", tada najpopулarnije cigarete. Ljude bi gledao otvoreno i sa prezicom a njegova poduža kosa izazivala je čuđenje. Ipak, originalni profil nikog nije ostavljao ravnodušnim, ni one koji su ga mrzili zbog nesvakidašnjeg života ni one koji ga simpatisali jer rado prelazi granice. Mustafa nikada nije bio duševni bolesnik već upravo zdrav individualac u bolesnom društvu. Raspolučen između nedostižne pravde i nepoznavanja prirode ovoga svijeta i prirode čovjeka sve više je tonuo u rascjep bez dna. Nikada ništa nije tražio, čak ni tuđe mišljenje ili utjehu, tvrdo uvjeren u neizmjenjivost svijeta koju je toliko priželjkivao. Nije se opijao ni brzo ni sporo i nikada se nije napijao "do daske" a što je Stolačkim žargonom govorenog podrazumijevalo teturanje i nemogućnost normalnog

govora. Sve dok bi pijanac uspijevao hodati uspravno on nije imao status pravog alkoholičara. Hegel bi se na kraju večeri polako ustao i udaljio bez riječi. Za većinu stanovnika grada njegova razmišljanja o socijalnoj pravdi i zdravom društvenom uređenju bila su teška i nerazumljiva, te je tako i dobio nadimak Hegel. Bio je dobre naravi ali stalno izmučen ljudskim slabostima i manama postao je osobenjak i latalica, u svakom trenu spreman na verbalni sukob i konflikt. U njemu nije bilo blage želje za poučavanjem niti je davao moralni primjer koji bi za druge bio zvijezda vodilja. Ne, bio je to revolt, pobuna, pravda sazdana na srdžbi koja je odnekud neprestalno iskuljavala i mučila i njega i druge. Pravda osobenjaštva koja nije cilj već sredstvo za napad, pobuna kojoj se ne vidi početak niti joj se nazire kraj. U drugaćijim okolnostima Mustafa bi zasigurno bio prijatan i druželjubiv čovjek. Bio je jako dobar majstor različitih poslova vezanih za mašine i auta ali zbog njegove neskrivene mrzovoljnosti mnogi se nisu usuđivali niti da mu priđu. Tako je imao sasvim malo posla ali dovoljno za život.

U moralnom smislu bijaše zahtjevan čovjek pa bi često sitnicainicirala njegov prekid sa nekom osobom i to za cijeli život. Povrijeđenost bi ostala u njemu zauvijek. Bio je zlopamtilo, ali ne u smislu osude konkretnog čovjeka već opštег zla kojega je video tamo i gdje ga nema. Uvijek se čudeći nepravdi koju vidi (kao da je to baš prvi put) rečenicu bi započinjao upravo čuđenjem koje i jeste bilo rascjep stvarnog i zamišljenog.

“Kako može čovjek to i to raditi, a da se pri tom ne pita o svrhi djelovanja. I kako ljude ne grize savjest?”

U njegovom “kako može” bilo je i plemenitog neznanja i ponosnog, pravednog čuđenja. No, ljudi su od prirode nejednaki i jednaki mogu biti samo pred Bogom. Pokušao sam ga utješiti jedanput ovom jednostavnom mišlju i dugo je šutio ne rekavši ništa.

U mladosti je Dervoz Fahira (zvana “Fahra”) bila jako zaljubljena u Hegela a što je često imalo tragikomičan rasplet prilikom njihovog međusobnog nadmudrivanja i svađanja. Pomirenja su također bila žestoka i strastvena.

Fahra je bila posebna a Mustafa nepredvidiv tako da se nikad nije znalo na šta će randevu izići i kako će završiti.

Fahira Dervoz - Fahra

Oni bi često prekidali vezu pa je opet počinjali ali je Fahira bila uporna da uplovi u bračne vode dok Hegel nije ni htio da čuje za ženidbu.

Fahira je pak živjela u iluziji kako Mustafa jedva čeka početak zajedničkog života, ali mu eto roditelji brane, momak je još mlad za ženidbu (u četrdesetoj godini života). Ovo nerazumijevanje je, ukoliko bi bilo praćeno njihovim prepirkama, rezultiralo pozorišnim komadom koji se odvijao od Ćuprije do Starog hotela.

I Mustafa i Fahira su umrli ne ušavši u bračnu zajednicu.

Nije ni važno jer se brakovi sklapaju na nebu i mnogima nije suđeno. Ipak je

utješno da je Mustafa možda bio Hegelova slika Napoleona na bijelom konju kojega njegovo vrijeme nije znalo prepoznati.

Mustafa - Mujo Pužić i Mustafa Sarajlić - Hegel

NAJLJEPŠI RUKOPIS

Imala je najljepši rukopis u gradu. Fatima Medar. Radila je kao matičar u opštini i vjenčala mnoge bračne parove a sama je ostala nevjenčana nikada ne zasnivajući porodicu. Živjela je mirno i povućeno, kasnih 60-tih i ranih 70-tih koje su već dovele do samostalnih izlazaka djevojaka a nicali su i kafići i disco barovi.

Potisnute energije u socijalizmu su morale dati oduška. Istina, i u drugim zemljama je Rock&roll bio kralj zabave ali su socijalističke projekcije u svijet zabave zbog nedostatka ljudskih sloboda bile najteže i najviše tragikomične po svojim sadržajima.

Farmerke i duga kosa su kod muškaraca bili uveliko u modi mada su oni koji su se prvi odvažili u tom pravcu nazivani "haššarima" i "jednoumcima". Čuveni Bitlsi i histerija "padanja" u disco klubovima bili su znak suštinske duhovne dezorientacije gdje je šamansko padanje u trans simbolički zamjenjeno ritanjem ruku i nogu bez ikakvog dubljeg značenja. No, to je priroda svake kompenzacije jer ne može da se približi originalu već ga tek podržava. Ples u ritmu Rock&rolla se zvao "šiz" i sizenje je odista i predstavljalо socijalnu šizofreniju jer je rascjep između vuglarnog materijalizma i neutraženih duhovnih potreba neizbjegno bio šizoидан. U to vrijeme se na Zapadu masovno pojavila droga a kod nas oprezno i bojažljivo jer je socijalistička vlast bila represivna i neumoljiva. Bilo je to doba gurua i mudrosti sa istoka a što je uglavnom predstavljalo pseudoduhovnost i kvazispiritualnost jer onaj ko ima istinsko znanje obično umanji svoj govor.

Fatima je živjela svoj svakodnevni život. Na radnom mjesetu bilo je par prijateljica kojima alkohol nije bio mrzak i koje su voljele popiti koju više. Jednog dana predložiše i Fatimi da proba. Njoj je misao bila odvratna. Miris pića neugodan, a okus bljutav, nije to za nje. Ne htjede. Prođoše nekolika dana a one je opet ponudiše konjakom. Hajde da i ja probam - pomisli u sebi, od jedne

čaše mi neće biti ništa, toliko ljudi piće godinama pa su čili i zdravi. Fatima iskapi čašu. Okus ružan i bljutav. Ali nakon druge ispjijene čaše toplo strujanje prođe joj stomakom i grudima i ona osjeti prijatnu drhtavicu i treperenje. Nagovoriše je na još par čaša i sumaglica nestvarnog se poče otvarati u njoj a mutna slika likova kao da je osnaži i dade joj energiju.

Fatima Medar

Dani su prolazili. Fatima je i dalje vjenčavala parove ali i sve češće posezala za čašom. Ma ništa strašno, mislila je, svi piju ili bar većina pa što ne bi i ona ponekad. No, toplina koja se razlijevala u grudima i nestvarni svijet oko sebe postadoše joj dragi, neodvojivi od nje i bilo je već kasno da to shvati. Utjehe više nisu pomagale jer nijedna ovisnost ne prolazi sama od sebe a misao da će sve proći i proći bezbolno je gubila na snazi. Fatima je shvatila da lakog i brzog izlaska više nema. Bilo ga je na početku, ali početak je daleko iza nje, toliko daleko da ga se jedva i sjeća. Opojna magla samozaborava je na kraju postala gospodar. Počne se iz radoznalosti ili po nagovoru ali završava propašću.

Kasnije je Fatima sve češće dolazila u stari hotel i bila stalni gost. Fazlija i ja bi joj ponekad prišli. Nije bila razgovorljiva ali ni odbojna, sve joj je svejedno, ušao neko u njen svijet ili izašao iz njega.

Bila je inteligentna i nesvakidašnje lijepa u mladosti. Originalni profil, dos-tojanstven pogled i usredsređen hod odavali su ženu koja zna šta hoće.

“Prođe svačije, sine moj.” - reče mi jedanput dok smo se grijali uz plinsku peć.

Prolaznost. Zao udes svih dubokih ljudi, jer površan čovjek živi današnji dan kao vječnost i ne misli na sutra. Prolaznost, ona podrazumijeva određenu dubinu i obično muči, katkad nesnošljivo.

Fatima je umrla 80-tih godina prošlog vijeka. Najljepši rukopis je ono što je ostavila jer iza svakog čovjeka nešto ostane. Možda da podsjeti da je sve tek ispisano Božijih Imena a ona su najljepša. Jer, Bog je lijep i voli ljepotu, ono sve loše je usputno i na kraju formalno. I nije slučajno da je Fatima bilo ime Muhammedove a.s. kćerke.

U svemu je znak, išaret i smisao.

DRUGI DŽEGER

Veselin Lemeš (zvani Leo) je doista licio na Mika Džegera. To su primjećivali i oni koji su ga simpatisali i oni koji su ga prezirali. Ali on se nije osvrtao, bilo mu je svejedno a zlobnici su tvrdili kako sebe smatra i većim od legendarnog vođe "Rolling Stonesa". Kako god, kotrljajuća kamenja su simbolizirala i Leov život koji se uglavnom kotrljao i to nadole, uspona nije bilo.

Veselin Lemeš - Leo (u sredini)

Leo je bio jedan od nezaboravnih likova grada. Lemeši su bosanska porodica i nastanile se (ko zna zašto) u Stocu gdje je Vesin otac radio kao opštinski činovnik a majka kao domaćica. Leo je imao brata Mirzu i nekoliko sestara koje (su sada) udate. Mirzo je od kako se pamti bio jedan od najpobožnijih ljudi u gradu i išao je u džamiju cijelo vrijeme socijalizma kada to i nije još

bilo popularno. Čak se govorilo kako je u srednjoj školi bježao s časova da mu ne prođe vakat. Leo je smatrana "fakinom" što bi se moglo odrediti kao sredina između čarskih mangupa i kriminalaca na samom dnu ljestvice. Njemu je to bilo sasvim svejedno. Lemešov srednji put je podrazumijevao poneku sitnu krađu, tuče i alkohol.

Bio je plemenite prirode ali ga je nesretno djetinjstvo odvelo pogrešnim smjerom. Žrtva provincije kao i mnogi. Leo se ponosio svojim ponašanjem tvrdo uvjeren da je "drugačiji" od svih ostalih.

Mik Džeger

Pogledom je ovlaš prelazio preko ljudi, poduža kosa i karakterističan nos, jednom rječju prava slika Mika Džegera.

Leo bi često učestovao u svadama i sitnim zađovicama, kockao bi u starom kupatilu, uvijek miran i neuznemiren. I gubitak i dobitak su za njega tek sred-

stvo i način da vrijeme prođe. Korak mu je bio ohol i nadmen ali bez zla u prepotentnom nastupu, lice bezbojno, uvijek spremno na sukob.

A sukobi su bili česti. Veselin nije bio posebno snažan a ni vješt u tući ali ga to nije sprečavalo da se "pobjije" sa svakim izazivačem. Ponekad bi Leo pobjedio u tući, ali je najčešće izvlačio deblji kraj. No, i to mu bijaše sasvim svejedno. Za bilo koji problem u gradu Narodna milicija bi odmah tražila Lea jer ako i nije kriv zasigurno je saučesnik ili bar promatrač. Svjedok. I kada nije bio u blizini Leo ih je teško mogao razuvjeriti jer je on bio određen kao "momak za nevolje".

Leo bi često svraćao u stari hotel i gluvario za šankom posmatrajući nezainteresirano druge goste koji su po njemu bili ispod njegova nivoa.

"Lijepa bulja." - dobacio bi neko namignuvši na Lea. I sam u polupijanom stanju prihvatao bi igru sa dva lica. Umišljena nadmoć je bila nerazrušiva i nikо se nije mogao nositi s njim.

"Jes... ljabu, ljabu lijepa.. ko je ne voli." - Izokrenuti ("šatro") izgovor je stavljao riječi na njihova prava mjesta.

Veselin nije prezirao ljude niti ih mrzio ali bi ih nipođaštavao na jedan čudan način gdje se htjelo pokazati kako je on uvijek u pravu i ne može nikako drugačije. Poput mnogih momaka u Stocu sa porodicom je bio u stalnom sukobu, a na sva Mirzina uvjerenavljanja da se treba "dozvati" odgovarao bi jedino nevinim smješkom kakav se upućuje malom djetetu. Brzo bi izbjegao svog starijeg brata koji je bio voljan još savjetovati i upućivati kritike. Leo nije slušao nikoga. Strogi individualac u brutalnom jednopartijskom sistemu bio je osuđen na propast. Jer, socijalizam nije trpio drugačije a Tito i Partija bijahu osovina režima.

Leo je radio u nekoj firmi (mislim, kao električar ili moler) ali bi platu obično odmah "spisk'o" pa bi se do iduće nekako snalazio. Bio je strastveni pušač i kako se to govorilo "nije ga gasio". Sociopate su obično ovisnici o opijatima

i to je gotovo pravilo za sve. Vucarao bi se ulicama a onda naveče svraćao u "Katangu". Veselin bi bio redovan gost "Katange".

Ispred Katange

Kažu da mu je ime Veselin dao Mišo Miketić koji se družio sa njegovim ocem. U "Katangi" se ni na koga nije obraćala posebna pažnja. Sve stalni gosti a konobari Jovo i Hasan su znali svačiji tabijat.

Smirenji i odlučni, konobari se nisu uzbudivali ukoliko neko ne bi platio ili ako bi pokoja čaša poletjela prema zidu. Veselin je imao djevojaka a нико nije znao odakle. Dolazile su i dovodio bi ih u Stolac a pričalo se da su sumnjivog morala. Neki mlađi bi ga pratili dok šeta s djevojkom i nisu mogli odoljeti provokaciji.

"Bulja!" - viknuo bi neko iza zida na šta bi Leo pokazao dva prsta u znak pobjede ili isplazio jezik u znak nadmoći.

Gdje su cure završavale nakon avanture sa Vesom to niko nije znao. Vjero-vatno su odlazile u druge gradove tražeći glavne frajere. Jer su to bile osobe za sve osim za jednog momka.

Leo je nosio kaoboske čizme sa zvjezdicama, debeli kožni kaiš na kome su bila ugravirana dva pištolja i plavu maramu oko vrata. U ratu je izbjegao u Ulcinj (odakle mu je bila žena) i tu umro. Možda je njegova smrt znak da umjesto "divljeg" ovdje polako dolazi "pitomi" Zapad što znači gospodarski maniri i pristojno ponašanje.

Ko zna, promjenjivost vremena uvijek iznenađuje i budućnost je nepoznata. Zbog te draži možda i živimo.

SAMBA

Sjedili smo "kod Beredže". Goste, sijede čekinje su prekrivale Sabirovo lice, na glavi plava kapa, obučen u mornarsku majicu i bermude. Na nogama iznošene sandale, nije nosio čarape. Ljetna zapara. Sabir i ja smo gledali kako laste svijaju gnijezda ispod krova bivše robne kuće. Asfalt vreo, sve gori i malo kome je do šetnje dok vrelina ne prođe. Nama dvojici nije smetalo, bili smo ravnodušni i prema važnijim stvarima od sunčevih zraka.

Sabrija Hodžić - Samba i autor

Rijetki prolaznici su žurili, mrzovoljnih i smrknutih lica, trčeći nekud i negde a ne znajući ni kako ni zašto. Zato je rečeno: "Oni koji su za ovaj svijet nikada nisu zadovoljni sa onim što dobijaju od njega budući da ima još onog što nisu uzeli". Primjer žedi i morske vode je česta analogija sakupljanja na ovome

svijetu i onoga što poslije toga slijedi. Naime, što više piješ morsku vodu više žedniš. Ispunjnjem neke želje obavezno se javlja nova i tu nema kraja ukoliko čovjek duhovnom disciplinom ne nađe mjeru iznutra. Želje nemaju kraj jer ni duša nema kraja i zato Bog iz Svoje Milosti šalje Objave u kojima su sadržana blagotvorna ograničenja za razarajuće strasti.

Sabir zapali cigaru. Šutili smo dugo. Najednom, on se osvrnu na temu proteklog rata.

“Bio sam na Poplatu prvi dobrovoljac.” - stade me uvjeravati značajno po-dignuvši glavu kako bi se uvjeroio vjerujem li mu.

Ionako je svejedno vjerujem li mu jer je u njegovom svijetu mašta neodvojiva od stvarnosti tako da je katkad mašta potpuna realnost a realnost mašta.

“Bio sam vojni savjetnik.” - nastavi on tvrdo i nepokolebljivo. Šutio sam. “Svi-ma sam govorio” - nastavi on - “ne gađajte ljude već pucajte neprijatelju iznad glava pa će pobjeći. To će ih natjerati da i oni pucaju iznad naših glava pa niko neće stradat’ u ratu. Neće biti griže savjesti.” - dodade značajno - “Najgore kad se ne mere zaspas, kad grize oko srca i sve bi dao da nije bilo. Ali, kasno je bilo.”

“Slažem se.” - dodadoh. Njega to kao da ohrabri i naširoko poče objašnjavati osjećanje krivice. Slušao sam neko vrijeme. Upitah ga:

“Kako postići da jedni drugima pucamo iznad glava i gdje je garancija da će se to poštovati?”

“Garancija je u prvom metku,” - spremno prihvati Sabir - “ako mu opališ više glave, neprijateljski vojnik će to poštovat pa će i on pucat tebi više glave. Tako bi rat prošao i niko ne bi bio ubijen pa bi se ljudi odmah pomirili.”

Teorija je imala smisla ukoliko bi se vodio rat između anđela, u ljudskom svijetu Sabirova koncepcija je bila neizvodiva. Ali svakako hvale vrijedna jer je podrazumijevala izbjegavanje ljudskih žrtava.

U Sabirovom svijetu zlo nema dubinu niti moć dok je dobrota bez požrtovanosti. Mašta i ništa drugo.

“Trenirao sam zelene beretke, znaš i sam,” - nastavi Sabir smirenog.

“I njih sam savjetovao. Pucajte u travu jer su vaše kape zelene a i trava je zelena pa se neprijatelj neće snaći. Pucalo bi se u zrak. I ponovo bi se izbjegla griža savjesti a ona je najgora.”

Sabir i Mithat

“A jesli je iskusio grižu savjesti?”

“Jesam, nije mi dalo mira. Obih radnju u gvožđari, uzeh pištolj pa pravo na Stari Grad da branim Stolac, ako bi ko nap'o.”

“Ko će napasti?” - priupitah radoznalo.

“Okle ja znam, moje je da branim. Najgore je kad se ne mere zaspavat. Svašta dolazi u glavu. Ali kasno je, bila stvar. Zato sam u ratu,” - nastavi on - “savjetovao da se puca iznad glava. Tako ne bi bilo žrtava i savjest ne bi nikog grizla. Rat bi se završio bez mrtve glave, a to znači da ne bi bilo kajanja. Okrenuše nas jedne protiv drugih, pasji skoti!” - sa uzdahom nastavi Sabrija.

“Lijepo je to kad bi bilo izvodljivo Stari.” - rekoh.

“More. More kad ti kažem. Više glave pucat’ pa i jedni i drugi pobjegnu. Vajla ostat čistog obraza. Rođak!” - dodade značajno - “Važno je nikog ne ubit!”

Često me oslovjava sa “rođak”, a što je i bilo tačno jer je moja nena bila od Hodžića kao i Sabirov otac. Bili smo rodbina, mada ne toliko bliska. Sabir bi ljeti nosio slamnate šešire te su ga tako prozvali “Samba”.

“Nijednu djevojku nisam uzeo silom,” - ubaci se naglo - “to može samo stoka, nijesu to ljudi nikako”.

“Naravno.” - odvratih potvrđno.

Na Sabirovoj ruci bilo je istetovirano ime: “DIJANA”. Videći me kako gledam u tetovažu Sabrija me podsjeti kako je to bila velika i nezaboravna ljubav.

“Obostrana?” - pogledah ga znatiželjno.

“Donekle obostrana, a uvijek totalna” - zbuni me Samba svojim odgovorom jer donekle i uvijek se nije slagalo.

“Ludo smo se voljeli” - nastavi on - “Odmah na početku veze, ona mi reče: ‘Sabire, ne mogu ti pružiti intimne odnose, ali pružam ruku prijateljstva’. Odlično. Fala i na tome. Prihvatom. Što ne bi kad ču bit’ u njezinu društvu, a to je mali korak do ljubavi. Imala je tada momka i on se nije ljutio. ‘Samba, slobodno dođi do Dijane kad god hoćeš’ - potapšao bi me prijateljski po rame. Eto, dokaz da sam bio uvažen, zamjenik momka u njegovu odsustvu”.

“Fino je to” - rekoh, ništa ne misleći.

Ptice su letjele iznad robne kuće. Djeca jure sa sladoledima, a očekuje se i dijaspora. Da je Sabir kojim slučajem završio tamo možda bi igrao Sambu na nekom trgu u Švedskoj. I uživao u novoj ulozi.

Sabir

NEKAD CRTANO

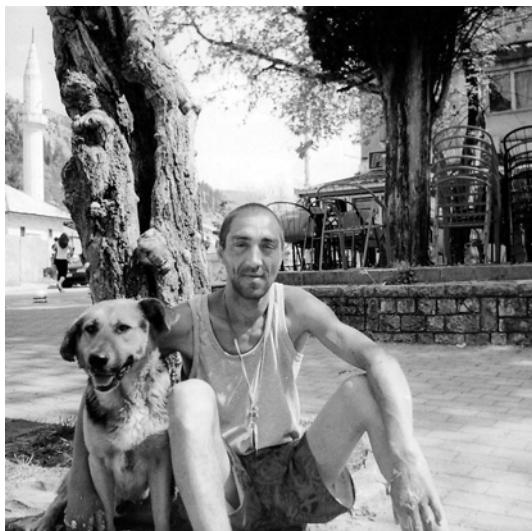
Derviški red Nakšibendija je nazvan "crtaćima", jer znakovlje ispisaniosti Božjih Imena u srcu ukrašava i njihovu unutarnost i vanjštinu. Simbol sufijskog duhovnog puta je krug, jer se krajevi vraćaju počecima i put završava tamo odakle je krenuo. Prelazeći nekoliko etapa duše (duša sklona zlu, ona koja se-be kori, duša nadahnuta, duša zadovoljna i duša smirena) putnik stiže tamo odakle je došao. To predstavlja iznutarnju zacrtanost kruga kao simbola savršenstva.

Mirsad Morić - Crtani

Mirsada Morića su zvali "Crtani". Nije imalo veze sa sufizmom i unutarnjim putem, bio je tek vidljivi djelić davno nacrtane slike, onaj dio koji odudara od opštег sklada.

Volio je privlačiti pažnju na sebe i biti u centru pažnje. No, u toj teatralnosti nije bilo stila ni ukusa ali je čistoća njegove namjere bila nedvojbena. Bio je u svemu iskren čovjek. Odao se piću u ranoj mladosti ni sam ne znajući zašto, sem panične potrebe da bude "drugačiji" a ona u sebi uvijek nosi nesigurnost. Opijao bi se do besvjesti a onda lutao ulicama govoreći o pravdi i nepravdi koje nemaju ni cilja ni smisla.

Crtani sa psom

No, svačiji život ima svrhu i razloge koje treba poštovati. Ne znajući šta da rade s njim vodili su ga i na ispitivanje, psihiatrijsko vještačenje. Doktor je rekao: "On je pametniji od mene i nije za ustane". Izuzimajući alkoholizam Mirsad je bio potpuno zdrav. Ljudi koji su promatrali njegov život su uobrazili da je Crtani duševni bolesnik prikrivajući tako svoje bolesti i nastranosti. Jer, crna ovca ukazuje na vanjsku ali ne i unutarnju razliku u stadu. Dok se Mirsad igrao sa samim sobom procjenjivači njegova života su projicirali u njega svoje stvarne bolesti i komplekse. Izložio je sebe javnosti i moguće mu je

pripisati sve. Katkada je Mirsad namjeravao izgledati dubokouman no bio je površan pa bi to ispadalo smiješno. Ali nije bio plitak i za mnoge praktične stvari je imao smisla, mogao je biti dobar zanatlja.

Pričalo se da je dobar moler i majstor najrazličitijih poslova. Stanovao je u Šetnici zajedno sa ocem i ostalim srodnicima. Oni su stalno pokušavali savjetovati ga da ne piye ali je njegov odgovor uvijek bio isti:

“Šta ti znaš papane? Okani me se!”

I okanjivali su se, što zbog vlastite sujete što zbog mira u kući. On sam nije poznavao razloge vlastitog pijanstva pa je umislio da ih niko i ne može znati. Ali svojim neuobičajenim ponašanjem je svakako htio skrenuti pažnju na sebe.

Malograđanska slika ostaje brižljivo skrivena, otkriva je jedino onaj ko hoće da otkrije sebe. Tako dijelić mozaika biva vidljiv i na taj način ljudi lakše podnose vlastito zlo videći ga na pojedincima koji samo otkrivaju ono što svi nosimo.

Nekad crtano.

KONGOVO VJENČANJE

Fahira Dervoz, zvana Fahra, je dugo vremena bila zaljubljena u Mustafu Hengela. Čak bi i mene (tada sam još bio dječak) slala da ga tražim po kafanama. On je uglavnom ignorisao pozive valjda misleći da je ima u šaci i da može biti komotan. Sve je teklo ustaljenim tokom. Sitne svade i zađevice i Mustafin posebni tabijat. Tersluk.

Jednog dana, kao grom iz vedra neba puče vijest da je Fahira našla novog momka. Emir Morić, zvani Kongo. Ljubav prema Mustafi je izgledala postojana i nerazrušiva pa je sve bilo konfuzno i nejasno, tim prije se ona i udala za Konga.

Ja i Fahira smo znali ponekad popiti kafu. Jedanput u razgovoru odvažih se da je upitam o ljubavnom trouglu, sjedili smo u starom hotelu, blizu vrata. Konobarica je nezainteresirano prala čaše gledajući u daljinu, par gostiju je kartalo.

“Kako se desilo da napustiš Mustafu i odeš Kongu?” - postavih direktno pitanje bez ikakvog ustručavanja. Ona me pogleda nepovjerljivo a onda se široko osmehnu. Izgledalo da je teška srca otpočinje priču.

“Sjedimo ti jedanput Kongo i ja, evo baš sa ovijem stolom. Popilo se. On po' litra konjaka, a ja 4 amara. Već nas ufatila pimpina, udrilo u mozak a tad je sve moguće.”

“Slažem se” - klimnuh glavom.

“Emir mi se približi na uho i šapnu mi: 'Hod o'vamo' iza hotela, ulovio sam ti ugora. A valja ga ispeć na ulju, mirom miriše.' U to vrijeme Hadže je pratilo kretanje krivolovaca, pa se ulov obično stavljao u kupaće gaće, tu se neće gledat. Izadošmo iza hotela i dodošmo do topole. Mrkli mrak. On otkopča

pantalje i skinu ih, osta u kupaćim. U njima nešto debelo migolji, kontam dobra je ugora ufatio, sigurno je bac'o palengare. 'Pogledaj kolik' je' - reče. Ja zavukoh ruku u gaće kad stvarno nešto debelo. I kako ga držim ugor sve deblji i veći. A ne, majčin sine, ovo je sumnjivo. Kako će mrtav ugor debljat i rasti, a i ne hranimo ga. Najednom, prodoše neka kola i far nas osvjetli. Žalosna ti nije majka imas̄ šta viđet. Nije ugor vego bajurina. Njegova. Umalo se unesvjestih. Malka snaga me jami. Razmuti dera Emire vode i šećera, viknuh a on se smije ko' luđak. Koji petljanac. Ufatio ti ugora a tamo ona stvar na dohvati ruke. Jami me nakva jangija. Otrčala sam odma kući, dok još mogu jer ono čudo more rastaviti trbuhi na dva dijela. Majka se čudi šta mi je a ja kažem lovili ugora a zaboravili palengare."

"Šta je kasnije bilo?"

"Nastavili smo vezu, a ugora više nismo spominjali. Viđali smo se ko momak i cura jedno vrijeme. Nije mi mrsko, i vidim ni njemu. Ma šta da ti kažem - pravi par i gotovo. Kad jednom u blizini 'S'-a priljubio me uza se, ne pušća. Raja gleda, krevelje se, lijepo mi došlo da ga zviznem čekićem po glavi. Bigajri hak. Ali ne smeta. Ljubi k'o da je poludio a sve me čupa za kose, bojse će se đeca prepas' od nas. Mati Safa prekinu nemoralnu scenu. Nije joj se sviđalo vanbračno bunarenje ispod haljine. Ona nas prekori: 'Šta to radite pogani jedna. Ili je puštaj ili je ženi!' Raja iz 'S'-a odmah pristupi organizaciji ženidbe kao da su upravo to jedva čekali. Nađe se i zastava i svi pravo na Radimlju.

"A svadbe?" - Huso će - "Duše mi isto prava."

"Jašte je već prava!" - dobaci neko - "Jedemo i pijemo a ima i zastava."

"Udavala si se još jednom?" - osmjelih se.

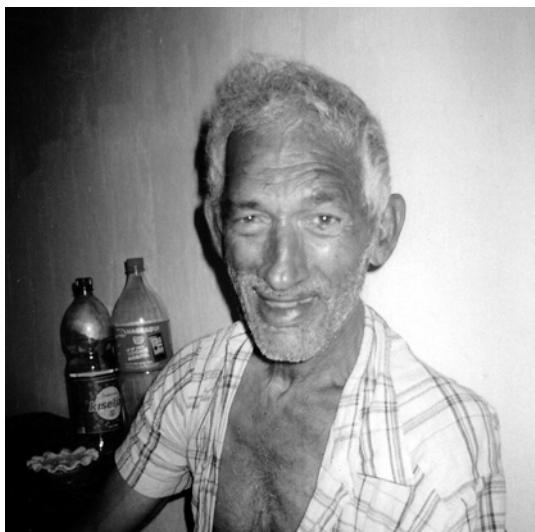
"Jest. Za Bosanca. Nismo se uspjeli skućit a vala ni razumit. Osim toga, žigorica. Nije to za mene."

"Pa je li Kongu smetalo što si došla obeščaćena?" - priupitah znatiželjno.

“Nije, svaka dobra rupa za ugora je probjena, nije začepljena.” - nasmije se Fahra dobrodušno.

Brak je trajao jedan dan. Neko će reći malo. Ali cijeli leptirov život traje u letu sa cvijeta na cvijet. Malo i mnogo, to nam je uglavnom nepoznato.

Kongo je do smrti ostao sam. I možda sanja leptire.

Emir Morić - Kongo

BENTAŠI

Pričalo se kako je moj predak (kasnije Reis-ul-ulema) Sulejman ef. Šarac polagao hivz Kur'ana pred velikim alimom tog vremena Ahmed ef. Žujom, bratom još čuvenijeg učenjaka Mustafe ef. Žuje koji je pokazivao keramete i mnoge nadnaravne događaje. Sulejman bi u pauzama učenja odlazio da se kupa na Benat a bilo mu je tada oko 12 godina. Tada, a još i prije, djeca su odlažila na vodopad u centru grada i kupali se. Još dakle, iz tog vremena a i prije Benat je bio kupalište i mjesto razonode. Odisao je svježinom i radošću.

Omladina na Bentu

Benat je odmah pored javnog kupatila i dijeli ih most a prije izgradnje novog hotela bio je okružen pitomim baštama i parkom, katmerima i cvijećem. Djeca bi često igrala lopte na širokoj ledini ponad vodopada koji se u širokom luku

spuštao preko prirodno izgrađene kosine i slijevao u omanje jezerce ispod. Slapovi srebrenasto bijeli, huk vode jednoličan i netaknuta priroda, sve je to djecu (a i odrasle) mamilo Bentu. Nakon dužeg dolaženja posjetilac bi dobio titulu "Bentas" i s ponosom je nosio. Djeca su se igrala skrivanja (puše) a pogotovo stariji momci čija bi igra pod slapovima bila zadivljujuća. Ilin na Bentu bila je gusta i dječaci bi se gađali zelenom travom punom raskvašene zemlje nastojeći pobijediti suparničku grupu. Smijeh, neobuzdanost.

Žene obično nisu dolazile na benat smatrajući ga sakupljalištem "huliganije" a i voda nije bila baš previše čista niti je postojao pristojan prostor za sunčanje. Benat kao da je bio rezerviran za muški pol i to posebne kategorije koje su se smatrale socijalno problematičnim.

Emir Dizdar - Balube

Muški dio posjetitelja su sačinjavali vodeći gradski frajeri: Zenda, Sova, Balube, Leo, Eso, Kongo itd. To su bili najsnažniji i najstaknutiji momci Stoca.

Jedan od legendarnih likova na Bentu bio je Emir Dizdar zvani "Balube". Balube je (kao nadimak) ostalo tajna. Je li riječ o nekom plemenu, čovjeku iz pustinje ili glavnom junaku nekog filma, nismo znali, ali je Balube bio jedan od najsnažnijih i najhrabrijih bentaša. Kao stariji od mene savjetovao bi me ako je bio dobre volje. Savjete nisam tražio a nisu mi ni bili potrebni ali morao sam slušati.

"Mlad si a čaša je prokletstvo. Gledaj samo 'mindžu', ništa drugo, pritisni sve što možeš!" - unio bi se smrtno ozbiljno meni u lice kao da pored 'mindže' ne postoji nikakav drugi smisao života. Balube je također znao popiti koju čašu ali rijetko.

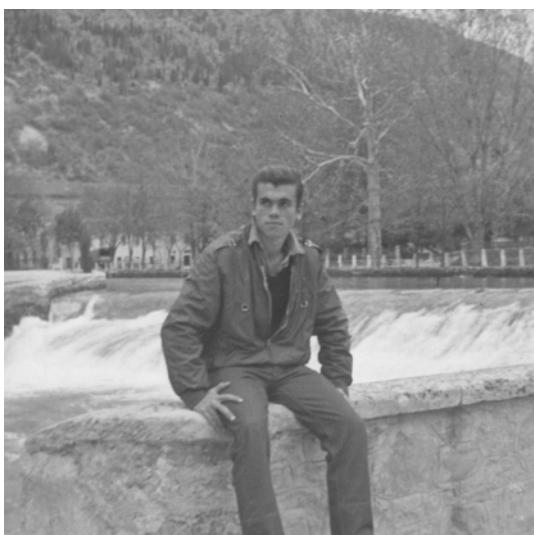

Fadil Mešak - Roli na vjenčanju

Kad god bi me video samog, spominjao bi mindžu i moju obavznu orijentaciju prema ženskom polnom organu. U njegovom svijetu ništa drugo nije ni postojalo.

Najvjerniji Bentaš bio je Fadil Mešak zvani "Roli" i njega se u svakom vremenu moglo naći pored slavnog vodopada. Katkad bi lovio ribe ostvama ili bacao na ugora i često bi ulovio poenki oveći komad. Smatran je dobrim majstorom kad je riba u pitanju.

Na Bentu je postojala pećina u koju bi mi mlađi zavirili pokatkad a oni stariji se uvlačili duboko. Stariji su govorili da joj se ne vidi kraj.

Heko Ahmet - Ahmić

Ahmić Heko bi često dolazio na Benat. Sjedio bi sam sa sjetom i nostalgijom misleći o prohujalim vremenima. Njegov otac Osmo je često spavao na vodi ili čitao novine u ležećem položaju, u kupatilu, i po tome postao slavan. Heke su odredom bili bentaši i prepoznatljivi po svom imidžu koji je nosio prohujala vremena na mirnim licima.

Vlast je prije posljednjeg rata cementirala i vodopad i podnožje napravivši

karikaturu od jednog divnog mjesta. No, vjerni Bentaši su i dalje dolazili a dolaze i danas. I ništa ih ne može odvratiti.

"Bentaši" tokom posljednjeg rata

Mjesto postoji onoliko koliko ga ljudi posjećuju. A benat će uvijek biti okupljalište posebnih momaka koje više starom vodopadu ne privlači ništa osim navike.

STARI ROKERI

Emir, Gazda i Dragan su bili stari rokeri, najstariji u Stocu i rano su se počeli zanimati za rok glazbu. Bio je pokušaja i prije njih ali uglavnom bezuspješnih. Oni su osnovali bend "Daorsi" koji je dobio ime po starom plemenu koje je živjelo u okolici Stoca. Poznata "Gradina" na Ošanićima se vezuje za Daorse. Vrijeme "Daorsa" je bilo vrijeme igranki a one su imale slične efekte nekadašnjem plemenskom sakupljanju na staroj gradini pored Ošanjića. Trans je ljudsko nastojanje od kako svijet postoji.

"Daorsi"

Jer, pjesma, ples i udvaranje su oduvijek isti, forme se mijenjaju ali ne i suština. Omladina je na igrankama uz svirku "padala" (iz normalnog racionalnog stanja u iracionalno) a sam imaginarni trans je označavao kompenzaciju

dubljih spiritualnih potreba. Zato i granke suštinski nisu ispunjavale nikog i ljudi bi se kući vraćali prazni i dezorjentisani.

U vulgarnoj razuzdanosti postojao je privid obreda i ceremonije plemenskih plesova ali samo privid, suština obreda je izmicala formi. Igranke su održavane jednom ili dva puta sedmično i bile su dobro posjećene. Nakon "šizenja" ponekad bi slijedio "tango" za koji nismo ni znali šta je pa smo ga zvali "stiskavac" jer plesa nije ni bilo već je cilj bio ženu privući što više sebi i po mogućnosti je uhvatiti za stražnjicu. Rasprskavanje pameti do besmisla.

Jadranko Bećević - Švabo i autor

Veoma čest gost "Daorsa" bio je Jadranko Bećević kojega su zbog plave kose i brade zvali "Švabo". Samouki roker je neke pjesme vrlo dobro svirao a njegova legendarna izvedba bila je pjesma Yu grupe "Tresla se zemlja cijeli dan". Upotrebljavao je samo dvije žice na gitari za cijelu izvedbu što je plijenilo pažnju publike a redovito bi ga čekao aplauz i klicanje.

Daorsi su prestali svirati jer je opiranje vremenu nemoguće. Neki ne žele na to misliti pa se iznenade nesrećama i neugodnim događajima koje mijene donose. Emir Buzaljko je umro početkom proteklog rata. Plave kose i brade i odmjerenoj koraku sa stilom za lijepo bio je nezaboravna ličnost. Neki se i danas kunu da je bio genije. Gazda je imao čvrst gard i snagu doživljaja a Draganova muški i pravilan profil izražavao je prodornost u poimanju muzike. "Daorse" je naslijedila "Bečka škola".

"Bečka škola"

Bodiroga (zvani Boda) je bio vođa i osnivač grupe i ne zna se je li nadimak odražavao ličnost mnogo poznatijeg člana "Indeksa". Ostali članovi grupe su također bili talentovani muzičari i mada su neki to osporavali, ali bez određenog talenta i međusobnog sklada grupa naprsto ne bi mogla funkcionisati duže vremena. A postojali su prilično dugo.

Legendarni roker usamljenik bio je Zijo Badžo. Nadimak je odudarao od

osobe jer korpulentni i razvijeni Badžo (iz crtanih filmova) bio je sušta suprotnost Ziji. Zijo je odlično svirao akustičnu gitaru.

Zijo Selimić - Badžo

Mile, on i ja bi često sjedili u parku. Akšamlučili. Ja bih se (kao mlađi i neiskusniji) tiho pridružio na šta ostatak grupe nikada nije imao prigovor. Zijo je imao dobar glas a stare sencence Kemala Montena i Drugog Načina su pričaile pažnju prolaznika.

Stari rokeri su bili i prošli. No, muzika će postojati dok budu postojali ljudi. Zato treba pozdraviti dolazak mladih generacija muzičara koji stasavaju.

NA ĆUPRIJI

Pričalo se da je most na Ćupriji nazvan "inat" ćuprijom jer je graditelj Ishak tjerao plan po svome uprkos carskom naređenju i gradio most kako nije trebalо. I danas je vidljivo kako lukovi mosta nisu jednaki. Turska vlast je navodno Ishaka protjerala van grada i tako je nastala (današnja) porodica Isaković nastanjena u Bitunji i u Stocu. Niko ne zna je li legenda istinita a nije ni bitno jer čaršijska priča nakon početka sama nalazi puteve, zamršena mjesta i na kraju završetak. Generacije koje dolaze od priče oduzimaju ili joj dodaju tako da više niko i ne zna šta je istina. A nije ni važno, važno je jedino to da se priča i trača izmišljajući događaje a šapat u sjenovitim uglovima izgleda tako vjerodostojan da biva autentičan. Upravo zato jer je istina hladna i struji hladno pa je može napraviti svakakvom.

Ćuprijani

U svoje vrijeme Mujo Pužić je bio jedan od glavnih i najmoćnijih likova na Ćupriji i njegova riječ je često bila posljednja. Tako je Faruku Dervožu (zvanom Šoga) odredio da treba ići na fakultet jer je po njegovom mišljenju bio inteligentan i prodoran mladić. Šoga je, pak, sa uspjehom završio fakultet ekonomije. Tu su još bili Kosta, Raja, Bećevići i drugi.

Ćuprijani su se okupljali na rorama koje su bile odmah do džamije. Sam izraz "rore" nije bilo lako objasniti ali je od naroda usvojen i zapamćen tako da je pri spomenu rora svako znao o čemu se radi. Na nekim ćuprijskim radnjama (koje više nisu radile) bile su spuštene željezne ovratnice a zajedno sa stepenicama na kojima bi se sjedilo ta cijelina je podrazumjevala "rore". Prolaznicima bi se komentarisale osobine a takoder tu se sviralo i pilo tako da se na "orama" uvijek dešavala prava psihosocijalna drama. Fuad bi donio gitaru i društvo je sviralo i pjevalo do duboko u noć često podobro kvaseći grlo konjakom. Kao dječak sjedio bih na mostu i često slušao svirku i pijane opaske. U modi je bila pjesma "Šošana" koju su mnogi pjevušili a cure su žuhdile za tim nadimkom. Neke ga i dobiše.

Oko Ćuprijskog mosta se lovila riba. Gaurice, zele, pokoja pastrmka, a bacalo se i na ugora. Nakon toga bi se iza doma Kulture pravio roštilj, mezilo se i pilo do zore. Najčešće se pila piva koja je donošena u kištrama ali i oštra pića, konjak i loza. Atmosfera je odisala neusiljenom radošću i spontanošću i bilo je ugodno slušati i gledati nestashuke Ćuprijske omladine. Tu je svako živio svoj neponovljivi film i imao svoju vlastitu priču.

Često se odlazilo u Kreševac, Jokšinovac pa i dalje uz Bregavu sa nepečenim ovnom u rukama. Doba radosti. Kada danas gledamo ta sretna lica tek tada uviđamo koliko smo depresivni, otuđeni i apatični, a prošlo je (samo) nešto više od 30 godina. No, iza svakog vremena dolazi od njega gore.

Isa je kao i obično bio pun humora i izbacivao je "provale" koje su se pratile sa posebnom pažnjom a svako je strahovao da ne bude provaljen. Na Isine izreke uvijek bi neko dobacio kakvu dosjetku, smijeh bi odzvanjao cijelom ulicom. Iza suprotne strane ulice, u malom kućerku živjela je porodica Litrić.

Supružnici Salko i Dženka, te djeca Ibrahim, Nebija i Hatidža. Salko je već bio star a bijela brada i plave prodorne oči podsjećale su na Hemingvejevog starca iz priče "Starac i more". Riba ga nije porazila ali život jeste.

Na Bregavi

Starac i more. Borba dva bića, jedno se bori da preživi, drugo da pobijedi, oboje uzaludno. Jer, niko ne preživljava a pobjeđuje se istinski jedino u ratu protiv sebe. Vanjska borba je uvijek poraz, samim činom otpočinjanja.

Kada bi se Salko napio a što se češće dešavalo vlastita porodica kao da mu bješe sastavljen od potpunih stranaca. Tada bi se na čupriji dešavala prava komedija i rijetko ko bi je propuštao. Šerpe i lonci su letjeli na sve strane a Salko bi izletio kroz prozor vrišteći kako ga oćeraše i ubiše.

"Kurve, kurve!" - govorio je vrišteći ni sam ne znajući na koga se to odnosi. Izgleda da ga je izraz "kurve" neobično privlačio.

Često je insistirao na tome kako supruga hoće da ga “otruje” a da je otrov još davno pripremljen.

Ipak, u normalnim okolnostima bila je to mirna i poštena porodica. Živjeli su pristojno i otmeno, ne smetajući nikome. Zarađivali su i snalazili se koliko su znali i umjeli, ali uvijek vrijedno i pošteno.

U vrijeme Drugog Svjetskog Rata Salko je bio mobilisan i odbio je mobilizaciju, tačnije izbjegao je. Vojska je trebala napasti civilno stanovništvo i pobiti stanovnike nekog sela. To se njemu nije nimalo svidjelo.

“Ni govora!” - reče sebi Salko, to nek ide bez mene. Skinuo je cipelu i “tukao” nogom od beton udarajući kamenom nogu sa gornje strane, sve dok nogu nije otekla i pomodrila. Nadao se da će uroditи plodom.

“Nesposoban” - kratko je konstatovao ljekar dajući Salki papir. Tako Salko nije otišao na front, ostao je kod kuće. Daleko od nepotrebnog klanja i ubijanja.

Rat je bio i prošao. Mnogo godina kasnije, vezano za taj događaj Salko mi reče:

“Nijesam lud da idem bit!”

Bio je dosjetljiv i procjenjivao ljude i prilike bolje nego su to ovi mislili.

Vrijeme ruši sve. Salko je umro a i mnogi koje je uveseljavao i nema više stare komedije pored Ćuprijskog mosta. Na mjestu Salkine kuće sada je novi objekat. Ljudi blude i lutaju mijenjajući sve osim sebe i čak to vide smislov života. Ipak, ostao je Hemingvejev roman “Starac i more”.

U Stolačkoj vali nije bilo boljeg ribara od Salke. Ali svaki veliki ribar na kraju do obale dovuće tek veliki bijeli kostur, poput Hemingvejevog starca.

Ne zato što mora, niti zato da bude pouka drugima, već zato što je tako. Čovjek se opire vremenu ali uzalud. Ali i ono daje ono što se od njega traži. Radosnim

nadu da će trajati, očajnima utjehu da sve na kraju proći. Svakome njegovo. Nekad su na Čupriji živjeli ljudi koje ne pamtim, ali poneka slika je ostala.

Jer, nijemi svjedok uvijek postoji.

U ČARŠIJI

Iako klasične čaršije jedva da i postoje njihov duh opstrajava i nadrasta sve generacije. Svaka čaršija je na svoj način ista i opet na svoj način drugačija. Sadržaji i slike u mislima, neostvareni snovi, sve isto mada često zakamuflirano i zamaskirano jer koliko god čovjek želi društvo toliko i još više želi pobjeći od sebe. Izgubiti se. A što je neko više površan i banalan utoliko više želi ma kakvo društvo i obrnuto, oni što su duboki i umni žive sami kao što orlovi lete iznad planina usamljeni i gordi. Kada se kaže (Stolačka) čaršija obično se misli na centar grada gdje se križaju ulice i gdje su smještene prodavnice i vjerski objekti.

Kahva je oduvijek bila razbibriga i povod za priču, ritualni čin za otpočinjanje razgovora. Bez kahve se nije moglo, ona je "otvarala" priču i podgrijavala problemike. Način da zaboravimo na sebe i na probleme a njih svako ima. No, kako masa ima svoju unutarnju logiku problemi (lični) ne treba da se vide, oni se stavljaju "pod tepih" bez obzira što prašina odaje da tu "nešto ima". Velika okupljanja su oduvijek bila u čaršijama. Tu se kupovalo i prodavalо, razmjenjivalo mišljenje i razmatrale važne a još više nevažne teme jer one su privlačnije.

Čaršija je teatar i pozorište, tu se treba istaknuti ili sakriti ali cilj je isti, pokazati da se drži do sebe. Oni rijetki koji se usuđuju pokazati onakvima kakvi jesu zaslužuju osudu i prezir. Socijalne maske, neophodnost za Tamno doba kada su duhovnost i spiritualnost prognavani pa svako mora da glumi sebe ne znajući svoju pravu suštinu. Jer da zna, takva ospoljenja bi bila suvišna.

Volio sam sjediti u "Rafaelu". Kafana u centru grada, kafa i usluga na nivou. Obično sam.

Sa ljudima je teško ali i bez njih pa svako bira manje zlo jer dobro u ovim slučajevima samo po sebi ne postoji.

Često bih časkao sa Martinom i Arijanom. Martina je imala nešto ljupko u blagoj zamišljenosti i plovila je mislima. Zvao sam je "patkica".

Arijana i Martina

Iako je "patkica" bila više no zanimljiva moje pravo ljetno odmaralište bilo je "kod Beredže". Šale i sitne dosjetke, cirkus ali i ozbiljnost starijih ljudi koji su tu dolazili. Prije II Svjetskog rata na tom mjestu je također bila kafana pa možemo napraviti poređenje kako je bilo nekad, i kako je sad.

Ista želja za druženjem, razmjenom mišljenja i interakcijom. Isti čaršijski duh koji se lebdeći odnekud spušta i zarobljava ljude, odvajkada isti.

Kod Beredže ima i bašta sa stolovima. Nekada se ovdje točio himber a radost tihog razgovora uveseljavala. Sada truje melanholija i ravnodušnost koje potapaju. Ipak, mjesta pesimizmu nema jer još ima dobrih plivača čak i u mutnoj vodi.

“Klik” je također bio okupljalište, naročito mladih i djece koji su tu koristili internet , družili se i igrali igrice. Dangubili.

Nekada, na mjestu lokalà "Kod Beredže"

I tako iz dana u dan. Čaršijska monotonija, ono loše koje se uvijek vidi na drugom i ono dobro koje uvijek nalazimo kod sebe. Isplažen jezik i zatvorene oči, osušeno grlo.

“Ove tuge niđe nema!” - jetko bi prokomentarisao neko uvlačeći duboki dim cigarete.

Neke istine je u tome bilo. Nijedna fabrika nije radila, broj alkoholičara, nar-komana a i klošara iznimno visok. Ali tuge ima svugdje a depresija hara upravo u najrazvijenijim zemljama. No, ovdje je prava tuga, bezciljnosti i sivila, valjda zato tješimo sebe kako to nema “nigdje drugo”. No, od toga nam neće biti lakše.

Dakako da ima i u drugim mjestima. Ali utjeha se ne preispituje, nju se smatra istinitom. Makar poražavala.

"Kod Beredže"

NEKRUNISANI KRALJ

Kraljevina može postojati bez kralja. Oronula, dotrajala zgrada koja tek čeka da se uruši i pretvoriti u prah. Kralj također može bez kraljevine, čak štaviše, velikani duhovnog kraljevstva su potpuno nepoznati. Može biti i krunisan bez kraljevine a može krunisati i sam sebe, umobolnice su pune takvih kraljeva. No, to im ne oduzima vrijednost, jer ponekad je lijek bolest a bolest lijek, a pro-sudjivanja te vrste su jako teška.

Juso i Avdo

Jusuf i Avdo su živjeli u Šetnici, a Avdu su kao dijete od milja zvali Avdica. Juso je bio inteligentan i dovitljiv čovjek, prodoran i snalažljiv u svim situacijama. Volio je svirku i pjesmu kao i cijela ulica. Tokom posljednjeg rata Avdo je prebačen u bolnicu u Makarsku i tamo je umro kao izbjeglica.

Kao dječak, Avdo je najviše volio kino i kretanje oko kina. Oni koji nisu imali za karte, dakle nisu imali novca oni su sakupljali od drugih i to se zvalo "kucanje".

Valjda da bi se izbjegla riječ prošnja. Zanimljivo "kucanje" nije izazivalo nikakav stid ili nelagodu već upravo ponos. Stariji i iskusniji "kucaroši" su uživali ugled baš kao i oni koji su u kino ulazili "preko zida" spuštajući se niz borove a u što su svakako spadali i neki građani Šetnice. Na izvjestan način to je bio obred inicijacije u odraslo doba.

Huso, Kongov brat je bio posebni lik Šetnice. Zbog svoje rijetke riđe brade zvali su ga "nenina brada". Bio je šaljivčina svoje vrste i kad je bio ozbiljan, i možda mu je jednostavno suđeno da bude komični lik. Mjerkao je podozrivo ljudi svojim prodornim pogledom kao da odmah u početku hoće procijeniti ko mu je prijatelj a ko podsmjehivač a bilo ih je mnogo. Sjedio bi ili ležao šuteći i nikada ne pitajući a vrlo rijetko odgovarajući.

Ja bih počesto dolazio nalazeći u tom društvu i duh i originalnost. Bili su neizbjježni zato jer su neponovljivi. Takvi likovi su se rijetko rađali a uživao sam u njihovom društvu. Staru priču o Austro-Ugarskim vojnicima koji su tu dolazili sa ženama i djevojkama davno su zaboravili i jedva ko da je se sjećao. Tako se generacije smjenjuju i svako misli da je upravo njegovo vrijeme "pravo". Šteta, jer je svako vrijeme baš "ono neponovljivo".

ANĐELIN TRAG

Jesen hiljadu devetsto osamdeset druge. Voz još stoji, duga siva neman koja sastavlja i rastavlja ali tada nije značilo ništa. Jer, ako se ljudi ne znaju vezati ne znaju se ni razići, i forma tu ne pomaže ništa a obrazac samo otežava pri-vidnu nemogućnost. Zajedništvo uz sve mane nikada uzaludno nije, odlazila je u Njemačku ni sama ne znajući zašto, bježeći od sebe i od drugih. Gledali smo se, znali smo da nije posljednji put, jer sudbina ovakvih je da se uvijek po-novo sretnu.

Andela Piriner

Suze u očima, sjajnim i toplim, nadao im se nisam. Dade mi sliku na kojoj pi-salo je: "Čuvaj me." I čuvaо sam. Ali rat odnese sve osim slika u nama a one uvijek bole, jer vratiti se ne mogu nikada više u stvarnost zemaljsku.

Trideset dvije godine su prošle i ponovo naiđoh na sliku njenu. Drugačiju ali istu. Ali više je neću čuvati ja već povijest ma kakva bila, možda lijepa utjeha za nemoguću, zakašnjelu nježnost. Ko zna?

LOLA

Tumarali smo po glavama svojim, po mislima nemirnim prebirali. "Rok". Legenda Sarajeva grada gdje se sakupljahu propali i otrovani, izgubljeni i bolesni, energija nepoznata spajala je vrle ljude. Jer, tu bijaše vrline više nego u hramovima svetim.

Miru sam zvao "Lola". Velike mirne oči gledale su staloženo i otvoreno nemačujući šta kriti u mirnom pogledu. Pomalo sjetne, čudile su se te oči nastojeći u tajnu života proniknuti a ona je u svakom i svemu. Čudile se ljudima i obrascima i navikama od kojih niko nema koristi.

Mira Rađenović - Lola

Haš. Zagušljiva polutama gubljenja, votka i pokušaj da se nađe neka sredina a

ona uvijek izmiče jer svaka opojnosti ide dok može prelazeći crtu zamišljenu.
U magli se luta do kraja.

Lola. Bijaše originalna baš kao i pjesma po kojoj smo ime joj dali, još uvijek se
čujemo i dugi niz godina ništa promijenio nije. Jer vrijeme mijenja uz učešće
naše i tada postaje sudbinom.

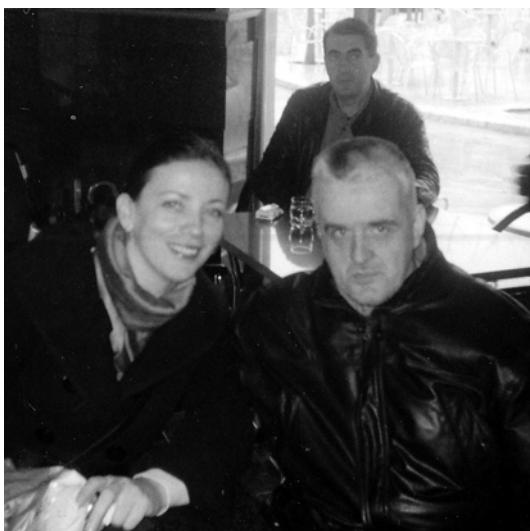
Nikada je neću zaboraviti. Lolu.

SUDBINA

Nastavili smo. Poštovati naslijedje duše a ono se tako rijetko prepoznaće kao što je korijen drveta skriven i nevidljiv u zemlji a diše. Poznanstvo, zatim ljubav i na kraju prijateljstvo nježno, čak je teško povjerovati da postoji.

Zejna

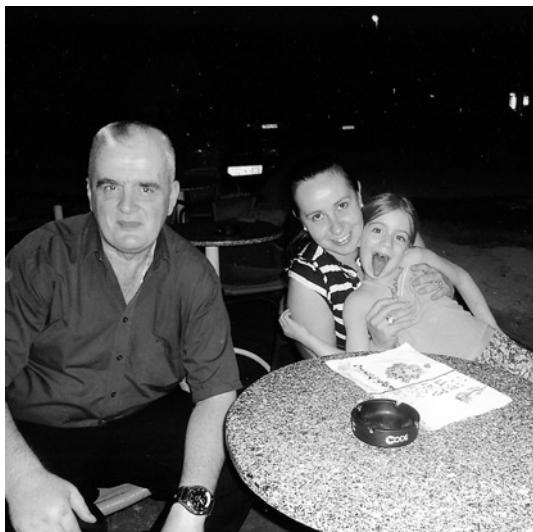
Rijetko je da točak sudsbine zaustavi svo troje u jednoj tački jer je čovjek nestalan i promjenjiv a njegovo "ja" stalno žudi da tiraniše i podređuje, teško je usaglasiti bića dva.

Ipak, nastavili smo, sve do danas. Šta, to je obavijeno tajnom i ne znamo ni ona ni ja. Potrebe za preciznim određenjem i nema jer kada je suđeno da traje onda jednostavno traje.

DIJETE I PONOS

Dijete je izvor najveće radosti dok je još maleno i nezrelo i izvor najveće patnje kada odraste. Ponos potomstvom je negdje između. I ne znači ništa.

Jasminka i Tisa

VOLJENA MALISA

Preturah po starim ladicama kupeći papire i otpatke, u tom smislu sam bio izuzetno neuredan, pa je nagla aktivnost užurbana. Treba iskoristiti trenutak. Rijetko to činim pa ču nastojati biti temeljit. U ruku mi najednom dođe knjiga "Tragedija genija". Opisivala je povijest i mračne živote i poremećaje znamenitih ljudi. Najednom, iz knjige ispadne dvolista papira ispisana sitnim slovima. Pismo je počinjalo riječima: "Voljena Malisa". Očito je bila riječ o pismu koje joj nikada ne poslala a takvih je bilo više. Poslao sam joj svega dva i poslije odustao ali sam se i dalje javljao telefonskim porukama koje su ostajale bez odgovora. Jedno pismo sam i objavio u knjizi "Bošnjak". Neposlano, njoj ne bi značilo ništa, u knjizi ostaje koliko bude postojala.

Pogled mi pade na otvorenu knjigu iz koje je list ispaо. Bio je to dio priče o Ed-garu Alanu Pou i čudnoj naklonosti koju je osjetio prema nekoj ženi kao pet-naestogodišnjak.

Pisalo je: "Kad mu je bilo 15 godina, za vrijeme školovanja u akademiji u Ričmondnu, bio je pozvan kod svog druga u goste. Majka tog njegovog druga očarala ga je svojom dobrotom i predsusretljivošću, osjetio je prema njoj nešto duboko privlačno. Kad je, uskoro poslije toga, ta žena umrla, pao je u tako tešku melanholiјu i bolno raspoloženje da ga je grob te žene privlačio neodoljivom silom k sebi, svake noći. O snazi tih njegovih osjećanja svjedoči ovaj zapis: "Misao da ona tu spava, u samoći, ispunjavala je njegovo srce dubokom i neopisivom tugom". Kada bi noći bivale hladnije i tužnije, kad bi padale jesenje kiše i vjetrovi tužno fijukali preko groblja, zadržavao bi se na grobu duže i odlazio još više utučen". Hipersenzibilnost može biti prokletstvo. Zašto je pismo bilo zatvoreno baš na ovoj stranici, razmišljao sam, jer u stvaranju slučajnosti nema. Razlog postoji, no ne moram znati.

Otvorih pismo koje nikad nisam poslao Malisi. Između ostalog, pogled mi pade na stih prepisan iz "Melanholiјe", knjige koju sam joj posvetio. Pisalo

je: "... sve gori i treperi na svjetlom horizontu i sunčeva kugla plamti. Ostalo je u meni i nije važno što sam htio mnogo više, oproštaj tih i miran, zbogom od Malise".

Ali da li je bilo zbogom? Njeno nadmoćno odlaganje tjeralo me na nešto nalik opraštanju sebi pa bih se za par mjeseci ponovo javio telefonom ili porukom. Odgovora nije bilo nikad, zapravo jeste par puta ali kao prijekor ili prijetnja, želja da je ostavim na miru. Nisam imao snage za to.

Malisa

Bila je krhká, nježná i prozračná a také surovo ambiciozna, že do sukoba u lícnosti moralne doći a posljedice su još posve neizvjesne. Rat još bijesni.

Nisam znao šta da radim sa pismom pa ga letimično pročitah. Govorilo je o prvom viđenju i narandžastoj svjetlosti koja je okupala njeno tijelo, o zlatnom odsjaju na kosi kada su se zrake na tren zaustavile. Inače, Lukrecija Bordžija je

bila plavokosa i malo ko da je shvatio to poređenje, i nipošto Lukrecijinu ulogu. Možda je moja osjetljivost tada bila slična onoj koju je osjećao Edgar Alan Po kada bi odlazio na grob neobične žene koja ga je tako strasno privlačila. Jedina je razlika što sam ja posmatrao život a on smrt. Suviše mala jer duhovno je smrt život a život smrt, ovisno dakle o tome kakvo se znanje posjeduje.

SJEĆANJE

“Jer život i smrt su jedno
kao što su jedno rijeka i okean”

Halil Džubran

Ajla Frenjo

POPRATSKI MOMA

Prema nepotvrđenoj predaji, prije otprilike 110 godina u Popratima, selu nadomak Stoca je živjela Žaklina Bise. Sama, bez igdje ikoga, neudavana a to je za djevojku najveća tragedija. Trpila je, radila na zemlji koliko je znala i umjela. Jedanput se desilo da je neko spomenuo Pariz, daleki i veliki grad u Francuskoj. Malo po malo Žaklina poče razmišljati o Parizu, to joj postade prava opsesija. Otici u Pariz i oprobati život u tuđini, za Poprati je i onako ništa ne vezuje,niti će ikom nedostajati. S teškom mukom sakupi novac i zaputi se u tuđinu. Niko je nije pitao gdje će ,svima je svejedno iako seoska, pronicljivost na kraju otkrije svaku stvar. Žaklina doputova u Pariz, snađe se te nakon udaje izrodi djecu a jedno od potomstva te djece je današnja poznata Francuska glumica Žaklin Bise. Neki su u ovo krajnje tvrdo vjerovali. Priča ipak djeluje nevjerovatno ali su se stariji žitelji sela kleli kako je istinita. Uostalom, zašto bi bilo nemoguće? Ljudi se sele i tumaraju svijetom te je u genetskom smislu sve moguće.

U našem vremenu Žakline se rijetko ko sjeti, a njena nesvakidašnja avantura olijena je u glumici Žaklin Bise. Postaje i mišljenja da sam ja lično izmislio priču, povjerovao u nju te je počeo i širiti i selom i gradom. Ako je sve i uobrazilja, nije moja.

Preci nas obično ne zanimaju, čak naši vlastiti, osim onih rijetkih kojima se možemo ponositi. Ipak, po logici stvari, Nermin Bise je trebao biti najpušteniji u cijelu stvar sa Žaklininom sudbinom. Lokalni novinar i to odličan novinar radio je poštено napadajući sve i svakoga,sve ono što je mirisalo na nepravdu. Radio je to bez ikakvog ustručavanja na šta su mu zlurudo uzvraćali, no to ga nikad nije pokolebalо. Ipak nije shvatao da sve ima svoje granice, da na ovom svijetu ništa nema po svaku cijenu. Nerminova majka Razija je bila u mladosti prava ljepotica a tragovi ljepote su još vidljivi na izražajnom licu. U mladosti ljepota je prevazilazila lokalne okvire tako da je Razija dobila nadimak "Hercegovačka ljepotica". Znači nije joj bilo ravne, bar u polovine re-

publike bivše Jugoslavije. Lice izazovno, oči sjajne, i ljubopitljive, obrve su se spuštale prema licu u blagim lukovima a što je izgledalo naređivački i sa nečim bezuslovnim. Usne pravilne a kosa malo valovita.

Razija Bise

Spletom okolnosti Ibro je uspio da je oženi iako sve i nije baš odmah ukazivalo na brak, jer je odmjeravanje na njivi potrajalo neko vrijeme. Razija je u Malom Polju čuvala krave a Ibro je tamo imao rodbine te se upoznaše. Ibrahim smognu snagu, te sa pristojne udaljenosti vikne: "Čuvaš kravu!" "Čuvam!" - obori Razija stidljivo glavu. To je bio cijeli dijalog.

Kao stidljiv mladić Ibro zaprosi Raziju preko pisma: "Ja bi se ženio, pa eto, nemamo šta čekati. A i što bi?"

Prema Razijinim riječima Ibrahim tada bijaše pravi "dasa". Izraz neodređen, ali je upućivao na plećatog momka. Lakne, izvezene cipele su ostavile poseban

dojam, te ona odluči da se uda i to da se ukrade. Babi se te stvari (tada) nisu govorile i djelovale bi blamažno. Krađa djevojke naravno nije bila bukvalna ali je podrazumijevala udaju bez obaveštenja nekih članova porodice. Majka je znala, ali se nisu smjele govoriti te stvari što bi kako smo kazali predstavljao "sramotu". Sramota ili ne, ali raskliman fiat bijele boje je stajao u blizini ugašenih svjetala.

Razija lično mi je ispričala događaj. Mrak. Kola se tiho parkiraše u blizini dvorišta, svjetla ugašena. Vidim, neko maše rukom kroz prozor dajući znak da uđem u kola. Ćuje se kikotanje, žamor i glasne psovke. Svatovi u kolima. Pogledam. Ibro. Vas zajapuren od ifrizluka i nestrpljenja. Ku' ču, žalosna mi nije majka, javi se misao najednom. Iz kola je dopirao tiki žamor. Ali džaba je, povratka nema, obećala sam se i gotovo je, vratiti se mogu jedino u sanduku.

Put do sela je prošao u tišini. U Popratima je već spreman odbor za doček. Rodbina i sve lokalne mahaluše, gledajući razdoznało i sa zavišću, bez ikakvog ustručavanja. Poljubih svekra i svekru koji to prihvatiše bez ikakvih znakova oduševljenje, što me malo pecnu, nastavi ona. Sve oči uprte u mene, jer ja sam "mlada", a u seoskom žargonu to znači podnositи sve što ti prostaci i poluidioti nametnu ili očekuju od tebe. Seljanke crvenih obraza se smješkaju i namiguju svaka na svoj način ovisno o zadovoljstvu izgledom novopečene mlade. Poslužih kafu. Kako se to od mene očekuje - nastavi Razija vedro svoju priču. Prođoše sahat-dva, ja gledam u žene, one gledaju u mene i nastojim biti što hrabrijा, opake su i pakosne, inače ne bi ni došle. Uživajući očekuju moju veću grešku da se oslade, da omaste brkove.

Prođoše sahat-dva, vidim Ibro sve nestrpljiviji. Ushodo se, uzvrtio se ko' žigrica koja traži svoju muzu. Namignu mi i dade znak glavom da izađem - obori Razija glavu kao da je i danas stid tog događaja. Sramota je jer je još rano a kuća puna žena, da sad odem proglašit će mi čojeka pastuhom neobuzdanim, valja nam čekat. Jer, po adetu u bračnu postelju se ide tek kad se svi gosti raziđu - nastavi Razija odrješito.

Ali, vrijeme prolazi a niko se ne razilazi, možda se očekuje da cijelu noć pro-

vedem s njima. Ibro ponovo proviri kroz poluotvorena vrata i mahnu mi rukom.”

Slušao sam sa zanimanjem jer je svaka svadba a posebno seoska teatar neponovljivog.

“Ako krenem, biće bruka jer će svi sutra pričat kako se nijesmo mogli strpjet bar dok gosti ne odu.” - nastavi Razija gotovo tužno. Svejedno je jer se seoskoj sredini ionako ne može ugoditi, pomislih sumorno. - “Ali valja čo'jeka poslušat. Izđoh bez riječi te odosmo u mlađenačku sobu, a uskoro se i društvo razide. Trač se nastavlja sutra. Jedna krežuba starica se zasmija te pokaza prstom na bračnu sobu kao da otkriva ne znam ti kakvo čudo.”

Tako se, eto, Razija “ukrala”. Djevojke se čak i danas “ukradu”, naročito ako su mlađenkinji roditelji protiv.

Jedanput, bila je zima, sjedio sam kod Bisa u Popratima. Grijemo se uz kafu, vjetar fijuče a mačka se sklupčala na kauču. Sumorno poslijepodne, hladnoća se uvlači u kosti. Svi bi rado započeli priču ali suštinski niko nema šta da kaže. Zato odlučih da otvorim diskusiju kartom sujet:

“Imala si dosta momaka?” - obratih se Raziji izazivački. Ona se sjetno osmehnu. Stara dobra vremena ne mogu ostati bez odjeka, ma kakav bio.

“Bogme poštar Huso nije mogo' osvojiti', da podijeli sva pisma odjednom.” - Korespondencija Iibri nije bila zanimljiva te se odvazi u pravcu opisa konkretnih događaja. Jer, pisma nisu važna.

“He, he...” - nasmija se on - “Šefket joj je pod prozor dolazio. Serenade joj u uho pjev'o.”

“Nije jedini” - dobaci neko i zasmija se iz sveg glasa.

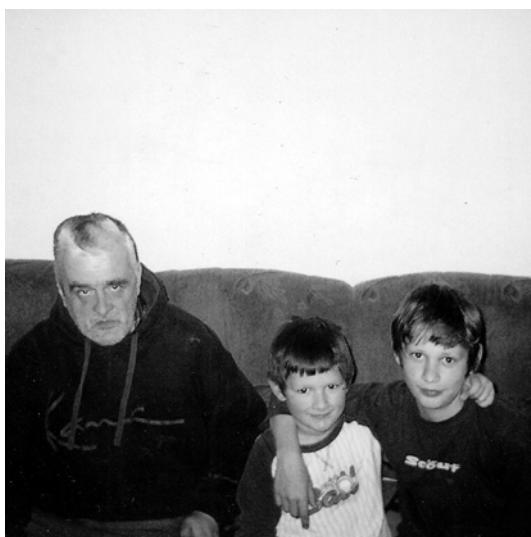
“Nije Šefket nego Šekil!” - odvrati Razija brzo i pomalo uvrijeđeno. Ali sve nje-

ne veze su bile platoske, bez držanja za ruku, a o poljupcu i da ne govorimo. Tako je očuvala čednost i bila "na glasu" kao poštena djevojka. Naravno, to je situaciju još više raspaljivalo.

Pa ipak, zavela je mnoge momke koji su patili za njom pa čak i jednog hodžu iz Foče kojega bi se rado sjećala. Hodža je išao na sve ili ništa i bio spremjan zbog Razije i "u goru i u vodu".

"Eh, da sam bog'do pošla za nj', sad bi bila hodžinica!" - znala je pokatkad reći gledajući tužno ispred sebe, ispod oka motreći muža da se uvjeri je li otrovna strelica pogodila cilj.

"Nije ti ni sad kasno, skinuo bi ti alem sa munare." - šegačio bi se Ibro.

Nerminova djeca sa autorom

Djeca su se smješkala baš i ne razumijevajući sve o čemu se govori, dok je Ner-

min cijelo vrijeme radio na kompjuteru. Njegovo znanje i inteligencija su bili neiskorišteni što je logično u odnosu na nepotizam i korupciju u državi. Ipak, trebalo je možda da se više trudi, no, u to nisam siguran. Nerminova žena, Enisa, bila je ljupka, dobrodušna i stidljiva i brižljivo se brinula o djeci koja su kao i svaka ponekad bivala nestaća.

Enisa je bila porijeklom iz Kralupa, sela u blizini Konjica. Dok bi (prije braka) Nermin odlazio Enisi u ašikovanje govorilo se da je otiašao u "Kalčine". Nisam to shvatao do kraja asocirajući često da je u pitanju obuća kojom se mogu savladati plaminske vrleti i kozja staza da bi se došlo do zanosne Enise. Neko mi reče da je to vrsta debelih čarapa zimskih.

Od strane Enisine rodbine Nermin je procijenjen kao ozbiljan momak poštenih namjera te mu je omogućen i sami ulazak u kuću Herića kako se sa izabranicom svoga srca ne bi morao skrivati pod plastom sijena. I otac i sin, Ibrahim i Nermin su bili na svoj način boemi. Život bez većih vanjskih obaveza, lutalačka nonšalantnost i svojevrsna bezbrižnost. I prije svega bili su strastveni igrači "Binga". Pošto su voljeli dobitak a mrzili gubitak nisu se mogli svrstati u strastvene kockare jer pravom je kockaru svejedno, dobijao ili gubio. Važno je nesvesno rasterećeње jer je ulog bila lična sudbina. Ibro i Nermin bi ponekad dobijali a više gubili ali ulozi su bili neznatni tako da je njihova igra bila više vrsta razonode. Kladionica se zvala "kod babe", aludirajući da je odlazak na to mjesto bio važniji i od rođenog oca.

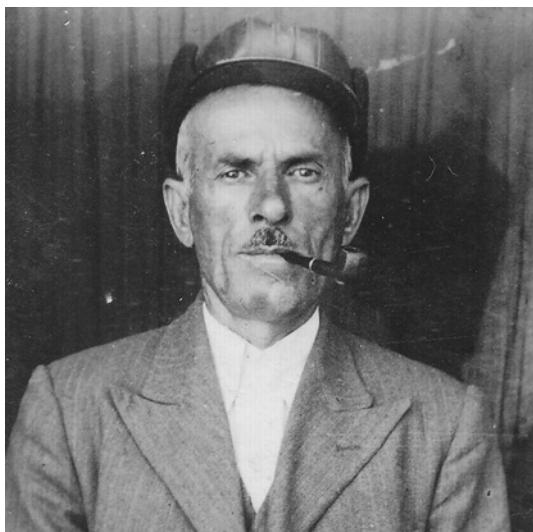
"A jest brate Razija divna žena!" - ponovo se oglasih.

"Kerempuh!" - izvali Ibro pokazujući požutjele zube.

Tako smo provodili vrijeme šaleći se i na svoj račun a dani bi odnosili tmurnu maglu u ljudima jer je po opštem mišljenju vladala neimaština sa čim se nisam slagao. Imao sam svoje mišljenje. Jer, ovo je obilje.

Poseban lik u Popratima bio je moj djed Huso koga su zvali "svjetski" jer je još u ranoj mladosti oplovio sva mora. Umro je davno, 1966. godine.

U Americi je video majmuna i to viđenje se prepričavalo kao važan i nesvakidašnji događaj. Majmun bi se prebacivao sa grane na granu a Huso ga pratio pogledom znajući da će mu sjećanje zatrebatи.

Huso Ivanković

U dugim zimskim noćima majmun je bio obavezna tema, tim prije jer nikad nije viđen na ovim prostorima.

“Ama, Husejine, zar baš pravi majmun?” - javio bi se neko iz ugla sobe ne skrivajući čuđenje i divljenje.

“Aaaa...” - javljali bi se začuđeni glasovi.

“Pravi!” - klimnuo bi djed glavom dostojanstveno kao da je otkrio Ameriku a ne tek video majmuna u njoj. Djed se smatrao počašćenim objašnjavati sve detalje neukoj gomili:

“Repom se drži za granu pa sve skače sa jednog stabla na drugo.” - pojašnjavao bi uznosito i gordo, podižući lulu u ustima.

“Ma, nije moguće!” - vrtile bi glavom stare seljanke ne shvatajući kako rep obavijen oko grane može držati težinu tijela.

Huso je u Ameriku išao brodom, a avionskog saobraćaja tada nije ni bilo (oko 1924. godine).

Nermin Bise

“Ma, Husaga kako toliki brod ne potone u vodu a kad baciš mali kamičak u Bregavu on odma' na dnu?”

To pitanje on nije znao da objasni i to ga je boljelo jer on je “svjetski” (kako su ga zvali) pa bi trebalo da poznaje i sva svjetska pitanja. No, Arhimed nije poznat svakom, jer ako ne znaju za majmuna kako bi znali za njega?

Husein je umro 1966. godine, mnogo prije rođenja Nermina Bise ali jedna osobina ih je povezivala. Obojica su voljeli pojesti i bili gurmani. Mada je Husejin bio vitak a Nermiņ něšto deblji, ljubav prema dobrom zalogaju je bila zajednička.

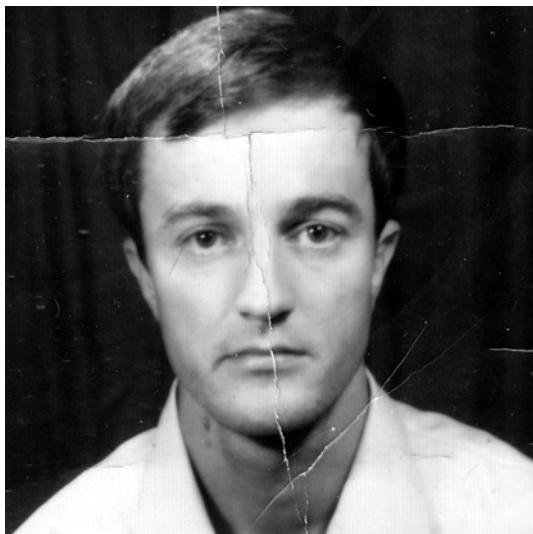
Smazat teću graha ili tevsiju bureka ko' rukom, za njih je bila sitnica.

I tako se generacije smjenjuju a čudima nikad kraja. Majmuni i brodovi su poznati širom svijeta. Ali, uvjek će biti ljudi koji će osvajati nove prostore i biti "svjetski". Makar taj svijet bio sabran u nekoliko seoskih kuća. Jer, život je čudo sam po sebi i neslućena prostranstva su i u nama i izvan nas.

GENIJE MALOGRAĐANŠTINE

Šerif Krgo se rodio u Basilijama, nadomak Stoca. U Stocu je završio osnovno obrazovanje ni po čemu se ne izdvajajući od ostale djece. Ipak, neki su (već tada) tvrdili da je njegov nizak rast uzrokova kasniju megalomaniju. Nakon svršetka gimnazije Šerif se otisnuo u svijet. Jer, 60-tih godina u odnosu na našu provinciju Sarajevo je bilo "svijet" a svjetla metropole su zamijenila polutamu u Basilijama. Šerifov otac Mustafa je svesrdno pomagao sinu da ide "na fakultet" da bi od njega jednog dana (kako će se kasnije ispostaviti uzaludno) postao dobar radnik i vrijedan komunista. Mustafa je bio učesnik II Svjetskog Rata i nosio je orden zasluga za narod, dobijen lično od Maršala.

Šerif Krgo

Kako svako cjeni vlastite vrijednosti otac ih je pokušavao prenijeti na sina i

nije uspijevao što je u porodici rađalo tihi ali dubok konflikt. Jer, Šerif se opirao očevim ambicijama a onako neprilagodljiv i nekonformističan predstavljaо je suštu suprotnost očevim nadanjima da će sin postati odvažni proleter.

U Sarajevu, Šerif je upisivao razne fakultete te nikada ni jedan ne završavajući i pravdujući to svojom intelektualnom visinom i genijalnošću. No, to je dola-zilo nakon neuspjeha jer da je uspio bar nešto završiti priča bi bila sasvim drugačija. Zašto se sa svojih visina uopšte spuštao na takav nivo ako je bio genije?! Otac se pak, još uvijek zanosio mišlju kako će sin ipak ući u Savez Komunista i postati aktivista ako ne i predsjednik Omladine i nosilac štafete lično. Lagano ali sigurno Šerif je ljude oko sebe počeo uvjeravati kako su njegovi neuspjesi plod genijalnosti u kojoj nema mjesta za tričarije poput matematike, književnosti i filozofije. Naravno, postavlja se pitanje zašto je onda te fakultete upisivao?! Jer, genije ne pokušava i siguran je u ono što radi.

Od rane mladosti Šerif je počeo pisati poeziju, koju niko nije mogao razumjeti. Ja sam također objavio neke od preživjelih njegovih pjesama u knjizi "Fakir". Neobičan lik i neobične pjesme. Pogledajmo dio jedne pjesme koju sam objavio u knjizi "Fakir".

*"Ovaj rat je smrtan"
"Dolaze suhi tegljači bez ijedne umanjene
strane, kao kucani točkovi bez praorca pravca
i daha oslonca ovisni vjere.
Ne skriva ih ni kalem nebo tako ugodno
Da bi praskala osamljena metež stoževnih
maslačaka
O sferne čini podzemlja!
Nestalo i opet azijatski zapadno primoriče se
Odanim otkucanjima vidovite zauhe srca:
O kakva bijuterija - bijela vlaka..."*

Ono što je zapisano zavrijeđuje i zasluzuјe da bude objavljeno bez obzira na vrijednost, a povijest i čitatelji će dati svoj sud. Za sada ga nema, a posve

je izvjesno da ga neće ni biti jer Šerif nije objavio nijednu knjigu. Postojeće čovječanstvo, po njemu nije na nivou njegove genijalnosti. No, trebao je objaviti jer mogu doći ljudi budućnosti koji će shvatiti. No, ipak nije objelodanio, a po meni, zato jer je bio duboko svjestan odsustva bilo kakve vrijednosti svojih pisanja. Zato je i skrivaо pjesme od javnosti koja bi dala nekakav sud ali uobraženje o nepriznatom geniju nije smjelo biti srušeno. Ono ga je hranilo, održavalo, podstrekavalo i bez njega bi bio niko i ništa. Kritike drugih pisaca bile su surove i nemilosrdne. Svi veliki književnici bili su ološ, nepismeni bijednici duhovni barbari.

Kritiku pak nikada nije obrazlagao i ona se svodila na to da su tuđa dijela “suhoparna” što je moglo značiti sve, te da su to sve “intelektualne praznine”. Ka-ko nikada nije objavio nijednu knjigu počeo je kako smo kazali uvjeravati sebe i druge kako današnje čovječanstvo ne može razumjeti njegova djela.

No, iz citiranog dijela pjesme “Ovaj rat je smrtan” vidi se potpuni nesklad stihova a same riječi u stihovima nisu ni u kakvoj vezi.

Jednom prilikom Šerif je ustvrdio kako (iako zdrav) posjeduje 30% šizofrenije. No, ona se ne mjeri u procentima jer cijela ličnost potpuno propada budući da je paralelna stvarnost obuzima do kraja. Ovo govori da je donekle bio svjestan svoje poremećenosti ali je tu misao potiskivao. Neki mu se, pak, još i danas dive.

Tumaraо bi Sarajevskim kafanama kudeći sve i svakoga, govoreći protiv socijalističkog režima i diktature proletarijata. Na kraju se vratio u Stolac, istrošen i umoran ali i dalje materijalno ovisan o roditeljskoj pomoći koji su s njim prekinuli gotovo svaki kontakt na šta je on bio ponosan. Dokaz više da je genije.

Zbunjeni ljudi oko njega nisu shvatali njegov život i sumnjičavo bi vrtili glavama dok bi se Šerif uspinjaо ka Basilijama a mit o nepriznatom geniju zamijenjen je tezom da je riječ o teškom neradniku koji se po čitav dan tek “izležava”.

Predstava o nepriznatom geniju bila je pokriće za sve neuspjehe, ali je gubila na snazi jer javnost želi rezultate a ne obećanja.

Ipak, bio je to izuzetno plemenit čovjek i moj dobar prijatelj kome sam ja jedini smio reći istinu u lice a ostati bez uvredljivog odgovora. Družili smo se sve do njegove smrti.

Po izlasku iz Dretelja (u ratu) uspinjući se kozjim putem ka Jablanici susreo je jednu staru ženu Hrvatske nacionalnosti. Budući da je bio gol do pojasa žena mu je ponudila muževljeve košulje. "Neću da zloupotrebljavam vaš po-ložaj!" - glasio je Šerifov odista viteški odgovor.

Odmah po dolasku u Jablanicu dobrovoljno je dao krv, a kroz nekoliko dana iz stana koji mu je dodijeljen sav namještaj je dao jednoj izbjegličkoj porodici. Radilo se o izuzetno plemenitom čovjeku.

Ipak, dilema ostaje i budućnost će je neminovno razotkriti, a mogućnosti su dvije. Ili će ljudi koji tek trebaju da se rode prepoznati genija ili će se procenat šizofrenije sa 30 povećati na 100%. Vrijeme će pokazati.

No, mi ga nećemo zasigurno doživjeti baš kao i oni koji kriju (od javnosti) njegove pjesme kao da se radi o kakvom vrijednom blagu.

Nepriznati, osporeni genije i zakopano blago, odviše poznato kao model, zar ne?!

FERNANDELOVA KONJICA

Ragib je bio najbolji obućar u Stocu pa i šire. Ali to mu je bio usputni zanat jer je radio u magacinu tekstilne robe u tvornici "Inkos", također u Stocu. Po-pravljao bi obuću i dalje kome bi htio po vlastitoj procjeni jer ljudi znaju biti neodgovorni i bezobrazni. Tako dobar majstor je bio da bi ga ljudi molili da im popravi obuću uprkos činjenici da je u gradu bilo nekoliko obućarskih radnji. Po Francuskim gestovima, pozi i nesvakidašnjem humoru Ragib je (čak i likom) neobično podsjećao na francuskog glumca Fernandela koji je neobičnim humorom osvajao filmska platna prije četrdesetak godina.

Fernandel

Sličnost lica (a i gestova) primjetili su mnogi a i Ragibu je godilo poistovjećenje sa poznatim glumcem.

Ragib je već zašao u sedamdeset sedmu godinu života. Ali je vitak kao mladić krećući se brzo i žistro a cijeli grad se čudio njegovoj vitalnosti koja se sa godinama nije gubila niti smanjivala.

Ragib je služio bivšu JNA negdje oko 1954. godine, i to s ponosom, jer su svi (tadašnji) muslimani bili ponosni što su pripadnici oružanih snaga i što "služe narodu". Naravno, vojska je bila Partijska a ne "narodna", ali su Bošnjaci, budući ljudi bez identiteta cipili snagu iz formalne pripadnosti koja im je nedostajala na mnogim drugim stranama. Uniforme iste, puške i čizme, sve isto. Napokon nešto u čemu su "neopredjeljeni" Muslimani bar izgledali kao ostali.

Ragib Jaganjac

Formalno, ali kao što znamo utopljenik se i za slamku hvata. Visoki oficiri su u to doba još uvjek vršili smotru jedinica na konjima te je i komandant Ragibove kasarne (pukovnik po činu) imao jednog dobrog konja.

U odsustvu oficira (poslijepodne) vojnici bi prilazili konju i zajahali ga pa bi to činio i Ragib, više šale radi.

Nakon vojske Ragib se oženio, izrodio djecu i nastavio svakodnevni, uobičajeni život. Volio je šalu koja mu je naprsto bila prirođena, a dobro je poznavao ptice (naravno štigliće) koje je i držao u kući te je tako i dobio nadimak “Ševa”.

Ragib bi često dolazio “na rore”, mjesto na Ćupriji a koje je ustvari predstavljalo stepenište nekoliko dućana sa podignutim željeznim ovratnicima. Tu bi dolazili boemi i stanovnici okolnog naselja. Svojim samosažaljenjem Isa bi ponekad potaknuo uzavrelu atmosferu, naročito kada ga je trebalo odbraćiti od nasrtaja a u čemu su se isticali Alija Mekić i Mujo Pužić. Mujo je bio neizostavan lik u svim važnijim stvarima i neformalni šef grupe. Ragib bi se šeretski smijao sasvim ozbiljno komentarišući ispade, a znao je sjesti kasnije i sa mnom.

U Ragibovo doba komadant JNA je bio general Rato Hamović, porijeklom iz Stoca. Mnogi Stočani su porijeklo poznatog generala podigli na nivo velikog značaja i samog grada. U vojsci se pjevala pjesma:

*“Mi imamo jabuku u zlatu,
generala Hamovića Ratu”.*

Zlatna jabuka. Rajski vrt budućeg komunizma koji nikad nije došao niti je mogao doći jer je Marksovo učenje potpuno zanemarilo moralni i duhovni aspekt čovjekov. Ali vjerovalo se a kad će komunizam doći ne zna se.

Nakon izvjesnog vremena Ragib je počeo raditi kao stražar u tvornici košulja “Inkos” u Stocu. Rato i zlatna rajska jabuka su zaboravljeni, korupcija je uzimala maha.

Kao i svaki stražar tog vremena nosio je pištolj “na gotovs” jer su nas učili kako neprijatelj vreba iza svakog čoka. Danas se straža zove osiguranje (SEKJU-

RTI) i ima mnogo manja ovlaštenja. Valjda zato što se padom socijalizma naglo smanjio i broj neprijatelja. Kud najednom nestadoše, niko ne zna?!

Jednog dana u firmi Ragib je radio noćnu smjenu a te smjene su uvijek teške jer vrijeme sporo prolazi a san pada na oči. Tegobno čekanje da se pojave zračni zore. U neko doba začulo se nešto poput "objanja", udaralo se u zid ali izvan "Inkosa". Kao odgovorno lice Ragib je odmah izvadio pištolj, repetirao i izašao iz stražarnice. Krenuo je u obilazak.

Puhao je jak vjetar (zima je) i jedna vrata blizu Ragiba se zalupiše iz sve snage. Ni pet ni šest Ragib ispali metak u vazduh a odmah zatim i drugi. Jer, ko zna, možda je to neprijateljski desant, možda padobranci slijеću u izvidnicu.

Kasnije su se neki šegačili sa tim događajem ali u pitanju je bio cirkus ne jedne ličnosti već čitavog jednog društva koje je počivalo na opštem strahu i proizvodnji neprijatelja. Svi su protiv nas a mi moramo biti jedinstveni. Kasnije se ispostavilo da se oko radnje Sulejmana Heke (odmah do Inkosa) zaista događalo nešto poput neuspjele provale. No, morao se pisati izvještaj Komite-tu Partije i odgovarati za dva ispaljena metka. Ragib nije kažnjen. Bio je i ostao veliki šaldžija i nadasve pošten i iskren čovjek.

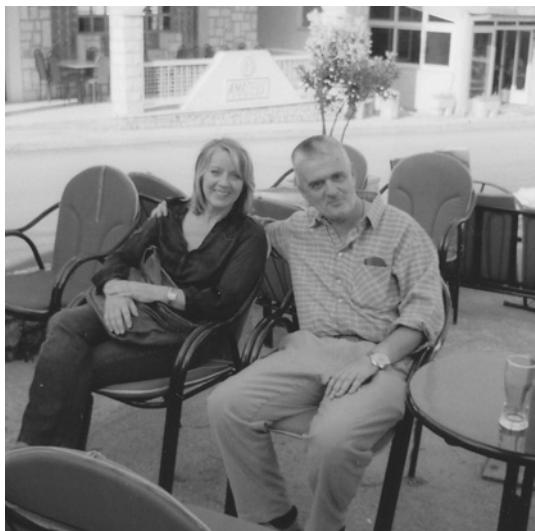
Na samom kraju socijalizma, pištolji se više nisu dizali u zrak, počeli smo putati jedni u druge. Nije važno što se pokazalo da je neprijatelj blizu a ne "negdje tamo" jer ljudskim zabludama ionako nema kraja.

FRANCUSKINJA U BIJELOM

Proteklih nekoliko godina Francuzi su polako počeli posjećivati Stolac pa čak i naseljavati ga pojedinačno. Razloge su mi sami oni često priopćavali. Pitomost okoliša i dobronamjernost ljudi, zelena rijeka protiče samim centrom grada, kule iz Turskog doba na obližnjoj uzvisini. Sve je to općinjavalo potomke Gala koji su (bar ljeti) željeli pobjeći od grozne buke metropole i svjetala Pariza, vreve i otuđenosti. I kratak bijeg je još uvijek bijeg. A Stolac je idealan gradić za samozaborav i rastjeravanje praznog sivila u mehaniciziranim ljudima.

Amira Šehić sa autorom

Prve grupe su počele dolaziti posredstvom Mire i Amire Šehić koji su živjeli u Parizu i tamo stekli dosta prijatelja. Roditelji, Eso i Bela su bili gostoprimaljivi i rado primali posjetioce.

Amira je moje godište i skupa smo išli u srednju školu. Dvije velike sobe na spratu bile su sasvim dovoljne za dvadesetak gostiju koji su bili jako skromni i uviđavni.

Amira je bila ljepotica. Bila i ostala, mada godine ostavljaju trag na svima nama. Zato se i tješimo da se "ne damo" (vremenu) što je uzaludna fraza jer niko nije pobijedio prolaznost. To znaju sve žene ali svaka misli da baš njeno lice ostaje nepromijenjeno.

Fransis je bio kulturni ataše Francuske ambasade u Sarajevu (ili nešto slično) pa je ovdje kupio kuću nedaleko od Kreševačke plaže gdje sam prvi put ugledao muzu svog života. Malisu Šaldo. Zavolio sam je odmah "na prvi pogled". Ma koliko ta fraza izgledala prozaična i izlizana.

Kuća se nalazila iznad stare mlinice i dvije zgrade su činile jedinstvenu cjelinu ljupko se nadopunjajući. Mala uličica je vodila do tek kupljenog objekta. Kuća je bila predviđena za popravak a dvorište je bilo živopisno i neuredno ali je razbacanost stvari i biljaka odavala neki ljupki sklad i smisao. Francuski smisao za ljepotu uvijek svjež i ispunjen utiskom.

Tu sam upoznao Kler i njenog momka Pjera pokazujući im jednu svoju sliku, ulje na drvetu. Bila je naslikana mlinica i put i kako ih se dojmilo. Nisam znao u kakvom su odnosu niti je njihovo ponašanje odavalo ikakvu relaciju. Krug se počeo širiti pa nas je nekolicina iz grada počela češće dolaziti na kafu kod Kler i Pjera, doduše obično kad Francis nije bio tu. Kada je bio tu smiješio bi se neznatno potcjenvivački i stalno namigivao lijevim okom kao da hoće dati do znanja kakva smo mi ipak slučajnost u njegovoј perspektivi sagledavanja Bosne. Doduše, nije nas istjerivao, a što bi nam teško palo jer smo se počeli navikavati na prisustvo ljupke Kler. Volio sam Malisu bez imalo sumnje ali je Kler općinjavala sve okolo.

Svjesno ili nesvjesno svi smo se nadali da su Pjer i Kler samo prijatelji a to onda otvara put mnogo čemu, nade dobijaju uzde a želje krila. Ipak, svi smo šutjeli i ugašeno svjetlo nakon našeg odlaska svjedočilo je nešto posve drugo.

Dobro, ali sobe su dvije, pa ko zna, možda spavaju odvojeno, zanosili su se po-jedini.

“Da, upravo tako, spavaju odvojeno i jeste li sad zadovoljni?” - upitao sam jed-nom sarkastično na šta svi zašutješe. Bijaše mi dozlogrdilo to nesuvislo nakla-panje bez svrhe.

U jednom momentu opća zbumjenost oko Kler je dosegla tačku dvoličnosti kojoj se u početku нико nije nadao. Prijatelji ali u glavi svakog od нас су биле drugačije misli. Drugačije i ne može sve i da smo htjeli jer priroda radi svoje i neovisna je.

Kler sa autorom

Kler je imala kratku, crvenkastu i gotovo riđu kosu a na izražajnom lcu bile su razbacane sitne pjexe, kao mali cvjetovi u odnjegovanoj bašti. Bila je blijeda i to blijedilo je dopunjavalо izražajni, gotovo prozirni ali dobrodušan i miran

pogled. Podsjećala je na srnu, plahu košutu dolatalu iz dalekih prostranstava. Zaustavila se pazeći na svaku kretnju, obazirući se oprezno na sve oko sebe. Usne su joj bile lijepo, blijede i jedva uočljivo punačke, kao srezane, skinute sa nekog kipa i zalijepljene. To im je davalo posebnu toplinu. Lice skladno, kao izvajano. Bila je ljepotica.

Otmena Francuskinja nosila bi dugu bijelu haljinu do članaka i bijeli šesir sa širokim obodom koji je obavijala vezana ljubičasta traka. Kretala se lagano, moćno dražesno, tako da je ljepota prizora oduzimala dah. Bila je jako zainteresirana za moju umjetnost, toliko da me to čudilo ali ujedno to je bio razlog za česta viđanja. Pjer nije iskazivao nikakvu ljubomoru, bio je potpuno siguran u njenu vjernost ili mu je bio svejedno. Atmosfera je bila spontana i neu-siljena, prijatelji smo i osjećanja su isključivo te vrste. No, glavno je (kasnije sam shvatio) što je Pjer posve siguran u nju. Ipak, kako apsolutne sigurnosti nema sva naša prenemaganja vezano za Tuluz-Lotreka i Artura Remboa bili su tek mali dio sante leda koji se vidi iznad površine, veći dio je bio skriven u dubinama a svako od nas je maštao ulov u mutnoj vodi. Možda je neko iznenada i upeca, jer čovjek je neshvatljiv i nepredvidiv. Svaki.

Pjer je učestvovao u svemu ali potpuno ravnodušan prema nama. Ili ga je ludo voljela ili ga suparništvo nije zanimalo, ne znam. Kler i ja bi ponekad ručali u lokalnim restoranima. Ponuda slaba, gotovo bijedna ali dobro za mene, lignje i ostrige ionako ne znam da jedem. Gledao sam da pokažem bar malo stila jer inače jedem brzo i halapljivo kao da je ručak nužno zlo koje isključuje uživanje. Nož i viljušku sam držao pažljivo, gotovo teatralno jer valja ugoditi Kler.

U provinciji se sve prati i gleda pa valja sačuvati renome. Njen, naravno, meni je potpuno svejedno.

Kler je bila jako zainteresirana da napravi izložbu mojih slika u Sarajevu, ali kako je meni bilo svejedno a uz to ne podnosim ljude izložba nikada nije realizirana. Šteta, možda bi to bio poen za Kler. Moje je pak mišljenje da bi izložba razočarala, mada ni posjetioci nejasno buljili praveći se da znaju.

Pjer i Kler su se vjenčali i imaju dvoje djece. Time su uništene sve nade onih koji su sanjali da ipak spavaju "u dvije sobe". Naiva stolačkih sociopata koji su stvarno vjerovali da su veliki umjetnici. Rijetko dolaze u Stolac a i Francisova kuća je prilično zapuštena.

Otisnuli su se u Sarajevo, u veliki grad i tamo imaju malu galeriju. Nova poznanstva, nova prijateljstva, mislim da se nas Stočana niti ne sjećaju osim maglovito, možda bi nas ipak prepoznali na ulici. Mnoštvo snobova je oko njih, stvarnih ili umišljenih slikara, manje divljih i manje neposrednjih a svaka izložba koja sakupi desetak ljudi hrani "ego" i jača samopouzdanje. Za Francuze je to uspjeh. A uspjeli su zaboraviti i provinciju ili je bar prognati iz sjećanja. Za njih su ljudi koralji na ogrlici bez kraja. Sakupljaju nove dok stari sami padaju sa dotrajale niske. Svako ima svoje mjesto ali bez ikakvog stvarnog značenja. Volio bih da nije završilo tako usiljeno ali u konačnici šta smo mi Stočani bili?

Izvidnica za nepoznati teren, ublažavanje strepnje pred nepoznatim, vježba za dalje napredovanje?

Možda sve pomalo, što znači ništa.

Ipak, još sažaljevam one koji su se zanosili mišju kako Pjer i Kler spavaju odvojeno u dvije sobe, jer je jedna ostajala potpuno prazna i mogla poslužiti drugim ljubavnicima, koji nemaju svoju kuću.

PRINCEZA

Izranjala je iz nekog vremena prošlog, nježna, sva utonula u raskošnu ljepotu svoju. Zamak je nevidljivi podignut oko nje, paževi i vile prozračne joj služe... Gledao sam.

Blage sjenke svjetlosmeđe u pogledu toplovim, saosjećanja punom dok osmjeh domišlja igru očiju prekrasnih... Gledao sam.

Hod kraljevski odmjeran, ljepota oblika u svakom pokretu skladnom. Radoznala, sva ustreptala u suzdržanosti ljupkoj, onoj ljupkosti kada zaboravljamo sebe... Gledao sam.

Dan vedar, bijaše običan poput svakog drugog.

Ali se vrata dvorca otvorile da zatvore stišanost želje jer se namjere ljudske ne ispunjavaju.

Sudbina nas upravlja putevima neznanim.

Ipak, gledao sam princezu.

Gledao sam, šta sam drugo mogao, to je najsigurnije.

Jer, kada se upletemo u magiju događanja nečija sreća neizbjegno biva bol tuđa.

Sadržaj

Posljednji boem	9
Varala je varala	25
Potres do flafona	39
Džinov uspon	49
Kupljačina	55
Dževadov klavir	63
Švabski moleraj	69
Mustafa Hegel	77
Najljepši rukopis	83
Drugi Džeger	87
Samba	93
Nekad crtano	99
Kongovo vjenčanje	103
Bentaši	107
Stari rokeri	113
Na Ćupriji	119
U čaršiji	125
Nekrunisani kralj	131
Andelin trag	135
Lola	139
Sudbina	143
Dijete i ponos	145
Voljena Malisa	147
Sjećanje	151
Popratski moma	153
Genije malograđanštine	163
Fernandelova konjica	169
Francuskinja u bijelom	175
Princeza	181
 Bilješka o autoru	184

Jasminko Šarac rođen je 1961. godine u Stocu. Studij sociologije završio je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Godine 2001. u izdanju izdavačke kuće DID, objavljuje svoje prvo djelo *Noć mrtvih*. U januaru 2004. godine, u izdanju BZK Preporod Stolac, izlazi zbirka poezije *Melanholija u plavim daljinama Ferare*, potom, u februaru 2005. godine, *Kristova nevjesta*, njegovo slijedeće nadahnuće, također u izdanju BZK Preporod Stolac. Slijede *Ljubičica Kazablanke i Svetlost Betlehema* 2006. godine, zatim *Bošnjak* 2007. godine, *Pero i skrivenost i Put u Magdalu* 2008. godine, *Kapije čistih* 2009., *Tajna svestog imena i Keopsova poruka* 2010. godine, *Fakir* 2011. godine, *Kalki Avatar* i *Imhotepov nestanak* 2012. godine, *Provincijalac* 2013. godine, *Hramovi mudrosti* 2014. godine, i napokon, pred nama je *Stolačka bohemija*.